

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI

FAHREDDİN RAZİ'NİN TEFSİRİNDE
ŞİRK KAVRAMI VE MÜŞRİKLER

Osman ARACAN

Yüksek Lisans Tezi

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin GÜNEL

Konya / 2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Osman Aracan
	Numarası	148106011133
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Kalam
	Programı	Tezli Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin Günel
	Tezin Adı	Fahreddin Razi'nin Tefsirinde Şirk Kavramı ve Müşrikler

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Fahreddin Razi'nin Tefsirinde Şirk Kavramı ve Müşrikler başlıklı bu çalışma 09/10/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Dr. Öğr. Üyesi	Mehmet Emin Günel	
2	Prof. Dr.	İbrahim Coşkun	
3	Doç. Dr.	Mustafa Özgen	

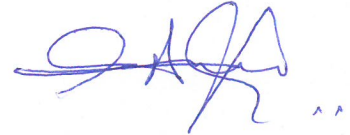
 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Osman ARACAN		
	Numarası	148106011133		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Kelam		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☒	
		Doktora	☐	
	Tezin Adı	Fahreddin Razi'nin Tefsirinde Şirk Kavramı ve Müşrikler		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Osman ARACAN

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

Öğrencinin	Adı Soyadı	Osman ARCAN		
	Numarası	148106011133		
		Temel İslam Bilimleri/Kelam		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez	Dr. Mehmet Emin GÜNEL		
Tezin Adı	Fahreddin Razi'nin Tefsirinde Şirk Kavramı ve Müşrikler			

ÖZET

Fahreddin Razi'nin 'Tefsiri Kebir'inde şirk kavramı ve müşrikler isimli bu çalışmamızda, İslam dininin temeli olan Tevhid meselesi, şirk ve müşrikler, Razi'nin Kuran'daki ayetlerle ilgili yaptığı yorumlar çerçevesinde ele alındı. Bu çalışmada Razi'nin "Tefsiri Kebir"i incelenerek doğrudan veya dolaylı bir şekilde konu ile ilgili olabilecek yorumlar değerlendirildi. Aynı zamanda Razi'nin diğer eserlerinden ulaşabildiklerimiz gözden geçirildi. Yapılan bu çalışma sonucunda şirk ve müşrik kavramları Razi'nin 'Tefsiri Kebir'i ışığında detaylarıyla birlikte ele alındı. Tevhid konusunda iki anahtar kelime olan şirk kavramı ve müşrikler üzerinde durularak tevhid ile ilgili bazı kavramlar incelendi. Bu noktada Razi'nin bakış açısıyla Tevhid'in akli ve nakli delilleri incelendi. Şirkin bir yansıması olan putperestliğin kaynağı ve nedenleri üzerinde durularak puta tapmanın tutarsızlığı gösterilmeye çalışıldı.

Ayrıca çalışmamızda Yahudi ve Hristiyanların müşrik olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği konusu da ele alınmıştır. Teslis inancı hususunda Hristiyanların şirk düşmeleri ve Yahudilerin "Uzeyr, Allah'ın oğlu" diyerek şirk düşmeleri değerlendirildi.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

Author's	Name and Surname	Osman ARACAN		
	Student Number	148106011133		
	Department	Temel İslam Bilimleri/Kelam		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Dr. Mehmet Emin GÜNEL		
Title of the Thesis/Dissertation	Polytheism Issue and Polytheists With The Comments of Razi			

ABSTRACT

Oneness issue that is the base of Islam religion, polytheism and polytheis are analyzed as part of the comments that Razi makes about the verses of Koran in our study titled Politheism and Polytheists at Tefsiri Kebir of Razi. In this study, Tafsiri Kabir of Razi was examined and interpretations that could be directly or indirectly related to the subject were evaluated. At the same time, the other works of Razi that we have reached are examined. The results of this study, polytheism and polytheist issues are analyzed in the light of Razi's Tefsiri Kebir in details. By dwelling on polytheism issue and polytheist that are two key words of oneness, some oneness-related issues are examined. At this point oneness's rational and religious evidence are examined from the perspective of Razi. By emphasising on the source of idolatry and its causes that is a reflection of polytheism, it is attempted to show the inconsistency of idol worship. However in our study, the Jews and the Christians are named as polytheist or not are analyzed. About the trinity belief, the deny of the Christians and the Jews' saying that Uzeyr is the son of God are evaluated.

Key Words: Oneness, Polytheism, Polytheist, Razi

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	ix
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1
1. FAHREDDİN RAZİ’NİN HAYATI VE ESERLERİ	2
1. 1. Hayatı ve İlmi Şahsiyeti	2
1. 2. Kelam İlmine Ait Eserleri ve Kelami Görüşleri	4
1. 3. Kelami Eserleri	4
1. 4. Kelami Görüşleri	5
1. 4. 1 Bilgi	5
1. 4. 2. Uluhiyyet	5
1. 4. 3. Kulların Fiilleri ve Kader	5
1. 4. 4. Nübüvvet	6
1. 4. 5. Ahiret	6
1. 4. 5. Hüsün-Kubuh Meselesi	6
1. 4. 6. İmamet	6
1. 5. Mefatihü’l-Gayb Adlı Tefsirinin Genel Tanıtımı	7
1. 6. Mefatihü’l-Gayb’ın Genel Özellikleri	7
BİRİNCİ BÖLÜM	9
KAVRAMSAL ÇERÇEVE	9
1. ŞİRK VE MÜŞRİK KAVRAMLARI	9
1. 1. Şirkin Sözlük ve Terim Anlamı	9
1. 2. Müşrik Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamı	10
1. 3. Şirk Küfür İlişkisi	10
1. 4. Müşrik Kavramının Kapsamı	11

2. TARİHTE ŞİRK VE MÜŞRİKLER	13
3. KELAMCILARA GÖRE ŞİRK ÇEŞİTLERİ	15
3.1. Şirk-i İstiklali	15
3.2. Şirk-i Teb'iz	16
3.3. Şirk-i Taklid	18
3.4. Şirk-i Takrib	20
3.5. Şirk-i Esbab	21
4. RAZİ'YE GÖRE MÜŞRİK ÇEŞİTLERİ	24
5. RAZİ'YE GÖRE ŞİRK ÇEŞİTLERİ	25
5.1 Razi'ye göre Şirk-i Teb'iz	25
5.2. Razi'ye Göre Şirk-i Taklid	26
5.3. Razi'ye göre Şirk-i Takrib	27
6. RAZİ'YE GÖRE İNSANLARIN ŞİRKE KAYMA SEBEPLERİ	27
6.1. Şirkin Psikolojik Sebepleri	30
6.1.1. Doğru Bilgiye Ulaşamama	30
6.1.2. Peygambere Sırt Dönme ve Şirk İlişkisi	30
6.1.3. Düşüncesizlik ve Basiretsizlik	31
6.1.4. Heva ve Hevese Uymak	35
6.1.5. Cehalet	35
6.1.6. Şüphe	36
6.1.7. Kibir ve Böbürlenme	37
6.1.8. İftira	38
6.1.9. Sığınma-İlah Edinme İhtiyacı	39
6.1.10. Yanlış Şefaath İnanıcı ve Aracı Kılmak	40
6.1.11. Ölçsüz Sevgi	42
6.2. Şirkin Sosyolojik Nedenleri	44
6.2.1. Bozulan Aile Yapısı	44

6.2.2. Bozulmuş Eğitim Kurumları	45
6.2.3. Bozulmuş Toplum Yapısı	45
7. ŞİRKİN DOĞURDUĞU OLUMSUZ SONUÇLAR	47
7. 1. Şirkin Dünyadaki Olumsuz Sonuçları.....	47
7. 1. 1. Şirkin İnsan Üzerindeki Olumsuz Sonuçları	48
7. 1. 1. 1. Bunalım.....	48
7. 1. 1. 2. Güvensizlik	49
7. 1. 1. 3. Bağımlılık.....	49
7. 1. 2. Şirkin Toplumda Meydana Getirdiği Olumsuz Sonuçlar	50
7. 1. 2. 1. Sürekli İhtilafa Düşme ve Parçalanıp Dağılma	50
7. 1. 2. 2. İsraf	50
7. 2. Şirkin Ahiretteki Olumsuz Sonuçları	51
7.2.1. Şirkin Ölüm Anında ve Kabirdeki Cezası.....	51
7.2.2.Kıyamet Sonrası Cezası	52
İKİNCİ BÖLÜM	54
TEFSİR-İ KEBİR'DE ŞİRK VE MÜŞRİK KAVRAMI İLGİLİ BAZI HUSUSLAR	54
1. RAZİ'YE GÖRE İNKARDA ISRAR EDENLERİN DÜNYA VE AHİRETTE CEZALANDIRILMASI .	54
2. RAZİ'YE GÖRE ŞİRKİN NEHYİ.....	57
2. 1. Tek yaratıcıyı kabulden sonra şirke niçin yer kalmaz?	57
2. 2. Küfrün Öncüleri	58
2. 3. Tevhid'i Bilinçli Olarak Reddetmek	59
3. RAZİ'YE GÖRE MÜŞRİK ALLAH'I SEVER Mİ?.....	60
4. RAZİ'YE GÖRE İNKÂRCI GRUPLAR.....	61
4. 1. Şirk ve Ehli Kitap İlişkisi	63
4. 2. Allah'ın Kitabı Hakkında İhtilafa Düşenler	64
4. 3. Müşriklerle Ehli Kitap Ahirette Bir Olur Mu?	66
4.4. Allah'a Çocuk İsnad Edenler ve Hristiyanların Hz. İsa Hakkındaki Düşünceleri ..	67

5. RAZİ'YE GÖRE MÜŞRİKLERİN İRADE VE KADER ANLAYIŞI.....	73
6. MÜŞRİK TOPLUMUNUN SİYASİ VE İKTİSADİ ÖZELLİKLERİ	77
6.1. İnsan ve Egemenlik İkilemesi	79
6.2. Eşitsizlik-Sınıflaşma	82
6.3. Kuvvet-Menfaate Dayanmak	84
6.4. Propaganda Aracı Olarak Yalan ve Hile.....	85
6.5. Servetin Kötüye Kullanılması	87
SONUÇ.....	90
BİBLİYOGRAFYA.....	92
ÖZGEÇMİŞ.....	95

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihi kadar uzak bir geçmişe sahip şirk, en az tevhid kadar eski olan inanç biçimlerinden birisidir ki peygamberlerin en çok mücadele ettiği, ayet ve hadislerde en çok geçen konuların arasında yer almıştır. İnsanoğlu kimi zaman tevhidin yanında ya da onun karşısında şirk koşmuşken çeşitli zaman dilimlerinde de din tanımaz bir şekilde yaşam sürmüştür ve bu çatışma binlerce yıl süregelmiştir. İlah tasavvurları itibariyle birden fazla ilaha inanan müşrikler bunların ötesinde büyük kudret sahibi olan yüce bir varlığa yani Allah'a inanmaktadırlar.

Çalışmamızda şirk ve müşrikler konusu, Razi'nin (ö.606/1210) kelim, fıkıh usulü, tefsir, Arap dili, felsefe, mantık, astronomi, tıp, matematik gibi çağının hemen bütün ilimlerini öğrenip bu alanlarda eserler vermiş çok yönlü bir alim olmasının konuya bakış açısına zenginlik katacağı düşüncesinden hareketle Tefsiri Kebir'inde ayetlere getirdiği yorumlar çerçevesinde ele alınmıştır. Şirk ve müşrikler ile ilgisi olabilecek ayetler belirlendikten sonra Razi'nin "Tefsiri Kebir"i incelenerek konu ile ilgili olabilecek yorumlarından yola çıkılarak değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde "Razi'nin tefsirinde şirk kavramı ve müşrikler" başlıklı tez konumuzu incelemeye başlamadan önce Kelam İlmi açısından önemli bir yeri olan Razi'nin hayatını, ilmi şahsiyetini ve tefsirini tanıtmaya çalıştık. Daha sonra şirk ve müşrik kavramları kavramsal bir çerçeve içerisinde incelenmiş olup, sözlük ve ıstılah anlamlarının yanında ilgisi bulunan kavramları da ele alarak içeriği destekledik. Bununla birlikte şirkin menşe'i ehl-i kitapla olan ilişkisi, şirkin çeşitleri üzerinde durmaya çalıştık.

1.bölümde ise şirkin psikolojik ve sosyolojik nedenleri üzerinde durulmuştur. Razi'ye göre şirk ve müşrik kavramına dair hususları 2. bölümde ele alıp, halen güncelliğini koruyan şirkin doğurmuş olduğu olumsuz sonuçlar ve müşrik toplumun siyasi ve itikadi özelliklerini anlatarak çalışmamızı sonlandırdık.

Hem kelim hem de tefsir alanında önemli bir yere sahip olan "Fahredden Razi'nin Tefsirinde Şirk Kavramı ve Müşrikler" başlıklı bu çalışmayı tamamlamamda katkılarından dolayı başta beni yönlendiren danışman hocam Dr.

Öğr. Üyesi Mehmet Emin Günel'e, araştırma konusunu bana verip her türlü desteği sağlayan Prof. Dr. İbrahim Coşkun hocama, Doç. Dr. Muhammed Vehbi Dereli'ye, kadim dostum Ali Osman Balcı'ya ve bana her zaman destek olan eşim ve çocuklarıma teşekkür ederim. Rabbimden bu çalışmayı benim hakkımda faydalı bir ilim kılmasını niyaz ederim.

Osman ARACAN

KONYA-2019

KISALTMALAR

- age : Adı geçen eser
- agm : Adı geçen Makale
- as : Aleyhi's-Selam
- a.y. : Aynı yer
- b. : Bin, İbn (oğlu)
- bkz. : Bakınız
- c. : Cilt
- ev. : Çeviren
- dđr. : Diğerleri
- DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
- H.z. : Hazreti
- h. : Hicri
- haz. : Hazırlayan
- sav : Sallallahu aleyhi ve sellem
- s. : Sayfa
- sy. : Sayı
- ts. : Tarihsiz
- thk. : Tahkik eden
- tsh. : Tashih eden

GİRİŞ

Şirk, en az tevhid kadar eski olan inanç biçimlerinden birisidir. Peygamberlerin en temel mücadelesi, onu yok etme, insanlığı bu bataklıktan çıkarma üzerine olmuştur. İlah tasavvurları itibariyle birden fazla İlah inanan müşrikler, onların üstünde büyük kudret sahibi olan yüce bir varlığa yani Allah'a inanmış olsalar da O'na ortak koşmak suretiyle tevhid inancından uzaklaşmışlardır. Bu hususla ilgili olarak Kuran der ki: “Denizde size bir sıkıntı dokunduğunda bütün taptıklarınız (sizi yüzüstü bırakıp) kaybolur, yalnız Allah kalır. Fakat sizi kurtarıp karaya çıkarınca yüz çevirirsiniz. Zaten insan çok nankördür.”¹

Şirkin yansıması, yeryüzündeki varlıklara tapma, onları Allah'a eş koşma şeklindedir. Bunun da birçok türü vardır. Mesela Allah'ı bırakarak taş, toprağa, ağaca, aya, güneşe, insana tapma şeklinde kendisini gösteren şirk türü olan istiklali şirkte Allah'tan başka müstakil bir Allah kabul etme söz konusudur. Hayır ve şer ilahı olarak iki ilah kabul eden Seneviyye ve Mecusiler, şirkin bu türü içerisinde değerlendirilmektedirler.

Bilgisizlik, toplumsal baskı, eskileri taklit etme veya nefse ağır gelme gibi gerekçelerle tarih boyunca insanlar tevhidden uzaklaşarak şirk bulaşabilmişlerdir. Müşriklerin, Allah'ın her şeyi yaratan olduğunu bildikleri halde şirk koşmalarının önemli bir sebebi cehalettir. Yani kimi zaman yaratıcıyı düşünmeden bile bile şirk koşmalarıdır. Bu sebeple Kuran'da şirk konusunu ele alan ve müşrikleri tanıtan birçok ayet hatta sure vardır. Özellikle Mekki ayetlerde ve surelerde en başta incelenen konu budur. İhlas ve Kafirun surelerinin ana teması ilahlığı sadece Allah'a has kılmak ve onun eşi-benzeri olmadığını kesin bir dille ortaya koymaktır. Tefsir ve kelam kaynakları da vahdaniyet ve tevhid konusunu etrafıca ele almıştır. Hatta “Kitabu't-Tevhid” adını taşıyan müstakil eserler yazılmış; sadece İhlas Suresini ele alan tefsir kitapları kaleme alınmıştır.

Hem bir mütekellim hem de bir müfessir olan Razi'nin, tefsiri temel İslam bilimleri açısından özellikle de kelam ilmi ve problemleri açısından araştırılması gereken bir eserdir. O, ilgili ayetlerde şirki ve müşrikleri derinlemesine incelemiştir.

¹ İsra, 17/67.

Şirkin çeşitleri, sebepleri gibi tevhidi zedeleyen temel konulara dikkatle değinmiş, hakkın ve hakikatin mücadelesini vermiştir. Bu çalışmanın bölümleri hem şirk konusunu hem de onun hayatını ve konuyla ilgili yaklaşımlarını ortaya koymayı hedeflemektedir.

1. FAHREDDİN RAZİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1. 1. Hayatı ve İlmi Şahsiyeti

Fahrudin Razi olarak bilinen ünlü bilginin asıl adı, Muhammed b. 'Ömer b. el-Huseyn b. el-Hasan b. 'Ali el-Kureyşi el-Bekri et-Teymi et-Taberistani'dir.² Hicri 543, (miladi 1148-9)³ veya 544 (miladi 1149-50) yılında⁴ Rey şehrinde doğdu. Razi'nin babası ve ilk hocası Rey Hatibi olarak meşhur olmuş Ziyauddin 'Ömer'dir.⁵ Razi yaşadığı dönemin belki de en önemli alimi olduğu için kendisine birçok lakap verilmiş ve birçok önemli şahsiyetin övgüsüne mazhar olmuştur. En meşhur lakabı, Fahrudin Razi'dir.⁶ Bundan başka, İmam Gazali'den sonra "Hüccetü'l-İslam" lakabıyla anılan bir İslam alimidir.⁷ Şafii usul kitaplarında ve Eş'ari akaid kitaplarında, "el-İmam" lakabıyla anılır.⁸ İbn Mülakkin (ö. 804/1401) "Kelamcıların Sultanı" (Sultanü'l-Mütekellimin) lakabını Razi için uygun görmüştür. Bir dönem yaşadığı Hire'de "Şeyhü'l-İslam" lakabıyla anılmıştır. Razi'yi VI. asrın müceddidi olarak kabul edenler de vardır. Razi, kendinden önceki bazı düşünürlerin fikirlerine şüpheyile yaklaştığı için de, "İmamü'l-Müşekkin" lakabını almıştır. Razi, "Ebu'l-Meali" ve "Ebu Abdullah" künyeleriyle bilinirdi.⁹

² Ebu'l-Abbas Şemsüddin Ahmed b. Muhammed İbn Hallikan, *Vefeyatu'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, thk. İhsan 'Abbas, 1. Baskı, Beyrut, Daru Sadr ts, IV, 248

³ Ebu'l-Hasan Cemaluddin 'Ali b. Yusuf b. İbrahim el-Kıfti, *İhbaru'l-'Ulema bi Ahbari'l-Hükema*, Kahire, 1326, s. 191.

⁴ Ebu's-Safa Salahuddin Halil b. Aybek b. Abdullah es-Safedi, *el-Vafi bi'l-Vefeyat*, thk. Ahmed el-Arnaut ve Türki Mustafa Beyrut, Daru İhyai't-Türa, 1420/2000, IV, 175.

⁵ Hafız Şemsüddin Muhammed b. 'Ali b. Ahmed ed-Davudi, *Tabakatu'l-Müfessirin*, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü Vehbe, Kahire, 1392/1972, II, 214.

⁶ Ebu'l-'Abbas Muvaffakuddin Ahmed b. Kasım İbn Ebi Usaybia', *Uyunu'l-Enba fi Tabakati'l-Etubba*, Beyrut, Daru Mektebeti'l-Hayat, 1965, s. 462.

⁷ Muhammed Saghir Hasan el-Masumi, *"Imam Fakhr al-Din al-Razi and His Critics"* *Islamic Studies*, 1. Baskı, İslamabad, 1967, V, 106.

⁸ Tacuddin Abdulvehhab b. Takiyuddin es-Sübki, *Tabakatu's-Şafi'iyeti'l-Kübra*, thk. Mahmud Muhammed et-Tenahi, Abdülfettah Mahmud el Huluv, Baskı, b.y.y, 1413, I, 202, 344.

⁹ 'İmaduddin Ebu'l-Fida İsmail b. 'Ömer İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, b.y.y, Daru'l-Fikr, 1407/1986, XIII, 55.

Fahreddin Razi yaşadığı dönemin hemen her ilim dalında ve ilmi meselelerinde söz sahibidir. Ancak onun en çok bilindiği ve kabul gördüğü alan kelimdir.¹⁰ Razi'nin yaptıklarının bir neticesi olarak kelam ile felsefe arasında ittifak meydana gelmiştir. Onun Aristo felsefe geleneğini kelama dahil etmesi İslam dünyası üzerinde etkili olmuş ve bu metotla Eş'ari ekolü daha fazla yayılmıştır.¹¹ Eş'ari ekolü doğrultusunda hareket etmesinden de anlaşılacağı gibi o itikadi olarak Eş'ari¹², fikhi olarak da Şafii'dir.

Er-Razi birçok ilim dalında kendinden öncekilerin en üstünü ve takipçilerinin efendisidir. Ondaki yüksek ilmi dehadan dolayı, atıyla yürürken, üç yüz kadar fakih ve diğer ilimlerin erbabından alimler talebe olarak beraberinde bulunurdu. Yaşadığı çevrenin hemen her tarafından insanlar değişik ilmi meseleleri sormak için Razi'ye müracaat ederlerdi. Rey'de ve Rey dışındaki birçok yerde minbere çıkar ve değişik konularda insanlara hitap ederdi. Sesinde bir celadet vardı. Vaaz ve konuşmaları sırasında cezbeye kapılır; coşar ve ağlardı. Cemaati etkiler; cemaat de ağlardı.¹³ Edebiyatta da mahir olan Razi'nin, Farsça ve Arapça olmak üzere iki farklı dilde yazdığı şiirleri mevcuttur.

Fahreddin Razi'nin ilmi zeminini hazırlayan ilk hocasının, babası Ziyauddin 'Ömer olduğuna değinmiştik. Ancak o, babasının vefatından sonra da değişik hocalardan ders almıştır. Razi'nin yaşadığı devirde ilim seyahatleri geleneği vardı. O da bu geleneğe uygun hareket ederek değişik İslam beldelerine ilim seyahatlerinde bulunmuştur. Razi, Simnan, Meraga, Harezmi, Buhara, Semerkand, Serahs, Cürcan, Hocend, Maveraünnehir, Benakit, Tus ve Gazne gibi değişik İslam ilim merkezlerine ilim amaçlı seyahatler yapmıştır.¹⁴

Er-Razi, Ehli Sünnet'i savunma konusunda önde gelen âlimlerden birisidir. Ehli Sünnet'i savunması, onu birçok mezhep ve fırkalarla da karşı karşıya getirmiştir. En büyük mücadelesi Kerramiler ve Mutezile ile olmuştur. Özellikle Kerramilerle

¹⁰ Cerrahoğlu, İsmail, "Fahreddin Razi ve Tefsiri" *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, S. 2, 1977, s. 8.

¹¹ Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, (çev. Prof. Dr. Suat Yıldırım, Prof. Dr. Lütfullah Cebeci, Prof. Dr. Sadık Kılıç, Öğr. Gör. C. Sadık Doğru), Akçağ Yayınları, Ankara, 1995, I, s. 2

¹² Emin, Ahmed, *Zuhru'l-İslam*, Kahire, Mektebetu Nahdeti'l-Mısriyye, 1996, IV, 89.

¹³ el-Askalani, Ebu'l-Fadl Şihabuddin Ahmed b. Ali b. Hacer, *Lisanu'l-Mizan*, Beyrut, Müessesetü'l-A'lam, 1390/1971, IV, 427.

¹⁴ Uludağ, Süleyman, Razi, *Hayatı, Fikirleri Eserleri*, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara, 1991, s. 5.

yaptığı çok şiddetli mücadelelerde Kerramiler, onu tekfir edecek ve haysiyetine dil uzatacak kadar ileri gitmişlerdir. Ancak bütün bunlarla beraber, Razi vasıtasıyla Kerramilerden birçok kişi Ehli Sünnet düşüncesine geçmiştir.¹⁵

Fahreddin Razi'nin mücadelesi Kerramiler ve Mutezile'yle sınırlı kalmamıştır. Onun tefsirini yazmadaki sebeplerden biri Batınilerin te'vilatını tenkit etmektir. Razi, bazen de Hanbeliler ve Maturidilerle karşı karşıya gelmiştir.¹⁶

Fahreddin Razi, çok dolu ve yoğun bir ilmi hayat, değişik memleket gezileri ve birçok grupta tartışma yaşadktan sonra 606/1209 yılında Herat'ta vefat etti. Vefatının sebebi de Kerramilerin zehirlenmesidir.¹⁷

Fahreddin Razi, kendinden sonra bir çığır açmış, Kadı Beydavi (ö. 685/1286), Seyyid Şerif Cürçani (ö. 1413 m.) gibi büyük âlimleri etkilemiştir. Aynı zamanda Razi, birçok değerli talebe yetiştirmiştir.¹⁸

1. 2. Kelam İlimine Ait Eserleri ve Kelami Görüşleri

1. 3. Kelami Eserleri

Fahreddin Razi, yaklaşık 62-63 yıllık hayatında iki yüzü aşkın eser vermiştir.¹⁹ Razi çok yüksek ilmi bir dehaya sahip olduğu için kelam, tefsir fıkıh, mantık, edebiyat, tıp, matematik, astronomi ve tabiat ilimleri gibi birçok alanda eserler te'lif etmiştir.²⁰ Razi'nin bütün ilim dallarında yazmış olduğu eserleri burada tek tek sayıp konuyu uzatmayacağız; biz burada sadece kelam ilmine ait eserlerini vererek, meşhur tefsiri "*Mefatihü'l-Gayb*" eserini konumuz açısından ele alacağız.

Fahreddin Razi'nin kelami sahada te'lif ettiği eserlerinden bazıları şunlardır:

¹⁵ Fahrüddin Razi, *Mealimu Usuli'd-Din*, (çev. Nadim Macit), İhtar Yayınları, Erzurum, 1966, s. 14.

¹⁶ Uludağ, age, s. 25.

¹⁷ El-Kıfti, Ebu'l-Hasan Cemaluddin Ali b. Yusuf b. İbrahim, *İhbaru'l-'Ulema bi Ahbari'l-Hükema*, Kahire, 1326, s.191

¹⁸ Usaybi'a, Ebu'l-'Abbas Muvaffakuddin Ahmed b. Kasım İbn Ebi', *Uyunu'l-Enbafi Tabakati'l- Etibba*, Beyrut, Daru Mektebeti'l-Hayat, 1965, s.462.

¹⁹ Uludağ, age, s. 41.

²⁰ Sofuoğlu, Mehmet, *Tefsire Giriş*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981, s.317.

• *el-Metalibu'l-Âliyye, Nihayetu'l-Ukul, el-Erba'une fi Usuli'd-Din, el-Kada ve'l-Kader, el-Halk ve'l-Ba's, Levamiuu'l-Beyyinat, el-Muhassa*²¹...

1. 4. Kelami Görüşleri

Fahreddin Razi birçok alanda eser vermesinin yanında daha çok kelim sahasında eser vermiştir. Eserlerinin büyük kısmında kelim ilminin önemini vurgulayan Razi, Kuran'da Peygamberlerle inanmayanlar arasındaki itikadi mücadelenin çok yer tuttuğuna işaret etmektedir. Razi'nin kelama dair temel görüşlerinden bazılarını şöyle özetleyebiliriz:

1. 4. 1 Bilgi

Razi'ye göre bilgiyi üretme ve kabul etme açısından insanlar farklıdır. Ona göre haberi vahid zan ifade etmektedir. Mesela bir kişinin şahitliği yeterli gelmemektedir. Bir rivayetin sahihliği ancak Kuran'ın ışığında değerlendirilmelidir.²²

1. 4. 2. Uluhiyyet

Uluhiyyet konusu ile ilgili Razi tüm gelgitlerinin sonunda gaye ve nizam delilini tercih etmiştir. Çünkü ona göre bütün kelami ve felsefi deliller tartışmaya açık olduğu halde Kuran'daki isbatı vacib delilleri kısa yoldan kişiyi doğru neticeye ulaştıracak özellik taşımaktadır. Tefsirinde ilahi sıfatların Allah'ın zatından dolayı var olduğunu ve zattan ayrı düşünülmemeyeceğini ifade etmiştir. Allah'ın ahirette görülmesini aklen isbat etmek mümkün olmamakla birlikte naslardaki habere inanmak gerekir.²³

1. 4. 3. Kulların Fiilleri ve Kader

Kulun kalbinde beliren düşünceleri yaratan Allah'tır. Fiil yaratılmış da olsa kişideki güç ve irade ile ortaya çıktığından kul gerçek fail olur. Nitekim Kuran'da önce Allah'ın kalplerdeki düşünceleri bildiği anlatılmış, daha sonra kişiyi fiile yönelten veya fiilden men eden düşünce ve inançlardan ibaret olan kalbin bütün

²¹ Uludağ, age, s. 46-67.

²² Yavuz, Yusuf Şevki, "Fahreddin Razi", *DİA*, İstanbul, 1995, XII, s.91

²³ Yavuz age, XXII, s.91.

fiillerini yaratan Allah'ın onları bilmemesinin imkansızlığına işaret edilmiştir. Kulların fiillerini Allah'ın yaratması, bütün varlık ve olayların ilahi kadere göre gerçekleştiğini de ortaya koyar.²⁴

1. 4. 4. Nübüvvet

Razi'nin ortaya koyduğu ispata göre insan, fıtrata gereği medeni olan ve toplum içinde yaşayan bir varlıktır. Toplumsal düzen, herkesin belli kurallara uymasını gerektirir. İnsanların değişik anlayışlara sahip oldukları, tam anlamıyla doğru ve adaletli kuralları keşfedecek bilgiden de yoksun buldukları gerçeği, herkesin kabul edip uyacağı temel kuralları belirleyecek seçkin bir kimsenin varlığını zaruri kılar. Buda sıradan insanlardan farklı nitelikler taşıyan peygamberdir.

1. 4. 5. Ahiret

Razi, önceleri nefsin cismani bir cevher olduğunu söylerken daha sonra filozofların düşüncesini kabullenerek onun ruhi bir cevher olduğuna inanmıştır. Beden ve ruh tamamen yok olsaydı, Kur'an'ın ahiretle ilgili verdiği haberler mümkün olmazdı. Ahirette, ölen insanların ruhları aynıyle bedenlerine iade edilecektir. Tenasüh mümkün değildir.²⁵

1. 4. 5. Hüsün-Kubuh Meselesi

Razi, ilahi fiillerin, hüsün-kubuh meselesinin dışında olup O'nun fiilleri için bir değer ayırımına gidilemez. Kulların fiillerine gelince bu konuda yegane hakim unsur akıldır der.²⁶

1. 4. 6. İmamet

Razi'nin, her ne kadar şianın imamet anlayışını benimsediği söylene de eserlerinde şianın imamet fikrini reddettiği görülmektedir.²⁷

²⁴ Yavuz age, XXII, s.91.

²⁵ Yavuz age, XXII, s.91.

²⁶ Yavuz age, XXII, s.91.

²⁷ Yavuz age, XXII, s.91.

1. 5. Mefatihü'l-Gayb Adlı Tefsirinin Genel Tanıtımı

Fahreddin Razi'nin başta kelim olmak üzere, birçok alanda geniş bir ilmi ihataya sahip olduğuna ve bu ilim dallarının hepsinde eser te'lif ettiğine değinmiştik. Ancak biz burada kelami açıdan “*Tefsiri Kebir*” isimli eserinden bahsetmeye çalışacağız. Zira o tefsir alanında yeni bir çağır açmıştır. Onun bu sahadaki en önemli eseri hiç kuşkusuz, “*et-Tefsiru'l-Kebir*” diye de bilinen “*Mefatihü'l-Gayb*” adlı eseridir.²⁸ Dirayet tefsirinin en kapsamlı ve en tatmin edici örneklerinden biri olan “*Mefatihü'l-Gayb (et-Tefsiru'l-Kebir)*” bir tefsirde bulunması gereken bütün şartları haizdir.²⁹ Razi'nin yazmış olduğu bu eser İslam düşünce sistemine büyük değişimler yaşatmıştır. Zira Razi, mantık ve felsefeyi kelim ilmiyle mezcetmiş ve bu alanda farklı bir metod uygulamıştı. Razi tefsirinde kendinden önceki alimlerden birçok nakiller yapmasına rağmen, Kuran'ı daha çok, akli yöntemlerle tefsir etmişti. O aynı zamanda Kuran tefsirine, mantık, felsefe, tıp ve hikmet ilimleri gibi birçok alanı dahil etmekle tanınmıştır.³⁰ Razi bu yönüyle çok tenkit edilmiştir. İbn Teymiyye (ö. 728/1328), Razi'nin tefsiri için: “Onda tefsirden başka her şey vardır” tenkidinde bulunmuştur.¹ Bu durumun da tefsirini asıl amacından saptırdığını iddia ederek Razi'yi sert bir şekilde eleştirenler olmuştur. Ancak bu tenkitlere rağmen, Razi'den sonra gelen bütün müfessirler görüşleri ne olursa olsun az ya da çok onun eserinden yararlanmışlardır.³¹

1. 6. Mefatihü'l-Gayb'ın Genel Özellikleri

Mefatihü'l-Gayb'ın özellikleri ve yöntemi şu şekilde sıralanabilir:

- Yalnız Fatiha suresinin tefsiri bile bir cilt kitaba sığacak kadar geniştir.
- Fahreddin Razi, tefsirini dirayet metoduyla yazmasına rağmen, rivayet metodunu da kullanmıştır.
- Fahreddin Razi'nin tefsirinde sureler ve ayetler arasındaki münasebetler ve insicam gayet latif bir surette ortaya konulmuştur.

²⁸ Çetin, Mustafa, *Tefsirde Dirayet Metodu*, b.y.y, ts, s. 178.

²⁹ Çetin, Mustafa, age, s. 179.

³⁰ İmran, Mustafa, “İmamü'l-Mütekellimin” *Mecelletu'l-Ezher*, S. 8, 1975, s. 896.

³¹ Cerrahoğlu, age, s. 51.

- Fahreddin Razi, kelami konularda açıklamalarda bulunurken itikadi mezhebi Eş'arilik'e bağlı kalmıştır. İlahiyat ve fıkha müteallik meselelerde ise fikhi mezhebi Şafii'lik'e göre beyanatta bulunmuştur. Tefsirinde Kaderiye'yi³², Mu'tezile ve Şia'yı tenkid etmiştir.

- Fahreddin Razi, tefsirinde ahlak, ilahiyat, felsefe ve astronomiyle ilgili konuları derin bir vukuf ile ele almış ve bütün konuları, okuyucuyu yormayacak bir şekilde düzene sokarak, meseleler halinde tertiplemiştir.

- Fahreddin Razi, tefsirinde özellikle eski astronomi alimlerinin iddialarını ve nazariyelerini tek tek eleştiri merceğinden geçirmiş ve Kurani anlatıma ters düşen yerleri cerh etmiştir.

- Fahreddin Razi'nin eserinde işari tefsirin etkilerini görmek mümkündür. Bu doğrultuda ağırlıklı olarak faydalandığı eser İmam Gazali (ö. 505/1111)'nin "*Mişkati'l-Envar*" adlı eseridir.

- Fahreddin Razi, tefsirinin çeşitli yerlerinde Mutezile mezhebini tenkit etmiştir.³³

³² Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, II, 1. Baskı, Ankara, DİB Yay, 1955, II, 312.

³³ Çalışkan, Mehmet, *Tefsir Bilgileri*, Nobel Kitabevi, Adana, 2005, s. 149.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. ŞİRK VE MÜŞRİK KAVRAMLARI

1. 1. Şirkin Sözlük ve Terim Anlamı

Sözlükte şirk “ortak olmak” ve “ortaklık”; “ortak koşmak” anlamındaki işrâktan isim konumunda bulunan şirk ise küfür demektir. Şirk koşana müşrik, şirk koşulana şerîk denir.³⁴ Terim olarak “Allah’ın zâtında, sıfatlarında, fiillerinde veya O’na ibadet edilmesinde ortağı, dengi yahut benzerinin bulunduğu inanca” demektir. İşrâk terimi ise küfür anlamında kullanılır.³⁵ Bu bağlamda şirk tevhidin, işrâk ise imanın zıddıdır³⁶. Başka bir deyişle, şirk ile küfür, belli bir açıda kesişmektedir.

Şirki, karışıklığın, gizlemenin, ayrılmanın ve birliğe sırt çevirmenin bir simgesi saymak da mümkündür. Dini literatürde şirk Allah’ın ortağı olduğunu kabul etmek ve Allah’tan başkasına kulluk etmektir. Bu da putlara, ağaçlara, hayvanlara, kabirlere, semavi cisimlere, tabiat kuvvetlerine, ruhani varlıklara ve insanlara³⁷ uluhiyet vererek tapınmaktır.

Şirk, mutlak olarak inkâr değildir.³⁸ Çünkü Allah’a ortak koşmada tapmak şart değildir; hatta uluhiyette Allah’a denk bir varlığın olduğuna inanmak da şirke düşmek için yeterli bir sebeptir. Çok ilaha inanmak, bu ilahları Allah’a ortak kılmak olan politeizm, şirkin en belirgin şeklidir.³⁹ Genel bir tanımla; Allah’ın uluhiyetinde, sıfat ve fiillerinde dengi ve ortağı bulunduğunu kabul etmek ve O’nun ortağı olduğunu ispat etmek⁴⁰ şirktir.

³⁴ İbn Manzur, Ebu’l-Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mukerrem el-Ensari, *Lisanu'l-Arab*, Daru'l-Mearif, Kahire, ts, ss. 263-264.

³⁵ Firuzabadi, Muhammed bin Yakub, *el-Kamusu'l-Muhit*, İthal Yayınları, İstanbul, 2004, s. 308.

³⁶ Firuzabadi age, s.304; Coşkun, İbrahim, *İslam Düşüncesinde İnkâr Problemi*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 55

³⁷ Firuzabadi, age, s. 308.

³⁸ et-Tabbara, Afif Abdulfettah, *Ruhu'd-Dini'l-İslam*, Beyrut, 1966, s. 96.

³⁹ Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-X, Azim Yayıncılık, İstanbul, 1999. s. 770.

⁴⁰ Kılavuz, Ahmet Saim, *İman ve Küfür Sınırı*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1990, s. 75.

Şirk, insanın iç aleminden dış dünyaya doğru uzanan geniş alanda, Allah'ın varlığına ve birliğine şahadet eden bütün olguları ve belgeleri görmemezlikten gelerek Hakka karşı duyarsız olmanın, yaratıcı ile yaratılanı karıştırmamanın, bu tutumdan gelen davranış bozukluklarının karanlığında gafletle yürümenin en belirgin ismidir. Şirk kavramının Kuran'da çok tekrar edilmesi; Allah'a karşı büyük bir isyan, fert ve toplum hayatını çok ciddi şekilde tahrip etmesi ile alakalıdır.

1. 2. Müşrik Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamı

El-İşrâk mastarının ismi faili olan “müşrik” kelimesi, şirk fiilini gerçekleştiren öznedir. Müşrik, ortak koşan, açıktan veya gizli olarak Allah'ın ortağı olduğunu söyleyen ve inanan, birçok ilahı O'na denk tutan kişiye verilen isimdir.⁴¹ Şirk kelimesi inkâr anlamında kullanılmaktadır. Politeizm ve ateizm gibi Allah'ın varlığını ve birliğini kabul etmeyen her inanç, şirk ve küfürdür. Bu inancı gerçekleştiren kişi de kafir veya müşrik olarak⁴² tanıtılmaktadır. Çünkü Allah'ı inkâr etmek veya O'na denk şerikler getirmek arasında hiçbir fark yoktur.

1. 3. Şirk Küfür İlişkisi

Araştırmamızın giriş bölümünde şirk ve müşrik kelimelerinin sözlük ve istilâhî anlamlarına değinmiştik. Tevhide inanmayan kimsenin zahirde adı ne olursa olsun müşriktir. Şirk kavramında en geniş anlamı budur. Bunun içindir ki Kuran' da kafir müşrik anlamında kullanılmaktadır. Ehl-i kitabın inançlarında şirk unsuru olmasından dolayı Kuran'ın bunları kafir olarak bildirmesi küfrün şirki kapsadığını göstermektedir. Her ne kadar bu iki kavram eş anlamlı olmasa da zıt anlamlı da değildir. Küfür şirkten daha kapsamlıdır. Şirki de kapsamına almaktadır. Sonuç itibarıyla Kuran'de inkâr ile küfrün, kafir ile müşrik terimlerinin birbirlerinin yerine kullanıldığını görmekteyiz.⁴³

Araştırmamıza ışık tutan Prof. Dr. İbrahim Coşkun'un “*İslam Düşüncesinde İnkâr Problemi*” isimli kitabı incelendiğinde iman ve küfür karşılaştırılması hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşmaktayız. Yukarıda zikrettiğimiz inkâr, küfür,

⁴¹ Yazır, age, s. 770.

⁴² En'am-6/121, Tevbe, 9/28-33, Yusuf, 12/106, Nahl-16/100, Saf, 61/9, Bakara, 2/105-121-135, Ali İmran, 3/67-95.

⁴³ Coşkun, a. g. e, s. 56-57

müşrik, kafir terimlerinin birbirinin yerine kullanıldığı görüşünden yola çıkarak bu ana başlık altında araştırmamızın daha iyi anlaşılabilmesi için insanların şirke kayma sebeplerini Razi'nin bakış açısıyla incelemeye çalışacağız.

1. 4. Müşrik Kavramının Kapsamı

Müşrik kelimesi, Kuranda, ifade ettiği anlam açısından, biri zahiri diğer hakiki anlamda olmak üzere iki şekilde kullanılmaktadır. Zahiri anlamda müşrik, açıktan açığa Allah'a ortak koşan, birçok ilaha inanan, hakiki anlamda ise münafık kavramına tekabül edip, görünüşte tevhid iddiasına rağmen gerçekte Allah'a ortak koşandır.⁴⁴

Müşrik kelimesi sadece puta tapanları mı, yoksa bütün kafirleri mi kapsar sorusu, tartışmalara sebep olmuştur, bazıları bu kelimenin hem putlara tapanları hem de bütün kafirleri kapsadığı⁴⁵ görüşündedirler. Bazıları ise, kitap ehli tabirinden Yahudi ve Hristiyanların, müşrikten ise putperest ve ateşperestlerin kastedildiğini ileri sürerler⁴⁶. Kuran, Ehl-i kitap hakkında: “Kim Allah'a şirk koşarsa, şüphesiz o Allah'a büyük bir günahla iftira etmiştir.”⁴⁷ der. Mutlak müşrikler hakkında da “kim Allah'a ortak koşarsa, derin, çıkmaz bir dalaletle sapıtmıştır”⁴⁸ der. Bu iki ayet, şirki hem hakka bir iftira ve en büyük bir günah, hem de çıkmaz bir çarpıklık olarak tanımlamaktadır. Her iki şekilde de büyük bir cürümdür. O halde, kimi müşriklerde iftira, kimilerinde de sapıklık özelliği barizdir. Ehl-i Kitabın şirki dalaletten ziyade iftira, diğerlerinininki de iftiradan ziyade sapıklıktır. Biri ahlaksızlığa diğeri sapıklığa yöneliktir.⁴⁹

Müşrik kelimesinin hem puta tapanları hem de Allah'ı inkâr eden kafirleri kapsadığına dair delil gösterilen ayetlerden birkaçı şunlardır. “Hakikat şu ki iman edenler, Yahudiler Sabiiler, Hristiyanlar, Mecusiler ve müşrikler yok mu, Allah

⁴⁴ Yazır, age, s. 770. Coşkun, age, s. 191, 192.

⁴⁵ Razi, Muhammed b. Ömer Fahrudin, *Mefatihul-Gayb*, Tahran, ts, ss. 16-24.

⁴⁶ İbn Kesir, İsmail b. Ömer, *Tefsiru İbn Kesir*, Kahire, 1973, IV/344.

⁴⁷ Nisa, 4/48.

⁴⁸ Nisa, 4/116.

⁴⁹ Yazır, age, s. 1468.

onların arasını kıyamet gününde mutlaka ayıracaktır. Çünkü Allah her şeye şahit olandır.”⁵⁰

“Hamd, gökleri ve yerleri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı yapan Allah’a mahsustur. Sonrada Hakkı tanımayanlar, bunları (mahlukatı) kendilerini yaratana denk tutuyorlar.”⁵¹

Allah’ın yaratıklardan herhangi birine benzediğine inanmak ve uluhiyete ait vasıfları herhangi bir mahluka vermek, Allah ile denk tutmak küfürle ifade edilse bile, şirkdir. Nitekim Kuran’da şu ayetler bu konuya işaret etmektedir.

“Bütün kazancı ile her nefsin üzerine gözcü olan Allah, bunu yapamayan kimse gibi midir? Tuttular Allah’a ortak koştular. De ki: Ortak koştuklarınızın isimlerini söyleyin bakayım. Siz ona yeryüzünde bilmediği şeyi mi haber vereceksiniz? Yoksa manası olmayan sırf zahiri bir laf mı? İnkara sapanlara doğrusu hileleri hoş gösterildi.”⁵²

“Rabbinden sana ne vahyolunuyorsa ona tabi ol. Başka ilah yoktur, ancak o vardır. Allah’a ortak koşanlardan yüz çevir.”⁵³

Bu ayetler, Allah’ın birliğine inanmayan ve vahye tabi olmayan ehl-i kitap olsun veya olmasın herkesi müşrik olarak nitelemektedir. Ölçü, Allah’ın birliğine imandır. Allah’ın birliğine iman etmeyen kişinin kimliği ne olursa olsun müşriktir. Şirk kavramının ifade ettiği en geniş anlam budur. Aslında şirk kavramının küfürle ilişkisi, sözlük yönünden değil şer’i yöndendir. ehl-i kitabın şirki açık değil, tevellidir. Bu nedenle onlara doğrudan müşrik demekten kaçınılmıştır. Kitabı Mukaddeste şirki reddeden ayetler bulunmakla beraber, şirk ifade eden ayetler de bulunmaktadır. Teslis ve ittihad gibi⁵⁴.

⁵⁰ Hac, 22/17.

⁵¹ Hac, 22/17, Bakara, 2/62-105, Maide, 5/69, En’am, 6/1.

⁵² Rad,13/33.

⁵³ En’am, 6/106.

⁵⁴ Yazır, age, s. 770.

2. TARİHTE ŞİRK VE MÜŞRİKLER

Şirkin en belirgin şekli putperestlik olarak karşımıza çıkmakla birlikte çeşitli kaynaklarda Hz. Nuh'a kadar dayanan bir şirk anlayışı görmekteyiz. "Nuh as. Adem as. dan yaklaşık olarak bin sene sonra gönderilmiştir. Bu zaman zarfında insanlar tevhid üzere olup, Allah'a şirk koştuktan kaçınırlardı. İbni Abbas hadisinde bu on asırdan sonra Nuh as. gönderilinceye kadar insanların sapıklık üzere buldukları daha başka asırların da olması muhtemeldir." Ayrıca İbni Abbas bu hadisi tarihçilerin ve ehl-i kitabın zannettikleri gibi Kabil ve oğullarının ateşe tapan bir topluluk olarak varlığının söz konusu olmadığını da ortaya koymaktadır. Yani tevhidten ilk sapma, Adem'den bin sene sonra olmuştur."⁵⁵

Razi, tarihi süreç içerisinde şirkin tezahürlerinin putperestlikle birlikte geliştiğini şu şekilde izah etmektedir.

1- "Çin ve Hintlilerin birçoğu Allah'ın, meleklerin var olduğunu söylüyor, Allah'ın bir cisim ve mümkün olabilecek en güzel şekle sahip olduğuna inanıyorlardı. Onlara göre meleklerin de çok güzel şekilleri vardı. Meleklerin, araya gökyüzünün girmesi ile bize görünmediklerine, kendilerine düşen görevin ise, ilah ve meleklerin şekli olduğuna inandıkları bir şekil üzere, güzel görünüşlü ve hoş manzaralı heykeller yapıp, Allah'a ve meleklerle yaklaşmak amacıyla onlara ibadete devam etmek olduğuna inanıyorlardı. Dolayısıyla onların putlara ibadet etmelerinin sebebi, putların Allah'a ve meleklerle benzediğine inanmalarıdır.

2- İnsanların bir kısmı bu alemin durumlarının değişmesinin, yıldızların durumunun değişmesine bağlı olduğuna inanmışlardır. Ayrıca, bu dünyada meydana gelen mutluluk ve mutsuzlukların, yıldızlardaki talihlerine bağlı olduklarına inanmışlardır. Bu düşüncede olanların bir kısmı yıldızların varlıklarının zatlari gereği olduğuna, bu alemleri de onların yarattığına inanmışlardır. Diğer bir kısmı ise, bu yıldızların en büyük ilahın mahlukatı olduğuna, bu yıldızlarında alemin yaratıcısı olduğuna inanmışlardır. Sonuç olarak birinciler, bu yıldızların gerçekte ilah olduklarına, ikinciler de onların, Allah ile insanlar arasında vasıta olduklarına inanarak onlara ibadet ve bağlılıkla meşgul olmuşlardır. Daha sonra yıldızların çoğu

⁵⁵ Küçük, Ali, *Besair'ul-Kuran, Adım Matbacılık, Konya, 2016, XV, s. 245.*

zaman gözlerden gizli olduklarını görünce, onlar namına bazı putlar edinerek, bu putlara ibadete yönelmişlerdir.

3- Bir kısım insanlar “Allah katında duası kabul, şefaati makbul” diye inandıkları büyük bir adam öldüğünde, bu insanın kıyamet günü Huzuru İlahi’de kendilerine şefaati olacağına inanarak, onun şeklinde, kendisine ibadet edecekleri putlar yaptılar. Kuran’da de pek çok yerde bu duruma atıfta bulunulur; “Bunlar, Allah yanında bize şefaet edecek olanlardır.”⁵⁶ ayeti bunlardan biridir.

4- Bu konuda bir başka ihtimal de insanların bu putları namazları ve ibadetleri için mihrap gibi kabul ederek, ibadet kastıyla olmaksızın onlara doğru secde etmeleridir. Uzun bir süre bu durum devam edince cahil insanlar putlara ibadet etmenin vacip olduğuna inanmaya başladılar.

5- Bazı insanlar da Allah’ın cisim olduğunu düşünerek Allah’ın bu putlara hulul edebileceğine inanarak o putlara ibadet etmeye başlamış olabilirler.”⁵⁷

Çoğu tarihçi de putperestliğin, şirkin kaynağını Amr b. Luhay’a dayandırır. “Buna göre, Amr b. Luhay, Kabe’nin hizmetini üzerine aldığı zaman Belka beldesine bir yolculuk yapmıştır. Orada putlara ibadet eden bir topluluk görmüş, onlara putlar hakkında sorduğunda onlar: “Bunlar kendilerinden yardım istediğimizde bize yardım eden, yağmur istediğimizde bizi yağmurla sulayan Rablerdir” demişlerdir. Bunun üzerine İbn Luhay bu putlardan birini kendisine hediye etmelerini istemiş, onlar da “Hubel” adı ile bilinen putu ona vermişlerdir. Daha sonra Amr onu Mekke’ye getirip Kabe’ye koymuş ve insanları o puta ibadet etmeye çağırmıştır.”⁵⁸

“Razi, Yahudi ve Hristiyanların Allah’a oğul nispet ettiklerinden dolayı, gerçekte ilahî inkâr etmiş gibi olduklarını ifade eder. Dolayısıyla puta tapanlarla Mesih’e veya başkasına tapanlar arasında bir fark yoktur. Hatta Razi’ye göre puta tapanların küfrü Hristiyanların küfründen daha hafiftir. Çünkü puta tapanlar “Bu put, alemin yaratıcısı ve alemin ilahıdır” demiyor, aksine onu Allah’a ibadetine vasıta

⁵⁶ Yunus, 10/136.

⁵⁷ Razi, age, II, s.114-137.

⁵⁸ Razi, age, II, 136-137.

yapıyor.”⁵⁹ “Hristiyanlar ise Allah hakkında hulul ve ittihadı kabul ediyorlar ki, Razi bunu çok çirkin bir küfür olarak nitelendirir.

“Razi, Hristiyanların Hz. İsa’ya ibadet ettiklerini, ‘Allah şu üç şeydir: Baba, Oğul ve Kutsal ruh’ diyerek Hz. İsa’yı O’na eş tuttuklarını ifade etmiştir. Onlar böyle söyleyerek kadim ve eşit üç varlığın mevcut olduğunu iddia etmişlerdir. Hristiyanlara göre ‘kelime’ uknumu Mesih’in beşerilik vasfına, ‘Kutsal ruh’ uknumu da Meryem’in beşerilik vasfına bürünmüştür. Razi, bu iki uknumun müstakil iki zat olduklarını, aksi takdirde babanın zatından ayrılıp İsa ve Meryem’in beşerilik vasfına bürünmelerinin mümkün olamayacağını belirterek, Hristiyanların müstakil üç ayrı zatın varlığını kabul etmekle müşrik olduklarını belirtir.”⁶⁰ Müşrik olmalarının sebeplerini aşağıdaki şekilde açıklamaktadır.

- 1- Helal ve haram kılma konusunda din bilginlerine itaat etmeleri.
 - 2- Din bilginlerine secdeye kapanmaları.
 - 3- Riyazat ve mücadele konusunda olgunlaşmış olan herkeste ilahilik vasfının hulul ettiğine inanmaları.
 - 4- Günahlar konusunda din bilginlerine itaat etmeleri.
- İşte bütün bunlar Hristiyanların din adamlarını rab edindiklerini göstermekte ve bundan dolayı da Hristiyanlar müşrik sayılmaktadırlar.”⁶¹

3. KELAMCILARA GÖRE ŞİRK ÇEŞİTLERİ

3.1. Şirk-i İstiklali

İstiklal kelimesi bağımsız müstakil anlamına gelip Şirkin bu tezahürü yeryüzündeki varlıklara tapma şeklindedir. Allah’ı bırakarak taş, toprağa, ağaca, aya, güneşe, insana tapma şeklinde kendisini gösteren şirk türü olan istiklali şirkte Allah’tan başka müstakil bir Allah kabul etme söz konusudur. Hayır ve şer ilahı olarak iki ilah kabul eden Seneviyye ve Mecusiler şirkin bu türü içerisinde değerlendirilmektedirler.

⁵⁹ Razi, age, XI, 479.

⁶⁰ Razi, age, VIII, 86.

⁶¹ Razi, age, VIII, 86-87.

Felsefede alemi iyilik ve kötülük veya hayır ve şer olmak üzere iki ayrı gücün idare etmesi düalizm olarak tanımlanır.⁶² Dualistler (Seneviyye) ve mecusiler, Yaratıcının iki olduğunu kabul ederler. Buna göre iki ilahtan birisi iyiliğin diğeri ise kötülüğün yaratıcısıdır. Zulmet ile nur veya Yezdan ile Ehrimen gibi İlahlar varlığı yaratır ve düzene sokarlar.⁶³

Şirk-i istiklalinin tanımı içerisinde ele alınan Seneviye ve mecusilik inancında daima bir ikilik ve ikiliğin mücadelesi vardır. Onlara göre nur ile zulmet biri birine uzaktı, ne zaman ki bir araya geldiler böylece alem meydana gelmiş oldu. Şu kadar var ki, Mecusilere göre nur kadim, zulmet ise mahluk ve hadis iken Seneviyye'ye göre ikisi de kadimdir.⁶⁴ Bu iki inanç sisteminde uluhiyet adına iki ayrı ilah ortaya çıkmaktadır. Bu da şirk yol açmaktadır.

Kuran düalizm fikrinin içerisinde yer aldığı Mecusilerden bahsetmektedir. *“İki İlah edinmeyin O ancak tek bir Allah'tır”*⁶⁵ Buyruğu ile Mecusiler de akla gelmektedir. Durum ne olursa olsun ister Seneviyye, ister Mecusilik gibi düalist inanışlar ya da Allah'ın dışında müstakil bir ilah düşüncesi olsun Kuran bu tür şirk akli bir şekilde reddetmekte ve tutarsızlığını ortaya koymaktadır: *“Eğer gökte ve yerde Allah'tan başka ilahlar olsaydı, kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu.”*⁶⁶

3. 2. Şirk-i Teb'iz

Arapça bir kelime olan “teb'iz”, bölme, parçalama, tefrik anlamlarına gelir. Allah'a inanmakla birlikte O'nun yanında başka şerikler ve ortaklar kabul etmek şirkteb'iz olarak isimlendirilmektedir. Hristiyanların uluhiyeti taksim ettikleri teslis akidesi, ilahı üç kabul etmeleri, Yahudilerin Üzeyr'i Allah'ın oğlu kabul etmeleri bu tür şirkteb'izdir. Hristiyanlık akidesinde Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'tan oluşan teslis akidesini kabul etmek en önemli inanç esasıdır.⁶⁷

⁶² Macit, Nadim, *Kuran ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, Damla Matbaacılık, 1992, İstanbul, s. 40.

⁶³ Sinanoğlu, Mustafa, *Hürmüs, DİA*, İstanbul, 1995, XVIII, 495-496

⁶⁴ Macit, age, ss. 41- 42.

⁶⁵ *Nahl*, 16/51

⁶⁶ *Enbiya*, 21/22.

⁶⁷ Ulutürk, Veli, *Kuranda ehl-i kitab*, 1996, İstanbul, ss. 27- 28.

Hristiyanların teslis akidesini açacak olursak; Hz. Adem'in Cennet'te iken işlediği günah irsi olarak bütün insanlara geçtiği için Allah, bu günaha keffaret olsun diye oğlunu dünyaya göndermiş; Oğul canını feda ederek insanların suçlarını Baba'ya affettirmiş ve yine O'nun yanına dönmüştür. Her şeyi gören bilen fakat görünmeyen Allah, oğlu İsa vasıtasıyla görülmüştür. Özü sevgi olan İlah, oğlu İsa'yı insanları günahattan kurtarmak için göndermekle bu sevgisini göstermiştir. İlahın özü, sevgidir. İlah bu sevgiyi biricik oğlu İsa'yı insanları günahattan kurtarmak için dünyaya göndermekle göstermiştir. Teslis'in 2. kısmı, Oğul'dur. Oğul, İsa Mesih'tir. Baba olarak vasıflandırılan İlah, nurdur. İlah, İsa'nın şahsında insan ile birleşmiştir. İsa'nın bedeni insan, ruhu İlah'tır. İlah Baba, doğurmamış, doğrulmamıştır. Oğul İsa ise, doğrulmuştur.⁶⁸

Teslis'in 3. parçası, Kutsal Ruh'tur. Katolikler, Kutsal Ruh'un, hem Baba hem de Oğul'dan çıktığına inanırlar. Ortodokslar ise Kutsal Ruh'un Oğul yoluyla sadece Baba'dan çıktığına inanırlar. Hristiyanlığa göre, Baba, İlah'tır; Oğul, İlah'tır, Kutsal Ruh (irade), İlah'tır. Bütün bu üç unsur, aslında birdir. Bir İlah'ın değişik tezahürlerinin, sıfatları olacağına inanırlar. Bu üçleme; açıklanması zor, ama inanılması gereken bir sırdır.⁶⁹

Hristiyanların Allah'ın yanında Hz. İsa ve Meryem'i İlah kabul ederek işlemiş oldukları şirk fiili Kuran'ın farklı ayetleri tarafından da reddedilmiştir. “Artık Allah'a ve peygamberlerine inanın da (Allah) “üç”tür demeyin. Kendiniz için hayırlı olmak üzere (bundan) vazgeçin. Allah ancak bir tek İlah'tır. O herhangi bir çocuğu bulunmaktan münezzehtir.”⁷⁰, “Allah gerçekten üçün (üç İlahın) biridir” diyenler andolsun kafir olmuştur. Halbuki bir tek İlah'tan başka İlah yoktur. Eğer diye geldikleri (bu sözden) vazgeçmezlerse içlerinden o kafir olanlara herhalde pek acıklı bir azap dokunacaktır”⁷¹ “Meryem oğlu Mesih (İsa) bir peygamberden başka (bir şey) değildir. O'ndan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Anası çok sadık bir

⁶⁸ Kaya, Remzi, “Kuran'da ehl-i kitap”, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 19, Konya, 2005, ss. 38-39

⁶⁹ Kaya, Remzi, age, s.38,39.

⁷⁰ Nisa, 4/171, 172.

⁷¹ Maide, 5/73.

kadıncı. İki de yemek yerlerdi. Bak, biz ayetleri onlara nasıl apaçık bildiriyoruz. Sonra da bak onlar nasıl (hakikatten) çevriliyorlar”⁷²

Hristiyanların inanç anlayışı şirk çeşitlerinden Teb’iz şirkine benzese de Kuran onları salt müşrik bir toplum olarak görmez. Bu bakımdan ayetlerin Hristiyanlardan, daha genel anlamıyla Ehl-i kitaptan bahsetmesinin sebeplerinden birisi de yalnızca işlemiş oldukları şirk fiilini eleştirmek değil düştükleri sapıklıklardan, dinlerinin aslı olan tevhide dönmeleri için uyarı fonksiyonunu yerine getirmektir. Yüce Allah Kuran’da, Kitap Ehl-i’ne verilenleri hatırlatarak, doğruları yanlışlardan ayırt edecek çözüm yolları önermektedir. Buna göre çözüm kaynağı Kuran’dır.⁷³ Teb’iz şirkine durumları uyan Hristiyanların İlahın üç unsurdan meydana geldiği yönündeki iddiaları Kuran nazarında geçersizdir.⁷⁴

3. 3. Şirk-i Taklid

Başka birini taklit ederek Allah’tan başkasına tapmak, bazı insanların kendi aralarından bazılarını Rab kabul etmeleri, onların emir ve yasaklarını ilahi dereceye yükseltmeleri bu tür şirkin alanı içine girer.⁷⁵ Bu meyanda Hristiyan din adamları Hristiyanlara bir şeyi helal kılar, başka bir şeyi de haram kılarlar. Hristiyanların günahlarını affederler. Cennetten yer ayırırlar. İşte onlar bu halleriyle kendilerini İlah yerine koymuş oluyorlar.⁷⁶ Kendilerini rab gören rahiplere itaat edilmesi bir şirktir. Bu şirkin arkadan gelen yeni nesil tarafından sorgulanmadan delilsiz olarak kabul edilip devam ettirilmesi şirki taklittir.

Şirkin bu çeşidine Kuran’da şu ayette işaret edilmiştir: “Onlar Allah’ı bırakıp bilginlerini, rahiplerini, Meryem’in oğlu Mesih’i İlahlar edindiler. Halbuki kendilerine ancak bir olan Allah’a ibadet etmeleri emredilmişti. O’ndan başka hiçbir İlah yoktur. O bunların şirk koştukları her şeyden münezzehtir”⁷⁷ Ayette “Ahbar” ve “Ruhban” geçmektedir. Meşhur görüşe göre Ahbar Yahudi bilginleri, Ruhban’dan

⁷² Maide, 5/75.

⁷³ Kaya, Remzi, age, s.38,39.

⁷⁴ Sabuni, age, s. 34.

⁷⁵ Gölcük, Şerafeddin ve Toprak, Süleyman, *Kelam’a Giriş*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1988, s.113.

⁷⁶ Ulutürk, age, s. 28.

⁷⁷ Tevbe, 9/31.

maksat da Hristiyan papazlarıdır. Bu duruma göre Yahudilerin de kendi din alimlerini İlah edindikleri ortaya çıkar. Yani Allah'a yapılacak tazimleri onlara gösterirler veya Allah'ın yetkisinde ve kudretinde olan teşri gibi önemli hususları, din adamlarına verirler demektir.⁷⁸

Bazı ayetlerde ehl-i kitabın (din adamları eliyle) kendilerine vahyedilenden farklı şeyler söyledikleri⁷⁹, verilen öğütleri veya kitabın önemli bir bölümünü unuttukları ve ondaki pek çok şeyi gizledikleri⁸⁰ belirtilir. Bu ayetlerin dışında kendilerine gönderilen mukaddes kitapları tahrif ettiklerine dair ayetler de vardır⁸¹. Bununla birlikte ehl-i kitabın, insanlara açıklamak ve içinden hiçbir şey gizlememek üzere kendilerine verilen kitabı az bir dünyalık karşılığında satmaları sebebiyle Hristiyan din adamları⁸² eleştirilmektedir.

Çeşitli hadislerde Hz. İsa'nın etrafındakilere Allah'ı anmalarını, aksi takdirde kalplerinin katılaşaacağını ve Allah'tan uzaklaşacaklarını söylediği, ayrıca kendilerini rab yerine koyarak başkalarının günahları hakkında konuşmamalarını, yalnızca kendi durumlarıyla ilgilenmelerini, zorda bulunanlara yardımcı olmalarını ve afiyette iken Allah'a şükretmelerini tavsiye ettiği nakledilir.⁸³ Yahudi-Hristiyan ayırımına gidilmeden ehl-i kitab'ın peygamberleri aracılığıyla kendilerine gönderilen kitapları tahrif ettikleri, onları değiştirip kendi yazdıkları metinleri Allah katından gelmiş gibi gösterdiklerini anlatan rivayetleri de içeren hadisleri hadis kitaplarında görmekteyiz.⁸⁴

Yahudi ve Hristiyan din adamlarının Rabb olarak görülmeleri Hz. Peygamberin dilinden Kuran'da tenkit edilir. Allah Kuran'da şirkı taklidi şöyle anlatır: "Hiçbirimiz Allah'tan başkasına tapmayalım. Ona hiçbirimiz, birbirimizi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp birbirimizi Rabb edinmeyelim."⁸⁵

⁷⁸ Ulutürk, age, s. 28.

⁷⁹ Nisa, 4/171.

⁸⁰ Maide, 5/14.

⁸¹ Bakara, 2/75, 79, 85; Ali İmran, 3/78.

⁸² Ali İmran 3/77.

⁸³ İmam Malik, "*Muvatta*", Ensar Neşriyat, 2014, İstanbul, s. 27.

⁸⁴ Buhari, "Şehadet", 29.

⁸⁵ Ali İmran 3/64.

Konuyla ilgili ayetlerin bütünü incelendiği takdirde rahiplerin Allah'tan gelen ayetleri gizleyerek kendi sözlerini öne çıkarmalarının, Hristiyanların da Allah'ın emirlerinden çok onlara uymalarının tenkit edildiği görülür. Dolayısıyla din adamlarının konumlarını istismar etmeleri sebebiyle Rablaştırıldıkları, olmayan yetkileri kullanmaya çalışarak halkı sömürmeye çalıştıkları, insanların doğru yola ulaşmalarına engel oldukları görülür. Nitekim Yahudi ve Hristiyan din adamları insanların mallarını haksız yere yedikleri gibi onları Allah yolundan da alıkoymuşlar,⁸⁶ ayrıca Hz. Peygamber'le ilgili müjdeyi gizlemek suretiyle Hristiyanların İslamiyet'i kabul etmelerini dolaylı olarak engellemişlerdir.⁸⁷

3. 4. Şirk-i Takrib

Arapça bir kelime olan “takrib” yaklaştırmak anlamına gelmektedir. Geniş açıklaması ileride gelecek olan şirkin sebepleri bölümünde açıkladığımız bu şirk türü, alemin yaratıcısını kabul etmekle birlikte, O'na yakın olmak, O'nun huzurunda şefaathçi edinmek üzere putları aracı kılmaktır. Dolayısıyla hiçbir fayda ve zarar veremeyecek olan ve insan eliyle yapılmış olan cansız eşyaya tapınmak anlamındaki şirk türüdür.⁸⁸

Müşriklerin kendilerini Allah'a yaklaştırmaları için ibadet etiklerini iddia ettikleri putlara, Allah'a ait Rabb, İlah, Şefi, Veli gibi isim ve sıfatları; sığınma, dua etme, yardım dileme, tevekkül etme, sevme, dost edinme ve şefaath dileme gibi tutum ve davranışları nispet ettikleri görülmektedir. Müşriklere göre bu putlar Allah ile kendileri arasında iletişim mekanizmasıdır. Müşriklerin, kendilerini Allah'a yaklaştıracaklarına inandıkları putları ile Allah katında değerli varlıklar olduklarını tasavvur ettikleri meleklerin suretlerinden şefaath beklemelerinin amacı ahiret inancı olmadığından dünyadaki felaketlerden esirgenmek, yardıma nail olmak ve bol rızık edinmek suretiyle mutlu bir hayat sürmek gibi hususlar olmalıdır.⁸⁹ Bu da göstermektedir ki kendilerini Allah'a yaklaştıracaklarını zannettikleri araçlara saygı ve tazim yoluyla uluhiyet vasfı vermektedirler. Bu da onları müşrik yapmaktadır.

⁸⁶ Ali İmran, 3/64; Tevbe, 9/34.

⁸⁷ Sinanoğlu, Mustafa, “Hristiyanlık”, DİA, XVII, s. 364-365.

⁸⁸ Gölcük age, s. 113.

⁸⁹ Alışkan, Zülal, *Kuranda Put ve Putlaştırma*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi), İstanbul, 2003, ss. 45-83.

Sanem, ensab, evsan olarak isimlendirilen putlara müşrikler kendileri için Allah'a şefaathçi olmaları ve kendilerini Allah'a yaklaştırmaları için tapıyorlardı.⁹⁰ Kuran'da bu husus bir ayette şöyle ifade edilmektedir: “O’nu bırakıp da putlardan dost edinenler “onlara, bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz”,⁹¹ derler.

3. 5. Şirk-i Esbab

Esbab sözlükte sebep kelimesinin çoğulu olup neden, vasıta, araç ve vesile anlamlarına gelir. Sebepleri, eşyanın tabiatını, tabiat kanunlarını ilah mertebesine çıkararak, onları hakiki müessir kabul etmek şeklinde kendisini gösteren şirk denir. Tabiatı, alemde yürürlükte olan düzeni reddederek her şeyi esbaba bağlayan Tabiiyyun ve taraftarlarının şirk bu türdendir.⁹² Özellikle maddiyyun ve tabiiyyunun başvurduğu bu şirk çeşidinde alemde her şey kendiliğinden olmaktadır. Burada sebepler ilahlaştırılmıştır. Maddiyyun ve tabiiyyuna göre Tabiatın yapı taşı olan madde ise hadis değil kadimdir. Bu bakış açısına göre alemde cereyan eden bütün olaylar tabii sebeplerin bir araya gelmesiyle meydana gelmektedir. Maddiyyun, tabiiyyun veya pozitivism gibi isimler altında felsefi birer sistem halini alan bu düşünce biçimlerinde fiil sebeplerin birer sonucudur.

Allah'a ait isim, sıfat ve fiillerin yaratılmış varlık ve sebeplere nispetiyle ortaya çıkan putperestlikte Allah'ın varlığı tümünden inkâr edilmezken değindiğimiz esbab şirkinde sebepler bazen Allah'ı tamamen unutturduğundan Allah'ın varlığının inkârı söz konusu olmaktadır.⁹³

Maddenin ve tabiatın adi sebeplerinin yaratıcı kabul edildiği bu sistemlerde esas amacın Allah fikrini yok etmeye yönelik olduğu görülmektedir. Maddecilikte övülecek vasa sahip bir İlah yoktur, hatta İlahın tasavvuru dahi söz konusu değildir. Gerçek olan tek şey maddedir. Çok eskiye dayanan bu anlayışa göre tabiatın bir yaratıcısı yoktur, fail tabiatın kendisidir, her varlık kendi kendisini ihdas etmiştir.

⁹⁰ Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2007*, ss. 52- 55.

⁹¹ Zümer, 39/3.

⁹² Gölcük, Toprak, age, s.113.

⁹³ Alışkan, age, s. 45.

Alem, hava, su, toprak ve ateşin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan kadim bir varlıktır.⁹⁴

İslam'ın tevhid düşüncesine göre tabiat Allah'ın eseridir. Sebepler normal birer vasıtadır. İnsanın tabiata ve sebeplere kulluğu bir tarafa tabiat insana hizmet için yaratılmıştır.⁹⁵ En tipik örneğini cahiliyede gördüğümüz şirk anlayışında yıldızlara tapanlar, kainatı yıldızların idare ettiğine inananlar, fal açtırmak, yıldız ve burçlardan hüküm çıkarmak isteyenler olmuş ve şirke düşmüşlerdir.⁹⁶

Sebepleri ilah görerek şirk koşmak çok büyük bir yanılgıdır. Zira Allah, varlıkta zahiri bir illiyet bağı kurmuştur. İşte, sebep ve sonucun zahirde birbirine yakın ve bitişik gözükmesi, sebeplere tesir vermek isteyenleri aldatan bir etken olmuştur.

Şirki esbaba düşenler, sebebi sonucun illeti zannetmişlerdir; oysa iktiran (beraber olma) ayrıdır, illet (asl ve gerçek sebep) olmak ayrıdır. Varoluşta illet, İlahi irade ve Kudret'tir. Zira ne toprakta ne suda ne havada ne de ateşte herhangi bir varlığı meydana getirecek bir bilgi, irade, rahmet ve kudret göremeyiz.

Çünkü sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluk, bütün bunlar kendi başına yer tutamayan ve özünde devamlılık bulunmayan arazlardır, her an varlıkla yokluk arasında yer değiştirirler, kendilerini taşıyanlar (ayn) da hadislere mahal teşkil ederler. O halde bunlar da hadistir ve bir yaratıcıya mutlak surette muhtaçtır.⁹⁷

Cahiliyye devrinde cahil müşrikler eliyle gündemde tutulan sebeplere hakiki tesir izafe etme meselesi, günümüz dünyasında özellikle ilim mahfillerinde ilim adamı kisvesi altında bayraklaştırılmakta, kullanılan ilim diliyle, şirk katkılı bilinç, şuuraltına yerleştirilmeye çalışılmaktadır. Bu tutum aslında tabiatçılık, maddecilik ve pozitivizm gibi nihai planda Allah inancına karşı duran zihniyetlerin çalışmalarının doğal bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁹⁴ Macit, age, s. 44-50.

⁹⁵ Topaloğlu, Bekir, Çelebi, İlyas, Yavuz, Y. Şevki, *İslam'da İnanç Esasları*, Çamlıca Yayınları, 2016, s. 99-100.

⁹⁶ Topaloğlu, a.g.e, s. 99-100.

⁹⁷ Sabuni, age, s. 66.

Tabiatperest ve maddeperestler her şeyi kör tesadüf ve sebeplere bağlarken, müşrikler de uluhiyeti Allah ile yıldızlar, cinler, putlar v.b arasında taksim ediyorlardı. Müslümanlar açısından bu konu bir takım duygu ve davranışlarının şirke eseri göstermesi bakımından önemlidir. Söz gelimi şeriatın zahirine muhalif davranışlar sergileyen salih insanların aşırı yüceltilmesi, muskacılık ve sihirle uğraşmanın etkili olması, fal ve burçlara olan ilginin devam etmesi, bazı varlıklara uğursuzluk nispet edilmesi vb. tutum ve davranışlar Müslümanları müşrik kılmaya da şirke yaklaştırmaktadır.

Kuran ayetleri, sebeplerin, Allah'ın kudreti önünde birer perde olduğunu yegane güç ve kudretin Allah'a ait olduğunu gösterir: "Göklerde de yerde de ne varsa hepsi O'nundur. İzni olmaksızın O'nun katında şefaatte bulunacak kimdir? O, önlendekini ve arkalarındakini bilir. Dilediği kadarının dışında, O'nun ilminden hiçbir şeyi kavrayıp kuşatamazlar. O'nun kürsüsü, bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır. Onların korunması O'na güç gelmez. O, pek yücedir, pek büyüktür."⁹⁸

Kuran'ın bu ve buna yakın tevhidi belirten ayetleri aslında zahiri sebeplerin icat kabiliyetinden çok uzak olduğunu gözler önüne sermektedir. Allah'ın mutlak hükümranlığını belirten bu ilahi beyanlar, sebeplerin sadece zahiri bir perde, şuarsuz ve camid birer varlık olduğunu göstermektedir.

Şu ayeti kerime ilahi kudretin mucizelerini hikmet dolu bir tertip ile sebepleri sonuçlarına bağlayarak göstermektedir: "İnsan, yiyeceğine bir baksın; doğrusu suyu bol bol indirmekteyiz. Sonra yeryüzünü iyice yarmakta ve orada taneli ekinler, üzümler, sebzeler, zeytin, hurma ağaçları ve bahçelerde koca koca ağaçlı meyveler ve çayırlar bitirmekteyiz. Bunlar sizin ve hayvanlarınız için geçimlidir."⁹⁹ Bu ayet bütün sebeplerin icat kabiliyetinden yoksun olduğunu göstermektedir. Manen şöyle denilmektedir: Size ve hayvanatınıza rızık yetiştirmek için su semadan geliyor. O suda, size ve hayvanatınıza acıyıp, şefkat edip rızık yetiştirmek kabiliyeti olmadığından, su gelmiyor, gönderiliyor demektir.

⁹⁸ Bakara, 2/255.

⁹⁹ Bakara, 2/255.

Hem toprak nebatatıyla açılıp, rızkınız oradan geliyor. Hissiz, şursuz toprak sizin rızkınızı düşünüp şefkat etmek kabiliyetinden pek uzak olduğundan, toprak kendi kendine açılmıyor. Aksine birisi o kapıyı açıyor, nimetleri ellerinize veriyor. Hem otlar, ağaçlar sizin rızkınızı düşünüp merhameten size meyveleri, hububatı yetiştirmekten pek çok uzak olduğundan, ayet gösteriyor ki, onlar bir Hakimi Rahim'in perde arkasından uzattığı ipler ve şeritlerdir ki, nimetlerini onlara takmış, hayat sahiplerine uzatıyor.

Görüldüğü üzere fiilin gerçekleşmesinde esbabın etkisi inkâr edilemez ancak bu sebeplerin sadece vasıta olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Sebebi de sonucu da yaratan Allah'tır. Sebeplere uluhiyet izafe edenler aslında kendilerine hizmet için yaratılan varlıklara kulluk etme ahmaklığında bulunuyorlar.

4. RAZI'YE GÖRE MÜŞRİK ÇEŞİTLERİ

Razi'ye Allah'tan başkasını ilah edinenler pek çok olup bunların sınıflandırılması şu şekildedir: 1. grup: Bunlar, yıldızlara tapan Sabiilerdir. Çünkü bunlar şöyle derler: Hak yıldızları yarattı. Alemi yöneten, işte bu yıldızlardır. İşte bundan dolayı bizim, yıldızlara ibadet etmemiz gerekir; çünkü yıldızlar Allah'a ibadet ediyorlar. 2. grup: Hz. İsa'ya ibadet eden Hristiyanlardır. 3. grup: Putperestlerdir. Bil ki, putperestlerin dininden daha eski olan bir din yoktur. Bu böyledir, çünkü tarihleri bize kadar ulaşan peygamberlerin ilki Hz. Nuh'dır. O, Hakk'ın: "Müşrikler dediler ki, İlahlarınızı terk etmeyin! Vedd'i, Suva'ı, Yeğus'u, Yeuk'u ve Nesr'i (bu putları) bırakmayın!" (Nuh, 23) ayetinde, Hz. Nuh'ın kavminden haber verdiğine göre o, kavminin durumuna karşı çıkmıştı. Böylece, putperestliğin Hz. Nuh'tan önce de bulunduğunu anlıyoruz. Putperestlik bugüne kadar da devam etmiştir. Bundan da öte, dünyadaki insanların çoğu putperestliğe hala devam etmektedirler.¹⁰⁰

Razi'nin önemle vurguladığı husus, putperestliğin en eski din olduğu hususudur.¹⁰¹ Buna göre, Hz. Adem'den sonra detaylı bir şekilde tarihleri bize kadar ulaşan en eski peygamber, Hz. Nuh'tur. Hz. Nuh'un da gönderiliş amacı; şu ayetle

¹⁰⁰ Razi, age, II, s.123.

¹⁰¹ Razi, age, XIII, s.35.

ifade edildiği üzere “Sakın taptıklarınızı bırakmayın. Hele Ved’den, Suva’dan, Yeğus’tan, Ye’uk’tan ve Nesr’den asla vazgeçmeyin dediler.”¹⁰²

Ayrıca Razi, alemde varlığı, kudreti, ilmi ve hikmeti bakımından Allah’a denk olabilecek bir ortağı Allah’a ispata çalışan hiç kimsenin olmadığını, ancak Seneviyye’nin iki ilahın varlığını iddia ederek bunu ileri sürdüklerini ifade eder. Allah’a ortak koşmanın daha çok Allah’tan başka mabut edinme şeklinde tezahür ettiğini belirtir.¹⁰³

Razi kelami açıdan bu üç grup şirkten bahsetmektedir. Biz bu çalışmamızda Razi’ nin bahsetmiş olduğu bu şirk gruplarının kelim ilmi açısından hangi tür şirk çeşidine girdiğini belirtmeye çalışacağız.

5. RAZI’YE GÖRE ŞİRK ÇEŞİTLERİ

5.1 Razi’ye göre Şirk-i Teb’iz

Razi, Allah’a inanmakla birlikte O’nun yanında başka şerikler ve ortaklar kabul etmek demek olan şirkı teb’iz’i Hristiyanların teslis inancı üzerinden ele almaktadır. Onların bu inançlarını ifade ederken çok net bir şekilde ortaya koyamadıklarını, üçten bir çıkarmak sureti ile karmaşık hale getirdiklerini, ancak sonuç olarak sıfat gibi düşünseler de her birinin kendi başlarına birer zat olduklarını dile getirmektedir. Bu görüşünü de şu yeti ele alarak dile getirir;

Ey ehl-i kitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında, gerçek olandan başkasını söylemeyin. Meryem oğlu İsa Mesih ancak Allah’ın elçisidir, Allah’ın Meryem’e ulaştırdığı kelimesidir ve O’ndan bir ruhtur. Şu halde Allah’a ve peygamberlerine iman edin, "üçtür" demeyin, bundan vazgeçin; hakkınızda hayırlı olan budur. Allah ancak bir tek ilahtır. O, çocuğu olmaktan münezzehtir, göklerde ve yerde ne varsa hepsi O’nundur. Güvenmek ve dayanmak için Allah yeter.¹⁰⁴

¹⁰² Nuh, 71/23.

¹⁰³ Razi, age, II, s.112

¹⁰⁴ Nisa, 4/171.

Hakkın, “Artık Allah'a ve peygamberlerine iman edin”¹⁰⁵ ayetinden şöyle bir sonuç çıkarırız ki Hz. İsa'nın da Allah'ın peygamberlerinden birisi olduğunu, dolayısıyla diğer peygamberlere inanıp, tasdik ettiğimiz gibi O'na da iman etmeli, O'nu ilahlaştırmamalıyız” manasını anlarız.

Sonra "Allah üçtür" demeyin kendinizin hayrına olarak (bu sözden) vazgeçin" ayetini açıklarken Razi şöyle demiştir: “Bu ifadenin manası, “Allah (c.c), cevheriyle tek, asılları itibariyle (ekanim) de üçtür, demeyiniz” şeklindedir. Bil ki, Hristiyanların bu husustaki tutum ve görüşleri, cidden meçhul ve kapalıdır. Bundan anlaşılan şudur: Onlar, üç sıfatla tavsif edilmiş bir zatın varlığını kabul ediyorlar. Ancak ne var ki onlar, bu üç şeye “sıfat” deseler bile, bunlar hakikatte birer zattırlar.”¹⁰⁶

5.2. Razi'ye Göre Şirk-i Taklid

Allahtan başkasına tapınanları taklit ederek onların din olarak ortaya koyduklarına itaat etmek şeklinde ortaya çıkan taklidi şirk hususunda Razi şu ayeti anlatır;

“Onlar Allah'ı bırakıp bilginlerini, rahiplerini, Meryem'in oğlu Mesih'i İlahlar edindiler. Halbuki bunlar da ancak bir olan Allah'a ibadet etmekten başkasıyla emrolunmamışlardır. O'ndan başka hiçbir İlah yoktur. O bunların eş tutageldikleri her şeyden münezzehtir”.¹⁰⁷

Razi'ye göre Allah'ın, “Onlar, Allah'ı bırakıp, bilginlerini, rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i İlah edindiler” sözü Yahudi ve Hristiyanların bir çeşit şirk içinde olduklarını göstermektedir.

Bu ayetten de anlaşıldığı üzere Hristiyanlar sadece teslis inancı üzerine değil aynı zaman da rahiplerinin ve bilginlerinin de söylediklerine kati bir şekilde inanarak onları da ilahlaştırmışlardır. Buradan rahiplerin ve bilginlerin inançlarını taklit etme tutumu içerisine girerek şirklerini daha üst bir mertebeye taşımışlardır.

Bir rivayete göre Adıyy b. Hatim, henüz Hristiyan iken bir gün Hz. Peygamber'e geldi. Hz. Peygamber o esnada Berae (Tevbe) suresini okuyordu. O, bu ayete gelince, Adıyy: “Ben Peygamber'e “Biz, onlara tapmıyoruz ki?” dedim. Bunun

¹⁰⁵ Nisa, 4/171.

¹⁰⁶ Razi, age, VIII, 428.

¹⁰⁷ Tevbe, 9/31.

üzerine, Hz. Peygamber: "Onlar, Allah'ın helal kıldığını haram kılmıyorlar mı, bundan dolayı siz de onları haram kabul etmiyor musunuz? Yine o ruhban ve ahbar, Allah'ın haram kıldığı şeyleri helal saymıyorlar mı, böylece de sizler onları helal kabul etmiyor musunuz?" buyurdu. Ben de "Evet" deyince, Hz. Peygamber, "işte bu onlara ibadet etmek demektir" buyurdu" demiştir.¹⁰⁸

5.3. Razi'ye göre Şirk-i Takrib

Razi'nin tefsirinde şirkle ilgili ayetlere genel bir bakış yaptığımızda, Allah'ın varlığını kabul etmekle birlikte ona yaklaşırcı aklı olmayan varlıkları vesile kılma demek olan Şirk-i Takrib'i "O'nu bırakıp da putlardan dost edinenler "onlara, bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz, derler."¹⁰⁹ ayetini değerlendirerek, "...onlara..." zamirinin, Allah'ın dışında, kendisine tapınılan mabutlara ait olduğunu, bunların da, akıllı ve akılsız diye ikiye ayrıldıklarını söylemiştir. Akıl sahibi olan mabutlara gelince, birtakım kimselerin, mesela Hz. İsa'ya, Hz. Üzeyr'e ve meleklerle taptıklarını, pek çok kimsenin de güneşe, aya, yıldızlara taptıklarını ve bunların düşünebilen, konuşabilen canlılar olduklarına inandıklarını belirtmiştir. Kendilerinde hayat ve akıl bulunmadığı halde, tapınılan mabutlara gelince, bunların da putlar olduğunu söylemektedir. Sonra Razi sözüne şöyle devam etmiştir: "Bunu iyice kavradığın zaman biz diyoruz ki: (Haydi diyelim ki), kafirlerin ileri sürdüğü bu söz, akıl sahibi olan bu mabutlar hakkında uygun bir sözdür! Ama bu söz, akli olmayanlar için, hiç de uygun düşmez."¹¹⁰ Bu konuyu Razi mantiki çıkarımla ele alarak taabbudi açıdan müşriklerin nasıl şirke düştüklerini tefsirinde şirk, müşrik. İnkâr, küfür, terimlerinin tekrarlandığı yerlerde ifade etmeye çalışmıştır.

6. RAZI'YE GÖRE İNSANLARIN ŞİRKE KAYMA SEBEPLERİ

Müşriklerin şirke nasıl düştükleri ve hangi fikri süreçlerden geçtiklerini ortaya koymak önemli bir husustur. Bu hususta pek çok görüş bulunmaktadır. Bu görüşlere genel bir çerçeveden baktığımız zaman şirke düşüren sebepleri, adaletteki çarpıklık, kibir, nankörlük, riya, dünya hayatına aşırı düşkünlük, Allah'a yönelmede araçlar kılma düşüncesi, gelenek, atalara bağlılık, toplumsal baskı, nefsin isteklerine

¹⁰⁸ Tirmizi, Tefsiru'l-Kur'an, 9.

¹⁰⁹ Zümer, 39/3.

¹¹⁰ Razi, age, II, 123.

tabi olma, dünyevi imkanlarının ellerinden çıkması endişesi, ekonomik sebepler olarak sıralayabiliriz.

Razi bu konuda şirke düşmüş olan din ve mezhebin, bozukluğunun zorunlu olarak bilinebilmesi imkansızdır demektedir. Mesela yeni yontulmuş bir taşın, tüm canlı ve cansız tüm varlıkları yaratmadığını bilmek zorunlu bir ilimdir. Bundan dolayı, putperestlerin bu inanç üzerinde birleşmeleri imkan dahilinde değildir. Bu durumda bu insanların başka bir amaçlarının olduğu ortaya çıkar. Razi alimlerden şu alıntılarını yapar:

a) Ebu Ma'ser Cafer b. Muhammed b. el-Müneccim el-Belhi bir eserinde şunu zikretmiştir: Çin ve Hindilerden birçoğu, Allah'ın meleklerin var olduğunu söylüyor, Allah'ın bir cisim ve mümkün olabilecek en güzel şekle sahip olduğuna inanıyorlar. Onlarca meleklerin de çok güzel şekilleri vardır. Onlar, bütün meleklerin, araya gökyüzünün girmesi ile bize görünmediklerine; kendilerine düşen vazifenin ise, ilah ve meleklerin şekli olduğuna inandıkları bir şekil üzere, güzel görünüşlü ve hoş manzaralı heykeller yapıp da Allah'a ve meleklerle yaklaşmak amacıyla onlara ibadete devam etmek olduğuna inanıyorlar. Eğer Ebu Ma'ser'in anlattıkları doğru ise, putlara ibadet etmenin sebebi, onların putlarının Allah'a ve meleklerle benzediğine inanmalarıdır.

b) Alimlerin pek çoğu şunu söylemişlerdir: İnsanlar, bu alemin durumlarının değişmesinin, yıldızların durumlarının değişmesine bağlı olduğuna inanmışlardır. Çünkü güneşin zenit noktasına yakınlığına ve uzaklığına göre mevsimler ve farklı durumlar meydana gelmektedir. Sonra bu inançta olanlar, diğer yıldızların durumların da gözetleyerek, bu dünyada meydana gelen mutluluk ve mutsuzlukların, yıldızlardaki talihlerine bağlı olduklarına inanmışlardır. Onlar buna inanınca, yıldızlara çok ta'zimde bulunmuşlardır. Onlardan bir kısmı, yıldızların varlıklarının, zatlari gereği olduğuna bu alemleri de onların yarattığına inanmışlardır. Yine onlardan bir kısmı, bu yıldızların en büyük İlahın mahlukatı olduğuna, bu yıldızların da alemin yaratıcısı olduğuna inanmışlardır. Birinciler, bu yıldızların gerçekte ilah olduklarına, ikinciler de onların, Allah ile insanlar arasında vasıta olduklarına inanmışlar, böylece onlara ibadet ve inkıyatla meşgul olmuşlardır. Sonra ise

yıldızların çoğu zaman gözlerden gizli olduklarını görünce, onlar namına bazı putlar edinmişler ve bu putlara ibadetleriyle de bu semavi cisimleri kastederek ve yıldızların görünmeyen gölgelerine yaklaşarak, putlara ibadete yönelmişlerdir. Derken zaman uzayınca, yıldızların isimlerini aradan çıkarıp sadece bu heykellere ibadet etmeye başlamışlardır. İşte bunlar gerçekte yıldızlara tapan kimselerdir.

c) Sihirbazlar bin senelik iki bin senelik vakitler tayin ederek hassaten o vakitler içinde bir tılsım yapan kimsenin, mutluluk, bolluk ve belaları defetme gibi hususi durumlarda bundan istifade edeceğini iddia ediyorlardı. Ve yine onlar bir büyü yaptıklarında, bundan istifade edeceklerine inandıkları için sihre ta'zim ediyorlardı. Onların bu aşırı ta'zimleri bir ibadet halini aldı. Bu filin müddeti uzayınca da işin başlangıcını unutarak aslını bilmeksizin, sihre ibadet etmeye başladılar.

d) “Allah katında duası kabul, şefaati makbul” diye inandıkları büyük bir adam öldüğünde, bu insanın, Kıyamet günü huzuru ilahide kendilerine şefaatchi olacağına inanarak, onun şeklinde, kendisine ibadet edecekleri putlar yaptılar. Nitekim bu durumu Allah şu ayetinde, onların şu sözünü naklederek haber vermiştir: “Bunlar, Allah yanında bize şefaet edecek olanlardır.” (Yunus, 18).

e) Belki de onlar, tıpkı bizim kibleye secde etmeksizin kibleye dönerek secde edip namaz kıldığımız gibi, bu putları namazları ve itaatleri için mihrap gibi kabul ettiler ve böylece putlara ibadet kastıyla olmaksızın onlara doğru secde ettiler. Bu durum uzun müddet devam edince, cahil insanlar, bizzat putlara secde etmenin (ibadet etmenin) vacib olduğunu sandılar.

f) Belki de onlar mücessime idiler. Böylece onlar, Allah'ın bu putlara hulul edebileceğine inandılar ve bu anlayış içerisinde o putlara ibadet etmeye başladılar. İşte bütün bunlar, putperestliğin hamledilebileceği olası nedenleridir ki bunlar göz önüne alınca, şirkin akli yönden gerekmediği anlaşılır.”¹¹¹

¹¹¹ Razi, age, II, s. 134-135

Kuran’da yüce Allah, şirk konusunu açıklarken, şirke götüren sebepleri de gündeme getirmektedir. Biz çalışmamızda bu sebepleri kelami açıdan incelemeye çalışacağız.

6.1. Şirkin Psikolojik Sebepleri

6.1.1. Doğru Bilgiye Ulaşamama

Yüce Allah, şirkin meydana geliş sebeplerinden en önemlilerinden birini bu konuya tahsis etmiş ve şu ayetlerde buna dikkat çekmiştir: “Allah’ı gereği gibi tanımadılar...”¹¹² Müşrikler, Allah’ın kudretini, yüceliğini ve noksan sıfatlardan uzak olduğunu, hakkı ile anlayamadı, idrak edemedi, bilemedi ve takdir edemediler.

Bu takdir edememe yani değerlendirememe, onları şirke götürmüştür. Allah’ın nimetlerine karşı nankörlük edip onun isminin ne kadar büyük ve sonsuz olduğunu, kudretinin her şeyi kuşattığını bilememek ancak müşrikin işi olmalıdır, Allah: Yeri, göğü ve ikisi arasındakileri yaratmasını mükerrer şekilde anlatarak insanı, düşünmeye davet eder. Buna rağmen insanlar, yine de O’na ortaklar icat etmekten geri durmazlar. Aşağıdaki ayet bunu en güzel şekilde ifade eder. “Onların çoğu ancak, ortak koşarak Allah’a iman ederler.”¹¹³

6.1.2. Peygambere Sırt Dönme ve Şirk İlişkisi

Allah Kuran’da, nasıl bir Allah olduğunu bize birçok kez tanıtmış olmasına rağmen, hala onu takdir edememek, Müşrikten ve nankörden başka kimin işi olabilir? Kuran’ın tanıttığı Allah tasavvuru şöyledir: Kişiye şah damarından daha yakın,¹¹⁴ İçinden geçirdiklerini bilen¹¹⁵, Alemlerin rabbi,¹¹⁶ Yoktan yaratana¹¹⁷ ve onları idare eden¹¹⁸ yaratan, yaşatan, öldüren, dirilten, rızık veren, velhasıl her şeyin tek sahibi,

¹¹² En’am, 6/91, Hac, 22/74, Zümer, 39/67.

¹¹³ Yusuf, 12/106.

¹¹⁴ Kaf, 50/16

¹¹⁵ Bakara, 2/284, Ali İmran, 3/29.

¹¹⁶ Fatiha, 1/2.

¹¹⁷ En’am, 6/79, Fatır, 35/1.

¹¹⁸ Yunus, 10/3, 31; Rad, 13/2; Secde, 32/5.

hakimidir. Ayrıca bunun dışında, İhlas, Kafirun ve Fatiha Sureleri ile¹¹⁹ nasıl bir Allah'a kulluk edeceğimizin bilgisini en özlü şekilde anlatmaktadır.

6.1.3. Düşüncesizlik ve Basiretsizlik

İnsanı insan yapan erdemlerden birisi de akıl, Kuran'da biri geçmiş,¹²⁰ diğerleri geniş zaman kipinde olmak üzere 49 ayette fiil şeklinde geçmektedir. Bu ayetlerde genellikle akli kullanmanın gereği üzerinde durulmuştur. Kuran, Bir taraftan aklını kullanmayanların murdar kalacağını, aklını kullananların cehennem azabından kurtulacağını,¹²¹ doğru akledebilmek için, bilginin vazgeçilmez olduğunu¹²² bildirirken, diğer taraftan da akıl sayesinde kazanılan bilginin, yine bu gücün kontrolünde kullanılması¹²³ gereğini vurgular. Kuran da akılla yaklaşık olarak aynı anlama gelen ya da aklın kullanılması için vazgeçilmez olan diğer kavramlar da “kalb”,¹²⁴ “fuad”¹²⁵ ve “elbab”¹²⁶ kavramlarıdır. Şirke düşmemek için aklın vazgeçilmez olduğuna işaret eden ayetlerden bazıları şunlardır. “Onlara Allah'ın indirdiğine uyun denildiğinde onlar, (hayır biz atalarımızı, üzerinde bulduğumuz yola uyarız” derler. Ya ataları bir şey, anlamamış (akdetmemiş) doğruyu da bulamamış idiyse mi? “Kafirlerin durumu, sadece çobanın bağırıp çağırmasından işiten hayvanların durumuna benzer. Çünkü onlar sağırlar, dilsizler ve körlerdir. Bu sebeple düşünemezler.”¹²⁷

Derinlemesine düşünmek, anlamak anlamına gelen “f-k-h” kelimesi değişik kalıplarda 20 yerde geçmekte bu kavramda bize müşriklerin anlamayan bir toplum olduğu anlatılmaktadır. Hatta bunu bizzat kendileri şöyle itiraf etmektedirler. “Dediler ki, Ey Şuayb söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz...”¹²⁸ Hz. Peygambere de müşrikler aynı şekilde şu ifadeyi kullanmışlardır: “Ve dediler ki: “Bizi çağırdığın

¹¹⁹ Bakara, 2/255; Nur, 24/35 ve Haşır, 59/22-24.

¹²⁰ Bakara, 2/75; Yunus, 10/100.

¹²¹ Mülk, 67/10.

¹²² Ankebut, 29/43.

¹²³ Bakara, 2/242.

¹²⁴ Kaf, 50/37.

¹²⁵ Hud, 11/120; İsrâ, 17/36; Furkan, 25/32; Kasas, 28/10; Necm, 53/11.

¹²⁶ Bakara, 2/179, 197, 269; Ali İmran, 3/7, 190; Maide, 5/100; Yusuf, 12/111; Ra'd, 13/19 İbrahim, 14/52; Sad, 38/29, 43; Zümer, 38/9, 18, 21; mümin, 40/54; Talak, 65/10.

¹²⁷ Bakara, 2/170-171.

¹²⁸ Hud, 11/91.

şeye karşı kalplerimiz kapalıdır. Kulaklarımızda da bir asırlık vardır. Bizimle senin aranda bir perde bulunmaktadır.”¹²⁹

Müşrikler anlamak istemeyen bir topluluk oldukları için Allah da onların kalplerine kilit vurup, kulaklarını sağır kılmıştır.¹³⁰ Bununla ilgili Kuran’da tespitlerimize göre üç ayet yer almaktadır. Yaklaşık aynı anlama gelen ayetlerden bir tanesi şöyledir: “Onlardan seni dinleyenler de vardır. Fakat O’nu anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne perdeler, kulaklarına da ağırlık verdik.”¹³¹

Bu konuyla ilgili diğer iki kavram da “Basar ve a'ma"dır. Bu kavramlar Kuran da zıt anlamda gören ile kör anlamında değişik kalıplarıyla geçmektedir. Bu kavramlar genellikle kainatın yaratılışından ibret alıp Allah’a kul olamayanlar ya da faydası ve zararı olmayanları Allah’a ortak koşanları hedef alır. Konu ile ilgili ayetlerden bazıları şöyledir. “Doğrusu size Rabbiniz tarafından basiretler verilmiştir. Artık kim hakkı görürse faydası kendisine, kimde kör olursa zararı kendisinedir. Ben üzerinize bekçi değilim.”¹³² “Andolsun ki biz, kalpleri olduğu halde kavramayan, gözleri olduğu halde görmeyen, kulakları olduğu halde işitmeyen, Cinler ve insanlardan birçoğunu, cehenneme atacağız. İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır.”¹³³

“Heva ve hevesini İlah edinen ve Allah’ın (kendi katındaki) bir bilgiye göre saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünün üstüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi onu Allah’tan başka kim doğru yola eriştirebilir? Hala ibret almayacak mısınız?”¹³⁴

“Onları doğru yola çağırılmış olsanız işitmezler. Ve onları sana bakar görürsün, oysa onlar görmezler.”¹³⁵ “Onlardan seni dinleyenler vardır. Sağırlara, üstelik akılları da ermiyorsa, sen mi duyuracaksın... Onlardan sana bakan da vardır. Fakat hala (gerçeği) göremiyorlarsa körleri sen mi doğru yola ileteceksin?”¹³⁶

¹²⁹ Fussilet, 41/5.

¹³⁰ En’am, 6/25; İsrâ, 17/46; Kehf, 18/57.

¹³¹ En’am, 6/25.

¹³² En’am, 6/104.

¹³³ A’raf, 7/179.

¹³⁴ Casiye, 45/23.

¹³⁵ A’raf, 7/198.

¹³⁶ Tunus, 10/42-43.

Bir başka ayette de “Şüphesiz Allah katında canlıların en kötüsü düşünemeyen sağırlar ve dilsizlerdir”¹³⁷

Yukarıda geçen ayetlerden anlıyoruz ki; şirk sebeplerinden üç tanesi, akledememek, düşünememek ve görememektir. Aslında buradaki görememek mecazidir. Gerçekte kalplerin kapalı olduğu anlaşılmalıdır. Yani gönül basiretidir. Şu ayet bunun deliline işaret eder. “Seni yalanlayanlar hiç yeryüzünü dolaşmadılar mı? Zira dolaşsalar elbette, akledecek kalpleri ve işitecekleri kulakları olurdu ama gerçek şu ki, gözler kör olmaz lakin sineler içindeki kalpler kör olur”¹³⁸

Yukarıdaki ayetleri dikkate aldığımızda şu neticeye varabiliriz: İnsanlara, aklını kullanmanın bir çeşit ibadet olduğunu anlatmak ve onlara doğru düşünmenin yolunu öğretmek, ahirette Allah’ın huzuruna bilgi kirliliği ile çıkılamayacağını vurgusunu yapmak, son derece önemlidir.

Kuran’da geçen, “Hala Kuran üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi?”¹³⁹, “Onlar Kuran’ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalpleri mi kilitli?”¹⁴⁰, “An dolsun biz Kuran’ı öğüt alınsın diye kolaylaştırdık, (ondan) öğüt alan yok mu?”¹⁴¹, ayetleri aklını kullanamayan, düşünemeyen ve gönül gözüyle göremeyen insanların şirk batağına düşme tehlikesiyle karşı karşıya olduklarını ifade eder.¹⁴²

Doğru ve kesin bilginin olmadığı beyinler zannın işgali altında demektir. Bu da kirlilik anlamına gelir. Zihinleri temiz tutmanın yolu zandan uzak durmakla gerçekleşir. Yüce Allah, kirlenen zihinleri temizlemek için, her defasında Peygamberler göndererek onları temize çıkarmıştır. Araf suresi 157’de Peygamberlerin vasıflarını en özlü bir şekilde anlatan yüce Allah (c.c.) Bakara suresinin 2/151 ayetinde:

“Nitekim kendi içinizde size ayetlerimizi okuyan, sizi arındıran, size kitabı ve hikmeti talim edip bilmediklerinizi size öğreten bir peygamber gönderdik”¹⁴³

¹³⁷ Enfal, 8/22.

¹³⁸ Hac, 22/46.

¹³⁹ Nisa, 4/82.

¹⁴⁰ Muhammed, 47/24.

¹⁴¹ Kamer, 54/17, 22, 32, 40

¹⁴² Bayraklı, Bayraktar, *Kur’an’da Çevre Kavramı*, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 19.

¹⁴³ Bakara, 2/151.

Kuran'ın verdiği bilgiye göre, zan hak namına hiçbir şey içermez. Kuran'da 68 kez tekrarlanan bu kavram genelde müşrik ve inkârcıların durumunu anlatır.¹⁴⁴ “De ki: Ortak koştuklarınız arasında, ilk defa yaratacak arkasından onu yeniden döndürecek biri var mı? Deki Allah ilk defa yaratır onu yeniden döndürür. O halde nasıl saptırılırsınız. Deki ortak koştuklarınızdan hakka iletecek var mı?” De ki: Hakka Allah iletir. “Öyleyse hakka ileten mi uyulmaya daha layıktır; yoksa hidayet verilmedikçe kendi kendine doğru yolu bulamayan mı? Size ne oluyor nasıl böyle hüküm veriyorsunuz? Onların çoğu zandan başka bir şeye uymuyorlar. Şüphesiz zan haktan (ilimden) hiçbir şeyin yerini tutmaz. Allah onların yaptıklarını pekiyi bilendir.”¹⁴⁵

Zannın peşine koşup şirke düşmemenin yollarını Yüce Allah aşağıdaki ayetlerde belirtmiş ve konuların kimlere sorulacağını açıklamıştır. Konu ile ilgili birkaç ayetin meali şöyledir: “Onlara güven veya korkuya dahil bir haber gelince hemen onu yayarlar. Halbuki onu Resul’e veya aralarında yetki sahibi kimselere götürselerdi onların arasından işin iç yüzünü anlayanlar onun ne olduğunu bilirlerdi Allah’ın size lütuf ve merhameti olmasaydı pek azınız müstesna şeytana uyup giderdiniz.”¹⁴⁶

“Yoksa geceleyin secde ederek veya kıyamda durarak ibadet eden, ahiretten çekinen ve rabbinin rahmetini dileyen kimse o inkârcı gibi midir? De ki hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahibi insanlar bunları hakkıyla düşünür”¹⁴⁷, “...kulları içinden ancak alimler Allah’tan gereği gibi korkarlar...”¹⁴⁸

Sonuç olarak Kuran’ın ifadesi ile diyebiliriz ki; zanna uyanlar genellikle, bilgisiz¹⁴⁹ ve yalancılardır¹⁵⁰. Zan hak namına hiçbir şeydir.¹⁵¹ Hakikatten hiçbir kırıntı olmayan zannı takip edip şirke düşenlerdir.

¹⁴⁴ Ali İmran, 3/154; Yunus, 10/36; 53/28.

¹⁴⁵ Yunus, 10/34-36.

¹⁴⁶ Nisa 4/83.

¹⁴⁷ Zümer, 39/9.

¹⁴⁸ Fatır, 35/28.

¹⁴⁹ Bakara, 2/78; Nisa, 4/57; En’am, 6/148; Zuhruf, 43/20; Casiye, 45/24; Necm, 53/28.

¹⁵⁰ En’am, 67/116,148; Yunus, 10/66; Zuhruf, 43/20.

¹⁵¹ Ali İmran, 3/154; Yunus, 10/36; Necm, 53/28.

6.1.4. Heva ve Hevese Uymak

Kuran'da toplam birçok ayette geçen bu kavram başlıca şirk koşma sebeplerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. İnanç kirliliğini meydana getiren sebeplerden birine Yüce Allah, Kuran da dikkatimizi çekmektedir: “Nefsinin arzusunu kendine İlah edinen kimseyi gördün mü? Sen “resulüm” ona koruyucu olabilir misin?”¹⁵² Bu ayet ışığında diyebiliriz ki bu tip şirk koşanlar gerçek İlah; “sen şurada dur bana karışma benim İlahım hevamdır” demek istemektedirler.

Böylece insan hevasını İlah edinerek hem nefis çevresini hem de gönül çevresini kirletmektedir. Bir bakıma bu insanlar nefislerini mabet, hevalarını da İlah edinerek ona tapınırlar.

Heva ve şirk ilişkisi kelimelerinde incelenmesi gereken bir konu olup Razi bu konuya şöyle bir yaklaşım getirmiştir: “Razi Şehvetin hayvani gazabın parçalayıcı hevanın ise şeytani olduğunu bildiriyor. Zulüm, şehvet ile kişinin nefisine gazap ile başkasına, heva ile de Allah’a ulaşmış olur. Bunun içindir ki hevanın neticesi şirk veya küfürdür. Bir hadisi Şerif’te hevaya uymanın affolunmayan zulüm olarak bildirilmesi de şirk olmasındandır.”¹⁵³

6.1.5. Cehalet

Kuran; Putperestlik başta olmak üzere insanın onur ve şerefine yakışmayan bütün çirkin adetleri ortadan kaldırmış, başta her şeyin sahibi ve maliki olan Allah’ın hakkı olmak üzere diğer bütün haklara saygı göstermenin ilim ile mümkün olabileceğini öğretmiştir. Ve böylece her şeyin, özeldir şirkin kaynağında, cehaletin olduğunu gündeme getirmiş ve onunla mücadele vermenin önemi üzerinde durmuştur. Şu ayetler cehaletin insanı şirke sevk ettiğini ifade etmektedir: “O Allah ki, yeryüzünü sizin için bir döşek, gökyüzünü bir bina yaptı O, gökten su indirip onunla çeşit çeşit meyveleri size rızık olarak çıkardı. O halde bile bile Allah’a eşler koşmayınız.”¹⁵⁴ Müşrikler, Allah’ın her şeyi yaratan olduğunu bildikleri halde¹⁵⁵ Şirk koşmalarının sebebi cehaletti. Yani bile bile şirk koşmak cehalettir.

¹⁵² Furkan, 25/43.

¹⁵³ Coşkun, age, s. 83.

¹⁵⁴ Bakara, 2/22.

Müşrikler mesnetsiz (bilgiden yoksun) konuşurlar. “Bir de cinleri Allah’a birtakım ortaklar yaptılar. Oysa onları O yarattı. Bilgisizce Allah’a oğullar ve kızlar da uydurdular. O, onların niteledikleri şeylerden uzaktır; yücedir.”¹⁵⁶ “Allah’a ortak koşanlar diyecekler ki: “Eğer Allah dileseydi, biz de ortak koşmazdık, babalarımız da. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık. “Onlardan öncekiler de (peygamberlerini) böyle yalanlamışlardı da sonunda azabımızı tatmışlardı. De ki: “Sizin (iddialarınızı ispat edecek) bir bilginiz var mı ki onu bize gösteresiniz? Siz ancak kuruntuya uyuyorsunuz ve siz sadece yalan söylüyorsunuz.”¹⁵⁷ Ayrıca şu ayetlere de bakılabilir.¹⁵⁸

6.1.6. Şüphe

Şüphe, insanların olaylar karşısında duyduğu güvensizlik veya emin olamama duygusudur. Şüphe, hakikate götüren yolun en büyük engellerinden biridir. Bu durum gelişip büyüdükçe insanı şirke götürebilir. Tevhit inancından şüphe eden insanın varacağı netice şirktir. Bunu şu ayetlerde anlayabiliriz.

“Dediler ki: Ey Salih Sen bundan önce içimizde ümit beslenen birisiydin. (Şimdi) babalarımızın taptıklarına tapmaktan bizi engelliyor musun? Doğrusu biz, bizi kendisine (kulluğa) çağırdığım şeyden ciddi bir şüphe içindeyiz.”¹⁵⁹

“Onlardan ileri gelenler: ‘Yürüyün, İlahlarınıza bağlılıkta direnin, sizden istenen şüphesiz budur. Son dinde de bunu işitmedik. Bu, ancak bir uydurmadır. Kuran aramızdan ona mı indirildi?’ diyerek kalkıp yürüdüler. Hayır! Onlar kitabım hakkında şüphe içindedirler. Hayır! Azabımı henüz tatmadılar.”¹⁶⁰

“Peygamberleri dedi ki: ‘Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında şüphe mi var? Halbuki O, sizin günahlarınızdan bir kısmını bağışlamak ve sizi muayyen bir vakte kadar yaşatmak için sizi (hak dine) çağırıyor.’ Onlar dediler ki: Siz de bizim

¹⁵⁵ Ankebut, 29/61.

¹⁵⁶ En’am, 6/100.

¹⁵⁷ Enam, 6/148.

¹⁵⁸ Araf, 7/33; Yunus, 10/39, 68; Nahl, 16/25; Hac, 22/8, 71; Neml, 27/66; Rum, 30/28-29; mümin, 40/42; Zuhruf, 43/20; Ahkaf, 46/4; Necm, 53/28, 30.

¹⁵⁹ Hud, 11/62.

¹⁶⁰ Sad, 38/6-8.

gibi bir insandan başka bir şey değilsiniz. Siz bizi atalarımızın tapmış olduğu şeylerden döndürmek istiyorsunuz. Öyleyse bize, apaçık bir delil getirin!”¹⁶¹

Bu ayetlerin ışığında diyebiliriz ki; Şüphenin yeri kalptir yani gönüldür. Kalp, ortak koşmanın başladığı ve inkârın yerleştiği bir alandır. Kuran’a bakınca görürüz ki şirkle en büyük mücadeleyi peygamberler vermiştir. Bu durumdan yüce Allah İbrahim süresi 14/9-10 bizi haberdar ederek geçmiş milletlerin Allah hakkında şüphe ederek şirkle nasıl düştüklerini bize öğretmiştir. Demek ki Allah’a tam güvenmek gerekiyor. İbrahimi imanla alemlerin rabbi olan Allah’a teslim olmak gerekiyor.

6. 1.7. Kibir ve Böbürlenme

Şirke götüren en önemli psikolojik sebeplerden biri de kibirdir. Peki, kibir nasıl şirk sebebi olabiliyor? Sorusunun cevabını Kuran’ın ilgili ayetlerinden şöyle anlıyoruz: Sırasıyla, Nuh kavmi, Nemrut, Firavun olmak üzere geçmiş kavimlerin önde gelenlerinin büyüklük taslayıp şirkle saptıklarını söyleyebiliriz. Mesela;

“Kuşkusuz sen onları bağışlayasın diye kendilerini her davet edişimde parmaklarını kulaklarına tıkadılar, elbiselerine büründüler, inanmamakta direndiler ve büyük bir kibir gösterdiler.”¹⁶²

“Allah, kendisine hükümdarlık verdi diye (şımarıp böbürlenerek) Rabbi hakkında İbrahim ile tartışanı görmedin mi? Hani İbrahim, “Benim Rabbim diriltir, öldürür.” demiş; o da “Ben de diriltir, öldürürüm” demişti. (Bunun üzerine) İbrahim, “Şüphesiz Allah güneşi doğudan getirir, sen de onu batıdan getir” deyince, kafir şaşırıp kaldı. Zaten Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.”¹⁶³ “Fakat o, Musa’yı yalanladı ve isyan etti. Sonra sırt dönüp koşarak gitti. Hemen (adamlarını) topladı ve onlara seslendi: “Ben, sizin en yüce Rabbinizim” dedi.”¹⁶⁴

Yukarıdaki ayetler ışığında diyebiliriz ki; genelde bu tip şirk koşanlar tutkularının ve menfaatlerinin esiri olmuş ve kurmuş oldukları düzenin kaybolmasından endişe için bu bataklığa saplanmışlardır. Kuran incelendiğinde görülecektir ki; bütün Peygamberler büyüklük tutkusu ile mücadele etmişlerdir.

¹⁶¹ İbrahim, 14/10.

¹⁶² Nuh,71/7.

¹⁶³ Bakara, 2/258.

¹⁶⁴ Naziat, 79/21-24.

“Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Çünkü Allah, hiçbir kibirleneni, övüneni sevmez.”¹⁶⁵

“Yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü sen yeri asla yaramazsın, boyca da dağlara asla erişemezsin.”¹⁶⁶

6.1.8. İftira

Şirk götüren davranışlardan biri de Allah’a iftirada bulunmaktır. Bunun örneğine ehl-i kitabın Allah’a evlat isnad etmesi Putperestlerin, “melekler Allah’ın kızlarıdır.” demesi şeklinde karşılaşmaktayız. Konuyla ilgili ayetleri Kuran’da şu şekilde görmekteyiz.

“Onlar, kızları Allah’a nispet ediyorlar ki O, bundan uzaktır kendilerine ise, canlarının istediğini...”¹⁶⁷

“Ey müşrikler! Rabbiniz erkek çocukları size seçip ayırdı da kendisine meleklerden kız çocukları mı edindi? Gerçekten çok büyük bir söz söylüyorsunuz.”¹⁶⁸

“Onlar, “Rahman, bir çocuk edindi “dediler. An dolsun, siz çok çirkin bir şey ortaya attınız. Rahman’a çocuk isnat etmelerinden dolayı neredeyse gökler parçalanacak, yer yarılacak, dağlar yıkılıp çökecektir. Halbuki Rahman’a bir çocuk edinmek yakışmaz.”¹⁶⁹

Allah çocuk edindi sözü çok iğrenç bir iftiradır. Bir başka iftira şekli de şu ayette geçer;

“Allah, ne “Bahire”, ne “Saibe”, ne “Vasile”, ne de “Ham” diye bir şey meşru kılmamıştır. Fakat inkâr edenler Allah’a karşı yalan uyduruyorlar. Zaten çocuklarının akli da ermez,”¹⁷⁰

Müşriklerin diğer bir iftira şekli, işledikleri günahları, bize bunu Allah emretti demeleridir. Allah onların bu iddialarına;

¹⁶⁵ Lokman, 31/18.

¹⁶⁶ İsra, 17/3 7.

¹⁶⁷ Nahl, 16/57.

¹⁶⁸ İsra, 17/40.

¹⁶⁹ Meryem, 19/88-92.

¹⁷⁰ Maide, 5/103.

“Çirkin bir iş işledikleri vakit, “Biz atalarımızı bunun üzerinde bulduk, Allah da bize bunu emretti” derler. De ki: “Şüphesiz, Allah çirkin işleri emretmez. Siz bilmediğiniz şeyleri Allah’ın üzerine mi atıyorsunuz?”¹⁷¹ diyerek cevap vermektedir.

Müşriklerin tüm bu iftiralarının sonucunda karşılaştıkları akibeti şu ayetlerde görmekteyiz;

“Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını, (günahları) dilediği kimse için bağışlar. Allah’a ortak koşan kimse büyük bir günah (ile) iftira etmiş olur”¹⁷²

6.1.9. Sığınma-İlah Edinme İhtiyacı

Sığınma ihtiyacı, kaçınılması mümkün olmayan psikolojik bir ihtiyaç olarak görülmektedir.

“İnsanların ilk tarihlerden itibaren çeşitli putlar edinmesi köklü bir ihtiyacın ifadesidir. Karşılaştıkları büyük tehlikeler ve yoksunluklar karşısında; ihtiyaçlarının doyurulması, tehlikelerin azaltılması veya yok edilmesi için, kendisini yaşatacak, ona zor anlarında yardım edecek ve onu mutlu kılacak bir güce ihtiyaç duyma şeklinde olmuştur. İnsanların put tasavvur ve inanışları, güçlerden beklentileri, putların üstün bir gerçeklik ve enerjiye sahip oldukları şeklindedir. Zamanda ve zamanı yaşayan insan asırlar boyunca dağınık hayatını toplamak ve bir şeye dayanıp güvenmek zorunda hissiyatı içinde kalmıştır. İşte bu toplama enerjisi, (şirk içindeki toplumlar tarafından) putlarda bulunmuştur.”¹⁷³

Bir şeyleri kutsallaştırma, ilahlaştırma ve onlara tapınma eğilimi insanlık tarihi kadar eskidir. Bu sığınma ihtiyacı, bireyin yaşadığı çevre, kültür, sosyal hayat, eğitim, gelenek ve görenekler, coğrafi konum ve ekonomik durumla ilgilidir. Bunların hepsi ilah olarak algılanmasa da direkt veya dolaylı olarak birer etkendir. Örneğin insanların: a) Her mevsimde ihtiyaçları doğrultusunda put edinmesi ve onlardan yardım beklemesi, (yer İlahı, gök İlahı, su İlahı, güneş İlahı) gibi. b) Yine

¹⁷¹ A’raf, 7/28.

¹⁷² Nisa, 4/48.

¹⁷³ Adasal, Rasim, *Liderler ve Kahramanlar Psikolojisi*, Minnetoğlu Yayınları, 1979, İstanbul, s. 74.

Kuran'dan bildiğimiz gibi “ Onlara denilse ki niçin bu putlara tapıyorsunuz. Atalarımızı böyle yaparken gördük.”¹⁷⁴ demeleri, (kültürel etkileşim) gibi.

Demek ki insanlar yaratılış gereği inanma yeteneği ile ve doğruyu bulma yeteneği ile donatılmıştır.¹⁷⁵ Yukarıda da sıraladığımız çeşitli etkenlerle yönlendirilmektedir.

6.1.10. Yanlış Şefaath İnanıcı ve Aracı Kılmak

Şefaath kelime anlamı olarak bir kimsenin başka bir kimse ile arasında aracılık yapmak, o kimsenin bağışlanmasının veya bir isteğinin yerine getirilmesini sağlamak anlamlarına gelir. Bu konuyla ilgili Kuran'daki bazı ayetler bize son derece açık mesaj vermektedir. İlgili ayetler şöyledir: “Onlar Allah’ı bırakıp kendilerine ne zarar ne de fayda verebilecek şeylere tapıyorlar ve: Bunlar, Allah katında bizim şefaathçilerimizdir, diyorlar. De ki: “Siz Allah’a göklerde ve yerde bilemeyeceği bir şeyi mi haber veriyorsunuz? Haşa O, onların ortak koştuklarından uzak ve yücedir”.¹⁷⁶

“Yoksa onlar Allah’tan başkasını şefaathçiler mi edindiler? De ki: Onlar hiçbir şeye güç yetiremezler ve akıl erdiremezlerse de mi (şefaathçi edineceksiniz)? De ki: Bütün şefaath Allah’ındır. Göklerin ve yerin hükümranlığı onundur. Sonra O’na döndürüleceksiniz.”¹⁷⁷

Bu iki ayette de görüldüğü gibi, Mekke müşrikleri birtakım putlar diyor ve onlardan fayda bekliyorlardı. Aslında bu inancın tarihi, Nuh kavmine kadar gitmektedir. Bu konuyu Hamdi Yazır, "Putperestlik felsefesini ve putlardan şefaath bekleme meselesini, Müşriklerin büyük saydıkları kimseleri Allah katında kendilerine şefaath edeceklerini inandıklarından onların putlarını yapıp onlara saygı gösteriyor ve yardımlarını bekliyorlardı."¹⁷⁸ şeklinde özetlemektedir.

İşte bütün aracılık felsefesi bu şekilde özetlenebilir. Bunanla beraber ayetin içeriği daha geniş kapsamlıdır. Bütün Şirk’in ve putperestliğin kökü doğrudan

¹⁷⁴ Şuara, 26/74.

¹⁷⁵ Rum, 30/30

¹⁷⁶ Yunus, 10/15.

¹⁷⁷ Zümer, 39/43-44.

¹⁷⁸ Yazır, age, IV, 508.

doğruya Allah'a güvenememek, Ondan ümit edememek ve bunun neticesinde de hakka karşı yalan ve iftirada bulunmaktır. Onlara denilse ki neden Allahtan başkasına aracılık vasfediyorsunuz "...Bizi sadece Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara kulluk ediyoruz..."¹⁷⁹ derler. Görüldüğü gibi bu söz tüm zamanlarda var olan bir gerçektir.

Şirke düşme yollarından biriside bazen Peygamberleri bazen de diğer insanları aşırı derecede kutsallaştırıp onları Allahtan yardım isterken aracı koymaktır. Kuran'da, Allah'tan başkasını dost edinip onları Allah'a aracı kılmak, genelde bu anlamdadır. Bu tarz şirk koşanlar, yani Allah'tan başka bir insanı Rab edinecek kadar dost edinenler bilmelidirler ki; yegane dost ve sığınılacak ma'bud, karşılık beklenilecek nihai merci Allah'tır. Bunu şu ayette açıkça görebilmekteyiz: "Eğer Allah sana bir zarar dokundurursa, onu yine O'ndan başka giderecek yoktur. Eğer sana bir hayır dilerse, Onun keremini geri çevirecek de yoktur. O, hayrını kullarından dilediğine eriştirir. Ve O bağışlayandır, esirgeyendir."¹⁸⁰

Kuran'da birçok ayet bu konuya tahsis edilmiş olup, yardımı Allah'tan bekleyip dua'yı ve kulluğu ancak O'na yapmamız emredilmektedir. Allah şöyle buyurmaktadır. "Allah düşmanlarınızı sizden daha iyi bilir. Gerçek bir dost olarak Allah yeter, bir yardımcı olarak da Allah kafidir."¹⁸¹

Diğer tarafta Allah gerek Peygamberleri ilahlaştırmayı gerekse din adamlarını kutsallaştırmayı yasaklamıştır. Konunun daha iyi anlaşılması için şu ayeti de bu konuya delil gösterebiliriz. "De ki: Ben, yalnızca sizin gibi bir beşerim. (Şu var ki) bana, İlahınızın, sadece bir İlah olduğu vahyolunuyor. Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın."¹⁸²

Peygamber efendimizin buna benzer birçok sözü, Kuran da ve hadislerde geçmektedir. Sonuç olarak diyebiliriz ki; Allah bizden yalnız kendisini sevmemizi ve sadece kendisine ibadet etmemizi ve duayı yalnız ona yöneltmemizi,¹⁸³

¹⁷⁹ Zümer, 39/3.

¹⁸⁰ Yunus, 10/107.

¹⁸¹ Nisa, 4/45.

¹⁸² Kehf; 18/110.

¹⁸³ Fatıha, 1/5.

Peygamberimizi sevmemiz, onun yolundan ayrılmamamız,¹⁸⁴ alimin sözünü dinlememiz,¹⁸⁵ ancak yardımı sadece Allah'tan beklememiz, birbirimizi aşırı derecede yüceltip kutsallaştırmamamız gerektiğini söylemektedir.¹⁸⁶

Almanya'da konferans vermeye gelen bir konuşmacının “Bu gruba katılanlar tıpkı Nuh'un gemisine binenler gibidir, binmeyenler kurtulamaz. Binenler, firkaî naciye'dir. Bu cemaate üye olup destek vermeniz, kurtuluşunuz açısından, ailenizden daha önemlidir, hatta ondan sonra söz alan bir başka konuşmacı, daha da ileri giderek, “Musa'a inanmadığı halde bir şahıs, sırf kıyafetleri ile inananlara benziyordu diye boğulmaktan kurtuldu” demesi insanın tevhid inancını nasıl tahrif ettiğinin bir göstergesidir.

Bu tip şirke düşmenin sebeplerinden biri de şu ayetin farklı yorumlanmasından kaynaklanmaktadır: “Allaha bir vesile arayınız”¹⁸⁷ bu ayetteki vesile yol, makam ve yakın olma anlamlarına gelmektedir. Yoksa başka birini araya koymak, onun bizi Allah'a götürmesi manalarına gelmemektedir. Çünkü insan fert olarak kendisi isterse Allah'a bir yol edinir.¹⁸⁸ Bunu söylerken dinin toplumsal boyutunu ve doğru insanlarla birlikteliği inkâr etmiyoruz. Bilakis, İslam dini toplumsal birlikteliğe birçok ayette yer vermektedir. Bizim buradaki kastımız, dua ve ibadetin yalnız Allah'a yapıp yardımın ancak ondan bekleneceği ilkesidir.

6.1.11. Ölçüşüz Sevgi

Şirke götüren sebeplerden biri de çok değişken bir duygu olan sevgidir. Mesela sevgi Allah'a yönelirse erdem olur ve imanın güçlenmesini temin eder. Ama Allah'tan başkasına aşırı bir şekilde yoğunlaşınca şirke götürebilir.

Hangi varlık ve nesnelere duyulan sevginin insani şirke götüreceğini Kuran'ın birçok ayetinde görmemiz mümkündür. Ebeveyn, çocuklar, kardeş, eş, kabile, mal, ticaret ve meskenlere duyulan sevgi, Allah'a, Allah yolunda cihada olan sevgiden daha çoksa bu sevgi insanı şirke götürür.¹⁸⁹ Yüce Allah bu ayette insanın

¹⁸⁴ Ali İmran, 3/31.

¹⁸⁵ Nisa, 4/83.

¹⁸⁶ Ali İmran, 3/64.

¹⁸⁷ Maide, 5/35.

¹⁸⁸ İnsan, 76/29.

¹⁸⁹ Tevbe, 9/23,24.

sosyal ve ekonomik çevresini oluşturan sekiz değerden bahsetmektedir. müminler bu değerleri Allah, peygamber ve Allah yolunda savaşmaktan daha çok sevmezler. Böylece yüce Allah, sevilen objeye göre sevgiyi ayarlamaktadır. Sevilen ile sevgi arasında bir denklik olmalıdır.¹⁹⁰ İman edenler Allah'ı daha çok sever ama bu ayetleri birlikte değerlendirdiğimizde, İman edenlerin de bu hataya düşmeleri ihtimal dahilindedir. Çünkü ayet iman edenlere hitap etmektedir. Peki, neden düşer insan sevgi şirkine? Ayetin devamı bunun ipuçlarını bize vermektedir. İnsan Allah'ın Büyüklüğünü, gücünün her şeye yettiğini tasavvur edememekte, şerefi başka yerlerde aramaktadır. “Onlar, kendilerine bir itibar ve kuvvet (vesilesi) olsun diye Allah'tan başka İlahlar edindiler.”¹⁹¹

Oysa şerefin tamamı Allah'a aittir. Şu ayetler buna işaret etmektedir: “Kim izzet ve şeref istiyorsa, bilsin ki, izzet ve şerefin hepsi Allah'ındır. O'na ancak güzel sözler yükselir (ulaşır). Onları da Allah'a ameli salih ulaştırır. Kötülüklerle tuzak kuranlara gelince, onlar için çetin bir azap vardır ve onların tuzağı bozulur.”¹⁹² “Müminleri bırakıp da kafirleri dost edinenler, onların yanında izzet (güç ve şeref) mi arıyorlar? Bilsinler ki bütün izzet yalnızca Allah'a aittir.”¹⁹³

Ayrıca şu ayetlere de bakılması yerinde olacaktır. Eğer biz bu ayetleri, sadece geçmiş kavimlere ya da ilk muhatapları, Mekke ve civarında yaşayanlara tahsis edersek;

“Ve dediler ki: (Kur'an eskilerin masallarındır onu yazmış sabah akşam okuyor)”¹⁹⁴ diyenlerden ne farkımız kalır. Kuran'ın verdiği mesajı doğru algılamayanlar, “vesile” aramayı ve rabıta etmeyi yanlış yorumlayarak, hiçbir şey üretmeden, sapıklıkta kalmaya devam ederler. Halbuki Allah'a yükselebilenin yolu, İslam'ın emrettiği işler yapmaktan geçer.

¹⁹⁰ Bayraklı, age, II/353.

¹⁹¹ Meryem, 19/81.

¹⁹² Fatır, 35/10.

¹⁹³ Nisa, 4/139.

¹⁹⁴ Furkan, 25/5.

6. 2. Şirkin Sosyolojik Nedenleri

Sosyal çevre hayatımızın her alanında olduğu gibi insanın şahsiyetinin yapılanmasında da etkili bir yere sahiptir. Bireylerin dini inancı çoğu zaman sosyal çevrenin bir yansımasıdır. Kişinin imanı toplumun imanına bir iştirakten, adet olan inançları taklidi olarak benimsemekten ibarettir.¹⁹⁵ “Dini inançsızlığın şekillenmesinde, sosyal çevrenin unsurlarını oluşturan toplumun, ailenin, eğitim kurumlarının, kitle iletişim araçlarının etkisi yadsınamaz. Zira insanı inanmaya ve inkâra sevk eden motifler, sadece zihni ve iradi faktörler değildir. Zihin ve iradeyle birlikte sosyal çevrenin tesirlerinin beraberce insan ruhuna yapmış oldukları etkilerle iman ve inkâr gerçekleşir.¹⁹⁶

Şirkin oluşmasında sosyal çevrenin temel unsurlarından en çok etkili olanlarını bu bölümde incelemeye çalışacağız.

6.2.1. Bozulan Aile Yapısı

Aile, anne, baba, çocuklardan oluşan sosyal bir topluluktur. Aile toplumun en küçük fakat en etkili sosyal yapısıdır. Kişi doğar doğmaz kendisini ailenin içinde bulur. Yapılan araştırmalara göre kişilerin sahip oldukları inançların şekillenmesinde çocukluk döneminden başlayarak aile hayatında edindikleri tecrübenin büyük bir etkisi bulunmaktadır. Çocuk doğru bir dini inanışın yaşandığı ortamı ailede bulursa fitratında olan inanma kabiliyeti tevhit merkezi olarak tezahür eder. Aksi halde aile ortamı şirke ve küfre dayalı bir yapıysa çocuğun dini hissiyatları o şekilde gelişecektir. Sonraki dönemlerde araştırmaya dayalı doğru ve güçlü bir sebeple karşılaşmadıkça aile ortamında edindiği şirk üzere hayatını şekillendirecektir. Uzmanlar bu bakımdan çocukların dini duygu, düşüncelerinin, davranışlarının aile tarafından doğru bir şekilde öğretilmesine dikkat çeker. Bu durum Kur’ an’ i bir metot olup Lokman’ ın oğluna yaptığı öğütlerden daha iyi anlaşılmaktadır. (B. k Lokman, 31/16-19).

Ailenin çocukların üzerinde olumlu ya da olumsuz ne derece etkili olduğunu Kur’ an’ da ki şu çarpıcı ayet bize işaret eder: “Ey iman edenler! Kendinizi ve

¹⁹⁵Topçu, Nurettin, *sosyoloji*, Kutulmuş Mat. (8. Baskı), İst. 1963, s. 7-8

¹⁹⁶Coşkun, a. g. e. s. 135-136.

ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında, acımasız, güçlü, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler vardır.”¹⁹⁷

6.2.2. Bozulmuş Eğitim Kurumları

Aileden sonra karşılaşılan sosyal çevre okuldur. Ailede gerçekleşen eğitim ve öğretime artık okuldaki eğitim ve öğretim buna bağlı olarak öğretmenin etkisi, arkadaşların etkisi, okul çevresinde edinmiş olduğu intibalar da eklenmiştir. Sosyal bir mekan olan okuldaki eğitim ve öğretim yanlış olduğu müddetçe çocuk buna göre şekillenecektir. Nitekim sosyalist, materyalist devletlerin eğitim ve öğretim sistemlerine baktığımızda çocukların bu doğrultuda yetiştirildiğini görmekteyiz.

Eğitim ve öğretim kurumlarının inkâra olan etkisini şu şekilde özetleyebiliriz: İnsanın doğasındaki kabiliyetleri ve imkanı ortaya çıkarmadığı, geliştirmedığı sürece, edinilen bilgilerin ve eğitimin asla bir değeri yoktur. Hal böyle olunca sadece kişideki bu kabiliyetleri fenemolojik dünyaya çevirmek bunu hesaba katmamak dalaletin başlangıcını oluşturmaktadır.¹⁹⁸

6.2.3. Bozulmuş Toplum Yapısı

Fıtratı gereği insanın toplum içerisinde yaşaması bir zorunluluktur. İnsanın topluma olan ihtiyacı mensubu olduğu toplumun inanç, kültür, sosyal ve ekonomik değerleri arasındaki etkileşimi beraberinde getirir. Hedonist cahil toplumlarda kişilerin şirke sürüklenmesi çok daha kolaydır. İlahi mesajla şekillenen bir toplumun bireyleri ise şirke düşmekten uzaktır. Nitekim çevremizde şu sözü çokça duyarız: Bu kadar insan bilmiyor da sen mi biliyorsun? Halbuki Allah bizden tahkiki bir iman ister. Çoğunluğun doğru yolda olduğu zannıyla onlara tabi olmayı istemez.

Toplumsal inanışların hakim olduğu bir çevrede akıl, işlevini yerine getirmede aciz kalır. Hayaller zihinleri yönetmeye başlar. Aşırılıklar, makam ne mevki hırsı kişiye tezahür eder. Şüpheler, efsaneler, batıl anlayış üzerine kurulmuş

¹⁹⁷Tahrim, 66/6.

¹⁹⁸Guenon, Rene, *Niceliğin Egemenliği ve Çağın Alametleri*, (Çev. M. Kanık)İz Yay, İst. 1990, s. 55-87.

gelecek arzusu sürekli bir hırs oluşturur. Fertleri akıl ve fiili hakikat harekete geçiremezken, aslı olmayan düşünceler yönlendirmeye başlar.¹⁹⁹

Bozulmuş toplum yapısında etkili olan unsurlar çalışmamızda istifade ettiğimiz Prof. Dr. İbrahim Coşkun'un kitap haline getirilmiş "İslam Düşüncesinde İnkâr Problemi" isimli doktora tezinde şu alt başlıklar altında detaylı olarak incelenmiştir.

- Batıl Gelenekler
- Atalar Kültü
- Totaliter sosyal zümreler
- Mütref (Azgın inkârcı zengin) Zümre
- Mel'e (Kamuyu ve yöneticileri yönlendiren zümre)

Müellif totaliter sosyal zümrelerin toplum üzerindeki etkilerine açıklık getirmiş; bunların işkence ve zulümlerle korkutmak, sürgün etmek, sosyal ve ekonomik ambargo uygulamak, şüphe uyandırmak şeklinde gerçekleştiğini anlatır.

Şirkin sosyolojik nedenleri içerisinde yukarıda zikrettiğimiz bize göre bu üç temel unsurun yanında seküler ahlak anlayışı, seküler sanat anlayışının çıkarıcılığa dönüşmesi insanların şirke kaymasında etkili olan diğer önemli unsurlardır.

¹⁹⁹ En-nedvi, Muhammedu'r – Rabi Hüseyin'i, *et- Terbiye ve'l – muctema*, Dimeşk, 1991, s. 23.

7. ŞİRKİN DOĞURDUĞU OLUMSUZ SONUÇLAR

Müşriklerin sahip oldukları refah, onların üstün oldukları ve azaba uğramayacakları anlamına gelmez. Nitekim Kuran daha önce müşrik olarak yaşamış ve Mekkelilerin de üstün özelliklere sahip topluluklar olarak bildikleri Tubba kavminin geçmişte şirkte ısrarcı olmalarından dolayı ilahi azaba uğradıklarını haber vermiştir:

“Bunlar mı daha hayırlı, yoksa Tubba kavmi ile onlardan öncekiler mi? Onları yok ettik, çünkü onlar suçlu idiler.”²⁰⁰

Razi, her iki grupta da hayır olmadığı halde neden ayette “Bunlar mı hayırlı? Tubba kavmi mi? denilmesinin sebebini şöyle anlatır: “Bu kuvvet ve güç bakımından bunlar mı, yoksa Tubba kavmi mi öndedir?” demektir.²⁰¹ Bununla birlikte, müşriklerin sahip oldukları bu dünyevi imkanların kendilerinin hayırlı olmalarından kaynaklandığı düşüncesini taşıdıklarından, ayette böyle buyrulmuş olabilir. O halde müşriklere şu mesaj verilmiş olabilir: Üstünlük mal ve mülk sahibi olmakla ölçülüyorsa ve bunlara sahip olanlara azap edilmeyecekse önceki kavimlerden Tubba neden helak edildi? Sizin onlardan üstün bir yanınız yok. Öyleyse siz de azaptan kurtulacak değilsiniz.

Razi konuyu bu açıdan ele alırken şirkin birey üzerinde olumsuz sonuçları olduğu gibi toplum üzerinde de olumsuz sonuçları bulunmaktadır.²⁰²

7. 1. Şirkin Dünyadaki Olumsuz Sonuçları

Tubba kavminin, onlar gibi kendilerini üstün gören Mekke müşriklerinin ve aynı yolu takip eden sonrakilerin de öldükten sonra diriltilecekleri ve ahirette azap görecekleri kuşkusuzdur. Kaldı ki, belki dönerler diye müşriklere büyük azaptan önce dünyada küçük azap olacağı da bildirilmiştir:

“En büyük azaptan önce, onlara mutlaka en yakın azaptan tattıracağız; olur ki (imana) dönerler.”²⁰³

²⁰⁰ Duhan 44/37; Ayrıca bkz. Neml 27/7-69; Sebe’ 34/15-19; Kaf 50/36; Kamer 54/1-43.

²⁰¹ Razi, age, 19/584.

²⁰² Razi, age, 19/584.

²⁰³ Secde 32/21.

Ayette, الْعَذَابِ الْأَذْنَى (yakın azap) ile kastedilenin can ve mala gelen dünya musibetleri olduğu söylenebilir. Razi, şöyle der: "Bu azap, ahiret azabından önce onları uyarmak amaçlıdır. Asıl azap ise ahirettedir. Azabı edna'nın mukabili, azabı akşa (en uzun azab); azabı ekber'in mukabili de azabı asgar (en küçük azab)dır. O halde bu ayette, "edna"nın mukabilinde "ekber"in getirilmesinin hikmeti nedir? Biz diyoruz ki, dünya azabında şu iki Özellik vardır: **a)** Yakın olması. **b)** Az ve küçük oluşu.

Ahiret azabında ise, şu iki hususiyet vardır: **a)** Uzun olması. **b)** Büyük ve çok olması. Ancak ne var ki, dünya azabının yakın oluşu, korkutma gayesine daha çok hizmet eder. Çünkü dünyevi azap, her ne kadar az ise de bazı kimseler bu azaptan, sonra gelecek olan şiddetli bir azaba göre daha çok sakınırlar. Aynen bunun gibi, bazı kimseler, dünyevi mükafata arzu duyup, uhrevi büyük mükafatı ise önemsemezler, uzak görürler. Ahiret azabı hususunda kendisiyle korkutmaya elverişli olan ise, o azabın, daha önce de beyan ettiğimiz gibi uzun süreli oluşu değil, büyüklüğü ve yoğunluğudur, şiddetidir. İşte bundan dolayı Allah, insanlar ondan sakınsınlar diye, dünya azabı hususunda, "en yakın" ifadesini kullanmıştır. Hak şayet, "Biz onlara en küçük azaptan tattıracağız" demiş olsaydı, insan, bu azaptan hem küçüklüğünden hem de hemencecik olacağını anlayamayacağı için sakınmazdı. İşte aynı sebepten dolayı, ahiret azabı hususunda ise, "en büyük" ifadesini kullanmıştır. Şayet Hak, bu ayette, "en uzun azaptan önce" demiş olsaydı, o azabı büyüklükle vasf etmesinden hasıl olan korku kadar bir korkutma meydana gelmezdi. Netice olarak diyebiliriz ki, Allah, her iki azap hususunda da, üstün bir hikmetten dolayı, diğer iki vasıftan daha uygun ve korkutmaya daha elverişli olan vasıfları seçmiştir.²⁰⁴

7. 1. 1. Şirkin İnsan Üzerindeki Olumsuz Sonuçları

7. 1. 1. 1 Bunahım

Şirkin insan üzerinde birçok olumsuz etkisi olduğunu ayetler ışığında görebiliyoruz. Şirk insan ruhunda mevcut bulunan denge ve ahengi bozmaktadır. Bu denge bozulduğu zaman inkâr eden kişinin ruhsal hayatında ve davranışlarında

²⁰⁴ Razi, age, 18/214-217.

büyük sıkıntılar meydana gelmektedir.

Bu bozukluklardan birisi inkâr eden kişinin bunalıma girmesidir. Dünya hayatına yönelen kalp sürekli huzursuzluk içerisinde bulunarak cismani dünyayı ele geçirme ve onda tasarrufta bulunma isteği ortaya çıkar. Fakat kalp Allah'ın azametini araştırmaya sevk edildiği zaman onda ilahi ışıklar hasıl olur.²⁰⁵ “Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslam'a açar; kimi de saptırmak isterse, göğe çıkıyormuş gibi kalbine darlık ve sıkıntı verir. Allah inanmayanları işte böyle cezalandırır.”²⁰⁶ Ayeti inkâr edenlere Allah'ın dünyada verdiği sıkıntılara güzel bir örnektir.

7. 1. 1. 2. Güvensizlik

Şirkin inkâr edenlerde meydana getirdiği olumsuz sonuçlardan biri de güven duygusundan yoksun olmaktır. “İnananların, imanlarını kat kat artırmaları için, kalblerine güven indiren O'dur”²⁰⁷ ayeti İman eden kişide ise eman ve güven duygusu hakim olduğunu göstermektedir.

İnkâr edenlerdeki bu güvensizliğin sebeplerinden biri kainat ve yaratıcı ile ilgili sorular karşısında acze düşmesidir. İman edenler bu sorulara gerçek dinden aldığı ve inandığı cevaplarla kendisini güven içerisinde hisseder. Maziye karşı pişmanlık geleceğe karşı korku da güveni yok eden etkenlerin başında gelmektedir.²⁰⁸

7. 1. 1. 3. Bağımlılık

İnkâr edenler inançlarından dolayı kendileri gibi fani olanlara boyun eğmeler veya kendisinden daha aciz bazı varlıklara taparak onlara bağımlı hale gelirler. Dünya hayatının geçici hevesleri de bu bağımlılık çeşitlerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır.

İnkâr edenlerde meydana gelen bu bağımlılıklar onların düşünce ve davranışlarına yön vererek nefsanî ve şehevanî arzularının esiri olmalarına sebep olur. Bu durum hayatının yegane gayesi haline gelir. Kendisini başkalarından daha çok bu istek ve hevesleri gerçekleştirdiğini zanneder. Böylece arzularının kölesi

²⁰⁵ Coşkun, age, s. 224.

²⁰⁶ Enam, 6/125.

²⁰⁷ Fetih, 48/4.

²⁰⁸ Coşkun, age, s. 226.

haline gelerek huzursuz bir hayat yaşamak zorunda kalır. Şirke düşen kişi bu olumsuz durumlarla birlikte, insan fitratında mevcut bulunan sevgi, şefkat, merhamet gibi duygulardan mahrum kalır.²⁰⁹

7. 1. 2. Şirkin Toplumda Meydana Getirdiği Olumsuz Sonuçlar

7. 1. 2. 1. Sürekli İhtilafa Düşme ve Parçalanıp Dağılma

Toplum bir vücudun organları gibi ortak hareket eden ve birbirine bağımlı bireylerden meydana gelir. Toplumun oluşumuna güç veren bu ortak ruh yok olduğu zaman o toplum dağılıp yok olmaya mahkumdur. İnkâr edenler layık olmayan varlıklara yönelttikleri sevgi ve korku nedeniyle sürekli parçalanmışlardır. “Bütün gönlünüzle O’na yönelin, O’na saygısızlıktan sakının, namazı kılın ve şirke sapanlardan, dinlerini parçalayıp -her bir grubun kendindekini beğendiği- firkalara ayrılanlardan olmayın.”²¹⁰ Ayeti müşriklerin menfaatlerinin esiri olarak nasıl parçalandıklarını ortaya koymaktadır.²¹¹

Müşriklerin kendi aralarındaki ihtilaflardan doğan farklı guruplardan her biri kendi gurubunun görüşlerinin daima haklı olduğunu öne sürmektedir. Bu durumda da aralarındaki ihtilaf büyümekte ve toplumlarının parçalanmasına neden olmaktadır. Batıl inanç ve düşüncelerle meşgul olan kalpler zamanla guruplara ayrılarak fitratlarında mevcut olan hak ve doruya eğilme istidadını kaybederek duyarsız hale gelir.²¹²

7. 1. 2. 2. İsrif

Şirkin toplum üzerindeki etkilerinden bir olan israf en temel anlamıyla elindeki imkanları hak ettiği şekilde harcamamaktır. Müslümanlar için en önemli uyarılardan biri de israftan kaçınmalarıdır.

İnkarcılar kişiliklerini kötülüğe sevk eden, toplumun ilerlemesini engelleyen, hayatı boş bir hurafe yığını hale getiren düşünceleri ile akli ve mantığı da israf etmektedir. Bu israf aynı zamanda iradeyi de zayıflatmaktadır. Peygamberlere ilk

²⁰⁹ Coşkun, age, s. 228.

²¹⁰ Rum, 30/32.

²¹¹ Coşkun, age, s. 230.

²¹² Coşkun, age, s. 230-231.

karşı çıkanların toplumdaki lüks ve israf içerisinde yüzen şımarık zenginler olması bunu ispatlamaktadır.²¹³

İnkâr edenlerin israflarına bir örnekte kurbanlık hayvanları çeşitli işaretler koyarak salıvermeleri ancak ekonomik nedenlerle kız çocuklarını gömmeleridir. Böylece Allah'ı ve aracı olan putları memnun ettiklerine inanıyorlardı.²¹⁴

7. 2. Şirkin Ahiretteki Olumsuz Sonuçları

7.2.1. Şirkin Ölüm Anında ve Kabirdeki Cezası

İnkarcı gruplar, dalaletle düşmenin cezasını ölüm anında çekmeye başlayacaklardır. Allah (c.c) Müslümanların ruhlarını melaikenin hoş bir şekilde alıp selam verdikten sonra onlara cenneti müjdeleyeceklerini bildirirken, kafirlerin ölümleri esnasındaki karşılaşacağı olumsuz durumu bizlere şöyle haber veriyor: “Allah’a karşı yalan uydurandan yahut kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken "Bana da vahiy geldi" diyenden ve "Ben de Allah'ın indirdiği ayetlerin benzerini indireceğim" diyenlerden daha zalim kim vardır? O zalimler, ölümün boğucu dalgaları içinde, melekler de pençelerini uzatmış, onlara "Haydi, canlarınızı kurtarın! Allah'a karşı gerçek olmayanı söylemenizden ve O'nun ayetlerine karşı kibirlilik taslamanızdan ötürü bugün zillet azabıyla cezalandırılacaksınız!" derken onların halini bir görsen!” (En' am, 6/93).²¹⁵

Bir hadisi şerifte ise “Her kişi için semada iki kapı vardır. Birinden ameli yükselir, öbüründen rızkı iner. Mümin biri ölünce her ikisi de onun için ağlarlar.”²¹⁶ İnkara düşenler için arzda hayırlı bir şey olmadığından, semadaki kapılarına da hayırlar yükselmeyince arz ve sema onlara ağlamaz. “Sema ve arz onlar için ağlamadı.”²¹⁷

²¹³ Coşkun, age, s. 232.

²¹⁴ Coşkun, age, s. 232.

²¹⁵ Coşkun, a. g. e, s. 234-235

²¹⁶ Tirmizi, tefsir, 46.

²¹⁷ Duhan, 44/29

7.2.2.Kıyamet Sonrası Cezası

Kur' an şirke düşenlerin ahretteki akıbetini kabirlerden çıkışla başlatıp cehenneme girmeleri ve oradaki çeşit çeşit azabı merhale merhale yaşamalarını adeta tablolar halinde hak edenlerin gözleri önüne seriyor.²¹⁸

Konuyla ilgili ayetleri incelediğimizde söz konusu şirkin doğurduğu olumsuz durumları aşama aşama görebilmekteyiz. "Allah kime hidayet verirse doğru yolu bulan işte odur; kimi de hidayetten uzaklaştırırsa artık böylelerine Allah'tan başka destekçiler bulamazsın. Kıyamet gününde onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun süründürerek toplarsın. Onların varıp kalacağı yer cehennemdir; onun ateşi zayıfladıkça yakıcı alevlerini çoğaltarak azaplarını sürdürürsün."²¹⁹

Mahşerde hesabın bir an önce görülmesini ümit eden herkesin aynı olamayacağını müminlerin çabucak ve yollarını aydınlatan nurlarıyla süratle oraya ulaşacağını inkâra düşenlerin ise, karanlık içinde uzun bir süreden sonra korku halinde oraya varacağını şu ayetten anlıyoruz: "O gün münafık erkekler ve münafık kadınlar iman edenlere şöyle diyecekler: "Bizi bekleyin de yetişip nurunuzdan bir parça alalım." Şöyle denecek: "Geriye dönün de başka bir nur arayın!" Ve hemen aralarına kapısı da olan bir duvar çekilir; duvarın iç tarafında rahmet, kendilerine bakan dış tarafında ise azap vardır." "Münafıklar onlara, "Sizinle beraber değil miydik?" diye seslenirler. Onlar, "Evet öyleydi" derler, ama siz başınızı belaya kendiniz soktunuz, fırsat kolladınız, hep şüphe içinde oldunuz ve Allah'ın emri gelip çatıncaya kadar geleceğe yönelik kuruntularınız sizi oyaladı; bundan ötürü o aldatma ustası da Allah hakkında sizi kandırıp durdu."²²⁰

İnkâr edenlerin liderleri ve onlara tabii olanlar hakkında ahrette karşılaşılabilecekleri olumsuz sonucu haber veren şu ayette de oldukça dikkat çekicidir: "Ey rabbimiz!" diyecekler, "Bizi bu duruma sürükleyenlerin ateşte çekecekleri azabı bir kat daha arttır!" "Ve soracaklar: "Nasıl oluyor da vaktiyle kendilerini kötülerden saydığımız adamları şimdi burada göremiyoruz!" "Onları küçümseyip alaya almakla

²¹⁸ Coşkun, a. g. e, s. 235

²¹⁹ İsra, 17/97

²²⁰ Hadid, 57/13-14

yanlış mı yapmışız, yoksa (buradalar da) gözden mi kaçırdık?" "İşte bu, yani cehennem ehlinin birbiriyle çekişmesi olayı bir hakikattir."²²¹

İnkarcıların dünyada iken yaptıklarının yer aldığı amel defterlerinin kendilerine nasıl sunulduğunu da "Kitabı sol tarafından verilene gelince o, "Keşke" der, "Bana kitabım verilmeseydi de hesabımın ne olduğunu bilmeseydim!"²²² ayetinden anlamaktayız.

Kafirlerin işlemiş olduğu günahlar hakkında el, ayak ve ciltlerinin aleyhlerinde şahitlik etmesi inkârcıları kahredecek olumsuz sonuçlardan bir diğeridir. (b. k. Fusilet, 41/21)

²²¹ Sad, 38/61-64

²²² Hakka, 69/25-26

İKİNCİ BÖLÜM

TEFSİR-İ KEBİR'DE ŞİRK VE MÜŞRİK KAVRAMI İLGİLİ BAZI HUSUSLAR

1. RAZİ'YE GÖRE İNKARDA ISRAR EDENLERİN DÜNYA VE AHİRETTE CEZALANDIRILMASI

Müşriklerin sahip oldukları yüksek refah seviyeleri, onların üstün olmaları ve azaba uğramayacakları anlamına gelmez. Kuran'ı Kerim'de Mekkelilerin de üstün özelliklere sahip kavim olarak bildikleri Tubba kavminin geçmişte şirkte inat etmelerinden dolayı gazaba uğradıkları, "Bunlar mı güçlü, Tubba'nın kavmi ve ondan öncekiler mi? Onların tamamını helak ettik; çünkü onlar günaha gömülmüşlerdi."²²³ ayeti ile açıklama yapılır.

Razi, her iki gurupta da hayır olmadığı halde; "bunlar mı hayırlı Tubba kavmi mi?" ifadesini şu şekilde anlatır: Bu meseleyi güç ve kuvvet bakımından ele alarak, bu durumun kendilerinden kaynaklandığı düşüncesi ile hareket ettiklerini söylemektedir. Ancak ayette de belirtildiği üzere üstünlük mal ve mülkte olsaydı kendilerinden önceki Tubba kavmi helak edilmezdi. O halde kendilerinin bu kavimden üstün bir yanları olmadığına göre kendileri de dünya ve ahirette helakten kurtulamayacaklardır.²²⁴

Allah'ın müşriklere mühlet vermesi meselesine gelince, Razi bu konuda "Eğer Allah, insanlara onların hemen hayra kavuşmayı istedikleri gibi, şerri de acele verseydi, elbette onların ecellerine hükmlenurdu. İşte biz, bize kavuşmayı ummayanları, kendi azgınlıkları içinde bocalar halde bırakırız."²²⁵ Ayetinin tefsirinde ayetin öncesinde zikredilen nübüvveti inkârla beraber onların şüphelerinin de zikredildiğini söyleyerek bu şüpheleri şöyle sıralar;

1.Şüphe: inkârcıların nübüvvetin Hz. Muhammed'e verilmesine şaşkınlıklarıdır. Bu hususta Allah "İçlerinden bir adama insanları uyar ve iman edenlere, Rableri katında kendileri için bir doğruluk makamı bulunduğunu müjdele

²²³ Duhan, 44/37.

²²⁴ Kılıç, İsmail, "Kur'an'da Müşriklerin Yeniden Diriliş İnancı", İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi, IV, Sayı 1, Bahar 2018, s.150.

²²⁵ Yunus 10/11.

diye vahyetmemiz, insanlar için şaşılacak bir şey mi oldu ki o kafirler, “Bu elbette apaçık bir sihribazdır” dediler?”²²⁶ ayeti ile onların bu şaşkınlıklarını gidermiş sonra da tevhid ve mead’in delillerini işlemiştir. Böylece Peygamber inkâr edenlere gerekenleri delilleri ile birlikte getirdiğini ve bunları ikrar etmelerinin gerekliliğini ortaya koymuş ve hayret edilecek bir durumun olmadığını dile getirmiştir.²²⁷

2. Şüphe: inkârcılar sürekli peygamberin getirdikleri doğru ise Allah’tan kendi üzerlerine taş yağdırmasını ya da çetin bir azap göndermesini istiyorlardı. Verilen ayetle bu sorularına cevap verilmiş olmaktadır.²²⁸

Müşrikler ilahi azapla her tehdit edildiklerinde bu azabın hemen kendilerine getirilmelerini istemişler ve şöyle demişlerdir “Hani onlar, “Ey Allah’ım, eğer şu (Kur’an) senin katından inmiş hak (kitap) ise hemen üzerimize gökten taş yağdır veya bize elem dolu bir azap getir” demişlerdi.” Bu isteklerine karşılık Allah “İsteyen biri incek bir azabı istedi”²²⁹ ve “İşte onların kazanmakta oldukları günahlar yüzünden, varacakları yer ateştir.” cevap vermiştir. Allah onlara azabın hemen gelmesinin sonucunda onların hemen yok olacaklarını, bunda da bir maslahatın bulunmadığını, belki de bir kısmının daha sonra iman edeceğini ya da nesillerinden iman edenlerin çıkabileceğini değişik ayetlerle açıklamıştır.²³⁰

İnkâr edenlerin bu hususta ortaya koydukları bir durum da kendilerine bir azap geldiği zaman hemen Allah’a dua etmeleridir. Bu konuda şu ayet örnek verilebilir; “Size ulaşan her nimet Allah’tandır. Sonra size bir sıkıntı ve zarar dokunduğu zaman yalnız O’na yalvarır yakarırsınız.”²³¹

Öyleyse Müşriklerin sahip oldukları dünyalık konfor, onların üstün olmaları ve azaba uğramayacakları anlamına gelmez. Üstünlük mal ve mülkte, makam ve mevkide olsaydı kendilerinden önceki Tubba kavmi ve Firavun gibi inkârcılar helak olmazdı.

Nahl Suresi'nin 33-34. ayetleri şöyledir: "(Kafirler) kendilerine o meleklerin

²²⁶ Yunus 10/2.

²²⁷ Razi, age, XII, s.314.

²²⁸ Razi, age, XII, s.314.

²²⁹ Mearic, 70/1.

²³⁰ Razi, age, XII, s.314-315.

²³¹ Nahl, 16/53.

gelmesinden yahut Rabbinin emrinin gelip çatmasından başka bir şey mi beklerler? Onlardan evvelkiler de böyle yaptı. Onlara Allah zulmetmedi. Fakat kendi kendilerine zulmettiler onlar. Böylece yaptıklarının cezası onları çarptı ve istihza ettikleri (azap) onları çepeçevre kuşattı."

Razi, bununla ilgili özetle şunları ifade eder: Bu, nübüvveti inkâr edenlerin ileri sürdükleri iddialardan biridir. Çünkü onlar, Hz. Muhammed'den, Allah'ın peygamberlik iddiasına şahidlik edecek melekler indirmesini istemişler ve bunun üzerine Hak "Senin nübüvvetini tasdik etmek için, o kafirler bu hususta şahidlik edecek meleklerin gelmesini gözleyip dururlar" buyurmuştur. Müşrikler, Kuran hakkında, "Bu evvelki ümmetlerin masal ve efsaneleridir" demek suretiyle Kuran'ı tenkit edip, Hak da onlar için her türlü tehdit ve ikazı yapıp, ardından da Kuran'ın sırf hayır ve doğruluk olduğunu söylemiştir. Onlar, Kuran'a yönelik bu inkârcı anlayışlarından vazgeçmezler. Aksine kendilerine tehditlerde bulunan melekler ve Rablerinin emri, yani köklerini kazıyacak azabı gelmedikçe, bu batıl inançlarından vazgeçecek olmadıkları hususunu anlatmaya başlamıştır. Hak, "Onlardan evvelkiler de böyle yapmıştı" buyurmuştur. Yani, "Bunların söz ve fiilleri, kendilerinden önceki kafirlerin söz ve fiillerine benzer" demektir. Daha sonra Yüce Allah, "Onlara Allah zulmetmedi, fakat kendi kendilerine zulmettiler onlar" buyurmuştur. Bunun manası şöyledir: Onlardan öncekiler de böyle yapmışlardı ve onlara peşin dünyevi helak cezası verilmişti. Allah, böyle cezalandırmak suretiyle onlara zulmetmemiştir. Çünkü Allah, onlara küfürleri sebebiyle hak ettikleri cezayı vermiştir. Onlar, kafir olmaları ve peygamberleri yalanlamakla kendilerine zulmetmiş oldular ve başlarına gelen o cezaya müstahak oldular. Allah bundan sonra "Onlara yaptıkları kötülüklerin cezası isabet etti ve onlara, istihza etmelerinin cezası, kendilerini her taraftan sararak geldi" buyurmuştur.²³²

²³² Razi, age, 14/209-210.

2. RAZİ'YE GÖRE ŞİRKİN NEHYİ

2. 1. Tek yaratıcıyı kabulden sonra şirke niçin yer kalmaz?

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ²³³

“Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan rabbinize kulluk edin ki, sakınabilesiniz.”

الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

Rabbiniz ki, sizin için yeri döşek, göğü bina kılmıştır; gökten su indirmiş, bununla sizin için rızık olarak çeşitli ürünler çıkarmıştır; artık siz de bile bile O’na eş ve ortaklar koşmayın.”²³⁴

Razi yukardaki ayetlerin ışığında bu konuyu şöyle açıklar: Bir yaratıcının varlığı kabul edildikten sonra onun bir cisim şeklinde ortaya konulmasının yanlışlığını şu şekilde ortaya koyar; “Eğer birisi, “Putperestliğin sonucu saydığın bu hususlara dayanınca, alemin yaratıcısının varlığının kabul edilmesinden dolayı putlara ibadet etmek niçin caiz olmasın?” der ise, cevap olarak deriz ki: “Yerin ve göğün, cisimlikte diğer cisimlerden bir farkı olmadığını, böylece de yere ve göğe has olan şekil, sıfat ve hallerin, onlara has olmasının ancak bir tahsis edicinin tahsisi ile olduğunu ve bu tahsis edicinin cisim olması durumunda, başka bir tahsis ediciye muhtaç olacağını, bundan dolayı da o muhassisin cisim olamayacağını beyan ettiğimiz gibi, Hak yer ile göğün mahluk olduklarına dikkat çekmiştir.” Bunun böyle olduğu kesin olunca biz deriz ki: Allah’a benzediğine inanarak putlara ibadet edenlerin görüşlerine gelince, bu delillerle Allah’ın cisim olmadığına işaret ettiğimiz için, bu görüş geçersizdir.

2. görüşe gelince ki bu, yıldızların alemini yönettiği görüşüdür, bu görüş de, her cismin vasıfları hususunda irade sahibi bir faile muhtaç olduğuna dair daha önce getirdiğimiz deliller, batıl olmuş yıldızların rab değil de, Allah’a itaat eden varlıklar olduğu ortaya çıkmıştır.

²³³ Bakara, 2/21

²³⁴ Bakara, 2/22

3. görüş ki, bu da sihirbazların görüşüdür, bu görüş de geçersizdir. Çünkü sihrin tesiri, ancak yıldızların kuvvetleri vasıtasıyla olur. Yıldızların sonradan olma varlıklar olduklarına delil getirince, bizim görüşümüzün doğruluğu, onların görüşünün batıllığı sabit olmuş olur.

4. ve 5. görüşlere gelince, akıl bunları ne doğrular ne de imkansız görür. Ancak şeriat bunları menedince, bunlardan kaçınmak vacib olmuştur.

6. görüşe gelince bu da diğerleri gibi teşbihe dayanır. Bu sebeple, alemin hür ve irade sahibi, cisim olmaktan uzak bir yaratıcıya muhtaç olduğu hususunda söylediğimiz delillerle de her ne sebeple olursa olsun, putperestliği caiz görmenin batıl olduğu ortaya çıkar. Allah en iyi bilendir.

2. 2. Küfrün Öncüleri

Elinizdekini (Tevrat'ı) tasdik edici olarak indirdiğime (Kur'an'a) iman edin; sakın onu inkâr edenlerin ilki olmayın! Ayetlerimi az bir karşılık ile satmayın. Yalnız benden korkun.²³⁵

Razi bu ayette önceden Tevrat'ı tasdik edip daha sonra şirke düşen Yahudilerin, Hz. Muhammed ve onun sıfatlarını bildiklerini ona inanacak ilk kimseler olmaları gerektiğini, onun geleceğini müjdelediklerini ve kafirlere üstün geleceklerine inandıklarını söyler. Buna rağmen içlerinden olmayan bir Peygamber gönderilince de “Onlara, Tanıdıkları şey gelince onu inkâr ettiler”²³⁶ ayetini örnek vererek açıklar. Ayette verilen bilgiye dayanarak inkâr edenlerin ilki olmayandan kasıt Razi'ye göre şudur; Ehlî kitap nasıl ki Tevrat ta ve İncil'de Hz. Peygamberin zikredildiğini bildikleri halde kitaplarına ters düşüp bu hakikati inkâr ettiler, sizlerde kuranı ve onun tasdiklediği peygamberi inkâr ederek öne çıkmayın. Bu hakikati inkâr edenler olarak bası çekmeyin. Siz, sizin ümmetiniz içinde kitabınızı ilk ilk inkâr edenler olmayın! Hz. Muhammed i yalanlamanız kendi kitabınızı da yalanlamış olmayı icap ettirir.”²³⁷

²³⁵ Bakara, 2/41

²³⁶ Bakara, 2/89

²³⁷ Razi, age, II, s. 467

Ehl-i kitabın inkârı kendilerinde olan doğru bilgiye sahip olmaları ve buna uymamalarından dolayı cahillikten dolayı inkâr eden kimsenin küfründen daha şiddetlidir. Önce küfre girenin günahı, sonra girenden daha büyük olur. Niketim Hz. Peygamber der ki “Kim kötü bir adet (çığır) ihdas ederse, kendi günahıyla beraber daha sonra onunla amel edeceklerin günahının bir misli de o kimsenin üzerindedir.”²³⁸ Kureyş’in inkârı bilgi ile değil, cehalet sebebiyledir. Razi’ye göre bile bile inkâr eden ilk kimseler gibi olmayın manası da bu ayetten anlaşılabilir. Burada ehl-i kitaba atıfta bulunularak küfre karşı Kureyş toplumuna karşı bir ikaz vardır. Hz. Peygamber Medine’ye ilk geldiğinde, orada Yahudi olan Kurayza ve Nadir kabileleri vardı. Onlar Hz. Peygamber i inkâr edince diğer Yahudilerde ona tabi oldular. Dolayısıyla ilgili ayetten araştırın ve akıllarınıza danışın, körü körüne inkâr etmeyin manası da anlaşılmaktadır.

2. 3. Tevhid’i Bilinçli Olarak Reddetmek

Razi Bakara Suresi'nin 22. ayetinde Yüce Allah'ın "O halde, bile bile Allah'a eşler koşmayın!" sözüyle ilgili, birkaç sualden bahseder ve der ki:

"1. soru: Bu ifade, ne ile alakalıdır? Cevabımız şudur: Bu hususta üç görüş vardır:

a) Bu, "ibadet ediniz!" emriyle alakalıdır. Buna göre anlam: İbadet ediniz de O'na eşler koşmayınız; çünkü ibadetin aslı ve temeli tevhiddir.

b) Bu, şirkle alakalıdır. Buna göre mana: Allah sizi, kendi azabından korkmanız ve çekinmeniz için yaratmıştır; o halde O'na ortaklar koşmayınız. Çünkü bu, Allah'ın azabını gerektiren şeylerin en büyüğüdür.

c) Ayetin başında geçen "Sizin için yeryüzünü bir döşek yapan Odur" sözüyle alakalıdır. Yani, Allah size öylesine açık olan deliller yaratmıştır; o halde O'na ortaklar koşmayın.

2. soru: Nid (misl) ne demektir? Buna cevabımız şudur: Tartışan, münazaa eden muarız (misl) demektir. Bir adam, birisinden nefret edip, ondan uzaklaştığı

²³⁸ Tirmizi, ilim 15 (5/43); İbn Mace, Mukaddime 14 (74-75).

zaman böyle denilir. Sanki iki ortaktan her biri, diğ erinden nefret edip, onunla inatlaşı yor gibidir. Buna göre eğer müş rikler, "putlar Allah'la tartışmaya girmiştir," dememişlerdir" denilirse, deriz ki müş rikler o putlara ibadet edip, onlara ilah deyince onların bu durumu, putların, Hak'la tartışma ve çekişmeye girmeye muktedir ilahlar olduğunu söyleyen kimsenin haline benzetilmiştir. Bu sebepten dolayı onlara, alay ve başa kakma yoluyla, böyle denilmiştir. Hak, Allah'a ortak koşulamayacak olan birçok şeyi O'na ortak koşmuş olmaları sebebiyle de onları rezil rüsva etmiştir.

3. sual: (Siz bilip dururken) cümlesinden maksat nedir?

Buna cevabımız şudur. Bunun manası: Sizin aklınız tam olduğu için, bu tür şeylerin Hakk'ın ortakları olmasının uygun olmayacağını biliyorsunuz; o halde böyle söylemeyiniz. Çünkü çirkin olduğunu bildiği halde bir kimseden çirkin bir sözün sadır olması, daha da çirkin bir şeydir."²³⁹

3. RAZİ'YE GÖRE MÜŞ RİK ALLAH'I SEVER Mİ?

İnsanlardan kimileri vardır ki, Allah'tan başka bazı varlıkları Allah'a denk İlahlar sayar da bunları Allah'ı sever gibi severler. İman edenler ise en çok Allah'ı severler. Keşke zalimler -azapla yüz yüze geldiklerinde anlayacakları gibi- şimdi de bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın azabının çok şiddetli olduğunu anlasalardı!²⁴⁰

Hak'ın, "Onlar, onlara Allah'a olan sevgi gibi sevgi beslerler" ayetine gelince, burada Razi, bu Allah'ın zatını sevme değildir demektedir. Bu sebeple burada bir mahzufun bulunduğunu görmek lazım. Bu mahzuf şöyle takdir edilir: "Onlar kendi adetlerini veya o eş koştukları şeylere yaklaşmayı ve onlara itaat etmeyi veya bunların hepsini, Allah'ı sever gibi severler.

(Allah'ı sever gibi) ifadesi hakkında da üç görüş vardır:

a) Bu, "Allah'ı sevdikleri gibi..." manasındadır.

b) Bu, "Onların Allah'ı sevmeleri gereken bir sevgi ile..." manasındadır.

²³⁹ Razi, II, 122.

²⁴⁰ Bakara, 2/165.

c) “Bu, “Mü’minlerin Allah’ı sevdikleri gibi...” manasındadır

Ulema, bu ihtilafa, müşriklerin Allah’ı bilip bilmedikleri hususunda düştükleri ihtilaftan dolayı düşmüşlerdir.

Buna göre, “Müşrikler put edindikleri halde Allah’a iman ediyordu” görüşünde olanlar, bunu “Allah’ı sevdikleri gibi...” manasında almışlardır.

“Müşrikler Allah’a iman etmiyordu” görüşünde olanlar ise bunu, diğer iki anlamda yani, “Onların Allah’ı sevmeleri gereken bir sevgi ile...” ve “Mü’minlerin Allah’ı sevdikleri gibi...” manalarında anlamışlardır. 1.görüş doğruya daha yakındır.²⁴¹

4. RAZI’YE GÖRE İNKÂRCI GRUPLAR

Razi, Tefsiri Kebir’inde Hz. Muhammed’in mücadele ettiği kafir fırkaları altı kısımda incelemiştir.²⁴²

1- “Bizi ancak zaman helak eder”²⁴³ diyen Dehriyye.

2- İrade ve ihtiyar sahibi, her şeye kadir olan zatı inkâr edenler: günümüzdeki ateist ve materyalist bakış açısını yansıtan bu düşünceye sahip olan kimselerin iddiaları Razi’nin de belirttiği şekilde aynı tabii ve dış etkilere maruz kaldığı halde çok farklı türlerde bitki ve hayvanın varlığı ile çürütülmüş olur. Çünkü bütün bu zenginlik Allah’ın varlığının en önemli delilidir.

3- Allah'a ortak koşanlar: Bunların da ortak koştıkları varlık ya ulvidir ya da süflidir. Ulvi olan ortağa tapanlar, yıldızların bu alemde müessir olduğunu söyleyenlerdir. Razi bunların da iki kısma ayrıldıklarını belirtir:

a-Yıldızların zatları gereği vacibü’l-vücut olduklarını söyleyenler.

b-Yıldızların zatları gereği mümkünü’l-vücut, mukaddes ve onların yaratıcısının Allah olup bununla beraber, süfli alemin idaresini O’nun bu yıldızlara

²⁴¹ Razi, age, IV, s.181.

²⁴² Razi, age, II, 90; (II, 89-90).

²⁴³ Casiye, 45/24.

havale ettiğini söyleyenler.²⁴⁴ Sabiiler olarak adlandırılan bu kimselere göre alemi yöneten işte bu yıldızlardır. Bundan dolayı yıldızlara ibadet etmeleri gerektiğini düşünürler.²⁴⁵ Süfli olan ortağa tapanlar ise; Hz. İsa'nın İlah olduğunu söyleyen Hristiyanlar, Üzeyr'in Allah'ın oğlu olduğunu söyleyen Yahudiler²⁴⁶ ve putların ilah olduğunu iddia eden putperestlerdir.

4- Nübüvveteye karşı çıkanlar; Bunlar da iki kısma ayrılır:

a- Nübüvvetin aslına karşı çıkanlar: Bunlar Allah'ın "Allah bir insan mı peygamber olarak gönderdi?"²⁴⁷ dediklerini naklettiği kimselerdir.

b- Nübüvveti aslında kabul eden, fakat Hz. Muhammed'in peygamberliğine karşı çıkanlar: Bunlar da Yahudiler ve Hristiyanlardır.

5- Haşır ve neşir hususunda tartışan kimseler.

6- Bazen, faydasızdır diye mükellef tutmaya karşı çıkanlar. Razi, bunlardan başka, iki ilahın bulunduğunu söyleyen Seneviyye'nin varlığından bahsederek, onların düşüncesine göre bu iki ilahın birisinin hayır işlerde bulunan 'hikmetli İlah', diğersinin ise şerleri yapan, meydana getiren 'hikmetsiz İlah' olduğunu nakleder.²⁴⁸ Razi Mecusilerin de aynı şekilde Ehrimen ve Yezdan olmak üzere iki ilaha inandıklarını aktarır.²⁴⁹ Buna göre, Yezdan her türlü hayrın yaratıcısı, Ehrimen ise bütün kötülüklerin yaratıcısıdır. Bunların da bir kısmı, Ehrimen'in muhdes (sonradan yaratılmış) olduğu inancında olmakla beraber, bir kısmı da Ehrimen'in kadim ve ezeli olduğunu söyler. Her iki durumda da Mecusiler Ehrimen'i Yezdan'a (Allah'a) ortak koşmuş olurlar. Razi'nin de sıklıkla vurguladığı gibi, Allah'a ortak koşan gruplar temelde; puta tapanlar, Yıldızlara tapanlar, Mecusiler ve Allah'ın oğulları ve kızları olduğunu iddia edenler olmak üzere dört kısımdır.²⁵⁰

²⁴⁴ Razi, age, XIII, 112.

²⁴⁵ Razi, age, II, 112.

²⁴⁶ Razi, age, XXI, 77.

²⁴⁷ İsrâ, 17/94.

²⁴⁸ Razi, age, XIII, 35.

²⁴⁹ Razi, age, XIII, 113.

²⁵⁰ Razi, age, s. 45-46.

4. 1. Şirk ve Ehli Kitap İlişkisi

وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَ وَلَا أُمَّةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَلَا أَعْبَابٌ أَوْلِيَاءُ لِلنَّارِ وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ وَيُبَيِّنُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ

“Müşrik kadınları, iman edinceye kadar nikahlamayın; iman eden bir cariye, -hoşunuza gitse de- müşrik bir kadından daha hayırlıdır. Müşrik erkekleri de iman edinceye kadar nikahlamayın; iman eden bir köle, -hoşunuza gitse de- müşrik bir erkekten daha hayırlıdır. Onlar, ateşe çağırırlar, Allah ise Kendi izniyle cennete ve mağfirete çağırır. O, insanlara ayetlerini açıklar. Umulur ki öğüt alıp-düşünürler.”²⁵¹

Alimlerin birçoğu ayette geçen müşrik kelimesinin Ehli kitabı da kapsadığı görüşündedir. “Yahudiler, Uzeyr Allah’ın oğludur dediler; Hristiyanlar da Mesih Allah’ın oğludur dediler.”²⁵² Mütakip ayetin sonunda da “Allah, onların şirk koştukları şeylerden münezzehtir.”²⁵³ Bu ayetleri delil alan Razi’ye göre de ehl-i kitab müşriktir.

(إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدِ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا

Gerçekten, Allah, Kendisi'ne şirk koşulmasını bağışlamaz. Bunun dışında kalanı ise, dilediğini bağışlar. Kim Allah'a şirk koşarsa, doğrusu büyük bir günahla iftira etmiş olur.²⁵⁴

“Bu ayeti Razi, konumuz açısından şu şekilde değerlendirir: Bu ayet, şirkin dışındaki günahları, Allah’u’ın affedeceğine delalet etmektedir. Eğer Yahudi ve Hristiyanların küfürleri şirk olmasaydı, bu ayetin muktezasına göre, Allah’u’ın onları da affetmesi gerekirdi. Bu böyle olmadığına göre, Yahudi ve Hristiyanların küfürlerinin şirk olduğunu anlamış oluruz.”²⁵⁵

Razi’nin konuya getirmiş olduğu bir başka delil ise, Ebu Bekr el-Essam’ın yapmış olduğu istidlaldir. Essam’a göre; ehl-i kitap, Hz. Peygamberin risaletini sihir ve büyü diyerek inkâr eden herkes müşriktir demektir. Ehli kitap risaleti inkâr

²⁵¹ Bakara 2/221.

²⁵² Tevbe, 9/30.

²⁵³ Tevbe, 9/31.

²⁵⁴ Nisa, 4/48.

²⁵⁵ Razi, age, V, 135.

etmekle birlikte, mucizeleri de inkâr etmiş olmaktadır. Dolayısıyla mucizelerin Allah'tan değil de cin ve şeytanlar tarafından meydana getirildiğini söylüyorlardı. Bu ise Allah'a şerik koşulmuş demektir. Bunun sonucu da Ehl-i kitabın müşrik olduğu sonucunu doğurur.

ehl-i kitabın müşrik isminin muhtevasına girmediği görüşünde olanlar da vardır. Bu görüşte olanlar Allah, müşriklerle ehl-i kitabı ayrı ayrı zikretmiştir görüşünü öne sürmüşler ve şu istidlalde bulunmuşlardır: “Gerçek şu ki, iman edenler, Yahudiliği benimseyenler, Sabiiler, Hristiyanlar, Mecusiler ve şirke sapanların her biri hakkındaki hükmünü Allah kıyamet günü verecektir. Şüphesiz Allah her şeyi tanıktır.”²⁵⁶ ve ehl-i kitapla müşriklerin ayrı ayrı zikredildiği başka ayetler de²⁵⁷ Allah'ın iki gurubu birbirinden ayırt ettiğini görmekteyiz. Bu da ehl-i kitabın müşrik sayılmadığını göstermektedir. Razi tefsirinde bu görüşte olanlara “Hani bütün peygamberlerden; senden, Nuh'tan, İbrahim'den, Musa'dan, Meryem oğlu İsa'dan sadakat sözü almıştık, onlardan ağır sorumluluk taşıyan bir söz almıştık.”²⁵⁸ ve “Her kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikail'e düşman ise bilsin ki Allah da inkârcıların düşmanıdır.”²⁵⁹ Ayetlerini delil getirir. Burada Allah ile beraber meleklerin anılması onların kemaline işaret ettiği gibi, delil getirdikleri ayetlerde de ehl-i kitabın küfürdeki dereceleri ortaya konmaktadır diyerek cevap verir.²⁶⁰

4. 2. Allah'ın Kitabı Hakkında İhtilafa Düşenler

“Bu azabın sebebi, Allah'ın, kitabı hak olarak indirmiş olması ve kitap hakkında aykırı görüşlere sapanların derin bir ayrılıkçılık içine düşmüş bulunmalarıdır.”²⁶¹

Kuran'de apaçık delilleri gizleyenler hakkında önceki ayetlerde şiddetli bir tehdit olduğunu görmekteyiz. Bu tehdit Yahudi ve Hristiyanların Hz. Peygamberi gizlemeleri ona muhalefet etmeleri bu konuda şüphe uyandırmaları sebebiyle

²⁵⁶ Hac, 22/17.

²⁵⁷ Bkz. Bakara, 2/105. Beyyine 98/1

²⁵⁸ Ahzab, 33/7.

²⁵⁹ Bakara, 2/98.

²⁶⁰ Razi, age, V, 137,138.

²⁶¹ Bakara, 2/176.

yapılmıştı. Bundan dolayı bu şiddetli tehdidi hak ettiklerini Allah beyan etmiştir. Razi onlara yapılan tehditler hususunda, şu hususları zikretmiştir:

- a) Onlar mağfirete karşılık azabı satın almışlardır,
- b) Hidayet karşılığında sapıklığı satın almışlardır,
- c) Onlar için elem verici bir azap vardır,
- d) Allah onları temize çıkarmaz,
- e) Allah onlarla konuşmaz.

Razi ehl-i kitabın Allah'ın emrine muhalefet ederek ve Allah'ın indirdiğini gizleyerek göstermiş oldukları cürete bu ayette dikkat çekmektedir. Böylece Allah hak kitabı indirip buna iman etmeyen Ehl-i kitabın liderlerinin, hakka boyun eğmekten kaçıp küfürde ısrar etmiş olmalarından dolayı azaba uğrayacaklarını daha önce geçen tehdit ayetleri ile ilgi kurarak vurgular. Nitekim, Cenabu hak, küfredenler yok mu sen onları uyarsan da uyarmasan da birdir (Bakara,6) buyurmuştur.²⁶² Ayette geçen kitaptan maksat Hz. Muhammed'i doğrulayan Tevrat ve İncil olacağı gibi Kuran'ın olması da muhtemeldir. Tevrat ve İncil'in olması durumunda onun tahrifi ve te'vili hususunda ihtilaf eden kimseler uzak bir ayrılık içindedirler. Şayet ikincisi olursa Kuran'ın, hak katından indirilmiş kitap olduğu hususunda ayrılığa düşen kimseler, çok uzak bir ihtilaf içindedirler, görüşü Razi tarafından tefsirinde ifade edilmektedir. Ayrıca, Razi'ye göre "Bunlar her kendi aralarında ihtilaf etseler bile, hiç şüphesiz onlar sana düşmanlık ve güçlük çıkarma hususunda ittifak etmiş gibidirler. İşte bu sebepten dolayı, Allahonlara bu va'idi, cezayı tahsis etmiştir."²⁶³

Bunlar tahrif meselesinde ittifak halinde olurken tahrifin nasıl yapılacağı konusunda ayrılık içindedirler. Çünkü birbirlerine muhalefet gösteriyor, birbirlerinin yalancı olduğunu kabul etmiş oluyorlardı.

²⁶² Razi, age, IV, s. 255

²⁶³ Razi, age, IV, s. 258

4. 3. Müşriklerle Ehl-i Kitap Ahirette Bir Olur Mu?

“ ehl-i kitap'tan ve müşriklerden hakkı inkâr edenler, içinde ebedi olarak kalacakları cehennem ateşindedirler. İşte halkın en kötülükleri onlardır.”²⁶⁴

Razi yukarıdaki ayetin ışığında müşriklerle ehl-i kitabın aynı olup olmaması konusunda şu açıklamayı yapar;

Soru: “Müşrikler hem bir yaratana hem peygamberlik müessesesini hem de kıyameti inkâr ediyorlardı. Ama ehl-i kitap, bütün bunları kabul ediyor ancak Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmiyorlardı. Bunun üzerine, ehl-i kitabın küfrü, müşriklerin küfründen daha hafif olmuş olur. Böyle olunca da azap hususunda her iki sınıfın eşit olduğu nasıl söylenebilir?

Cevap: Şimdi bu iki grup, her ne kadar bu konuda ortak iseler de ne var ki, onların bu işte müşterek olmaları, azap derecelerinin farklı farklı olmasına mani değildir.

Bu azabın daha hafif olması hususundaki görüşümüz şudur: iki türlü kötülük yapma vardır:

a) Sana kötülük edene kötülük etmek;

b) Sana iyilik edene kötülük etmek. Bu 2. kısım, iki kısmın en çirkin olanıdır. İhsan da böyle iki kısma ayrılır, 1) Sana ihsanda bulunana ihsanda bulunmak 2) sana kötülük yapana iyilik etmek. Bu da bu iki kısmın en güzelidir. Binaenaleyh, Allah'ın bu kafirlere ihsanda bulunması, ihsan çeşitlerinin en büyüğü; bu kafirlerin kötülük edip de kafir olmaları ise, kötülük çeşitlerinin en kötüsü olmuş olur. Cezanın, suçla göre olacağı da bilinen bir şeydir. Bunun üzerine, sövmeye, tazir; iftiraya, hadd; hırsızlığa, el kesme; zinaya, recm, öldürmeye, kısas ile karşılık verilir. Hatta iki denk kimsenin birbirine sövmesi de tazir gerektirir, Hz. Peygamber'e kem gözle bakmak da katli gerektirir. Binaenaleyh, bu kafirlerin suçu, suçların en büyüğü olunca, hiç şüphesiz bunlar en büyük azabı, yani cehennem ateşini hak etmiş olurlar. Çünkü bu

²⁶⁴ Beyyine, 98/6

cehennem ateşi, derin, karanlık, korkunç ve kendisinden kesinlikle kaçışın olmayacağı bir yerdedir.”²⁶⁵

Görüldüğü üzere Razi ehl-i kitap ve müşriklerin ahiretteki konumunun aynı olmayacağı azap derecelerinin farklı farklı olacağı görüşündedir. Bu konu Razi 'ye göre “... İnkâr edenlerin ilki olmayın!” ayetinden maksat Alt başlığı ile oluşturduğumuz konuyla da değerlendirildiğinde ilk inkâr edenlerin sonradan inkâr edenlere göre daha şiddetli azaba uğrayacaklarını, müşriklerin de ehl-i kitapla aynı olmayacağını, azap olarak farklılık göstereceğini anlamaktayız.

4.4. Allah’a Çocuk İsnad Edenler ve Hristiyanların Hz. İsa Hakkındaki Düşünceleri

Razi, ehl-i kitabın Allah’a oğul nispet ettiklerinden dolayı, gerçekte ilahı inkâr etmiş gibi olduklarını ifade eder.²⁶⁶ Dolayısıyla puta tapanlarla Mesih’e veya başkasına tapanlar arasında bir fark yoktur. Hatta Razi’ye göre puta tapanların küfrü Hristiyanların küfründen daha hafiftir. Çünkü puta tapanlar “Bu put, alemin yaratıcısı ve alemin ilahıdır” demiyor, aksine onu Allah’a ibadetine vasıta yapıyor. Hristiyanlar ise Allah hakkında hulul ve ittihadı kabul ediyorlar ki, Razi bunu çok çirkin bir küfür olarak nitelendirir. Allah’ın ehl-i kitaptan cizyeyi kabul etmesi ise onların kendilerini Hz. Musa ve Hz. İsa’ya mensup saymaları, Tevrat ve İncil ile amel ettiklerini iddia etmelerinden dolayıdır. İşte Allah bu iki büyük peygamber ve kitaplarının hürmetine onlardan cizyenin kabul edilmesi hükmünü vermiştir.²⁶⁷

Razi, ehl-i kitabın bu konu hakkındaki düşüncelerini ifade ederken özellikle Hristiyanlara daha çok yer verir. Hristiyanların Hz. İsa’ya ibadet ettiklerini, ‘Allah şu üç şeydir: Baba, Oğul ve Kutsal ruh’ diyerek Hz. İsa’yı O’na eş tuttıklarını ifade etmiştir. Onlar böyle söyleyerek kadim ve eşit üç varlığın mevcut olduğunu iddia etmişlerdir. Hristiyanlara göre ‘kelime’ unvanı Mesih’in beşerilik vasfına, ‘Kutsal ruh’ unvanı da Meryem’in beşerilik vasfına bürünmüştür. Razi, bu iki unvanın müstakil iki zat olduklarını, aksi takdirde babanın zatından ayrılıp İsa ve Meryem’in beşerilik vasfına bürünmelerinin mümkün olmayacağını belirterek, Hristiyanların

²⁶⁵ Razi, age, XXIII, s.317.

²⁶⁶ Razi, age, XVI, 32.

²⁶⁷ Şenocak, a.g.t, s. 59.

müstakil üç ayrı zatın varlığını kabul etmekle müşrik olduklarını belirtir.²⁶⁸ Ayrıca, Razi buradaki birbirlerini Rabb edinmelerinin hangi sebeplerden ileri geldiğini şöyle sıralamıştır:

1- Helal ve haram kılma konusunda din bilginlerine itaat etmeleri.

2- Din bilginlerine secdeye kapanmaları.

3- Riyazat ve mücahede konusunda olgunlaşmış olan herkeste ilahilik vasfının hulul ettiğine inanmaları.

4- Günahlar konusunda din bilginlerine itaat etmeleri.

İşte bütün bunlar onların birbirlerini rab edindiklerini göstermekte ve bundan dolayı da müşrik sayılmaktadırlar.²⁶⁹

Razi, Hristiyanların Hz. İsa hakkındaki düşüncelerinin dört ihtimale dayandığını belirterek bunların hepsinin batıl olduğunu ve şirke yol açtığını ifade etmiştir. Buna göre:

1-Hristiyanlar, Allah'ın veya O'nun bir sıfatının Mesih'in (İsa'nın) bedeni ile yahut nefsi (ruhu) ile birleşmiş olduğuna inanmaktadırlar (İttihad).

2-Allah'ın veya O'nun bir sıfatının Mesih'in bedenine veya nefesine (ruhuna) hulul ettiğine inanmaktadırlar.

3-Ya da onlar ne böyle bir ittihadı (birleşmeyi) ne de hululu (iç içe geçmeyi) kabul etmeyerek Allah'ın Hz. İsa'ya cisimleri yaratma kudreti verdiğini, ona hayat ve kudret bahsettiğini ve böylece de onun ilah olduğuna inanmaktadırlar.

4- Son olarak bunların hiçbirini söylemeden, Allah'ın tıpkı Hz. İbrahim'i şerefliendirmek için 'Halilullah' edinmesi (Allah'ın dostu) gibi Hz. İsa'yı da aynı maksatla oğul edindiğine inanmaktadırlar.

²⁶⁸ Razi, age, VIII, 86.

²⁶⁹ Razi, age, VIII, 86-87.

Razi Hz. İsa'nın ilahlığı konusunda ileri sürülebilecek ihtimalleri bu dört madde ile özetleyerek bunların hepsinin batıl olduğunu ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır.²⁷⁰

Fahredden Razi, Allah'tan başka dostlar edinenlerin yerildiği ayette (el-Ankebut 29/41) "ilahlar" değil "dostlar" (evliya) denilmesinin sadece açık şirkin değil gizli şirkin de batıl olduğuna işaret sayıldığını belirtir. Çünkü Allah'a başkasını da gözeterek ibadet eden kimse Allah'ı değil gözettiği varlığı dost edinmiştir (Mefatihü'l-gayb, XXV, 69).²⁷¹

"Allah'tan başka varlıklara tapınma", "ortak koşma" şeklinde tanımlanan "şirk", Cahiliye Arapları arasında son noktasına ulaşmış ve onları Tevhid'den tamamen uzaklaştırmıştı. Razi şirkin kaynağı ve sebeplerini bütün ayrıntılarıyla açıkladıktan sonra puta tapanların temelde iki sebebe dayandıkları sonucuna varmıştır. Bunlardan biri, Allah'a yaklaşımları amacıyla putlara ibadet etmeleri, diğeri ise putların Allah katında kendilerine şefaathane olacaklarına inanmalarıdır. Bu da bize günümüzde birtakım insanlar tarafından çok ileriye götürülen türbe ziyaretlerinin, şirke düşme konusunda ihtiyatlı davranılması gereken bir durum olduğunu hatırlatmaktadır.²⁷²

Kuran'da Müşriklerin dünya ve ahiretteki her türlü hayrın, ancak Allah'ın rahmet ve ihsanından kaynaklandığını ve putların ne fayda ne de zarar veremeyeceklerini kabul etmelerinin yanı sıra, bu putları ibadetlerinde Allah'ın eşi ve ortağı tutmaktan sakınmaları gerektiği, özellikle vurgulanmıştır.

Kuran'da müşriklerden özellikle şu iki nokta nakledilmiştir:

1- Putlara ibadet ettikleri.

2- "Bunlar, Allah'ın yanında bizim şefaathanelerimizdir"²⁷³ dedikleri. Razi bu iki düşüncenin de batıl olduğunu şu şekilde anlatır:

²⁷⁰ Şenocak, a.g.t, s. 61.

²⁷¹ Mustafa Sinanoğlu, "Şirk", *DİA*, Ankara, 2010, 39, 196.

²⁷² Şenocak, a.g.t, s. 72.

²⁷³ Yunus, 10/18.

1- Müşrikler, putlara ibadet etmeseler bile, putlar onlara zarar veremez. Yine onlar, putlara tapsalar da putlar onlara bir fayda veremez.

2- İbadet olunan mutlaka, kudret bakımından, kendisine ibadet edenden daha mükemmel olmalıdır. Bu putların ise kesinlikle ne fayda ne de zarar vermeleri söz konusu değildir. Ama o kafirler, putlar üzerinde, bazen düzeltmek bazen de bozmak şeklinde tasarrufta bulunabilmektedirler. Buna göre, tapan tapılandan daha güçlü ve mükemmel durumda olunca onlara ibadet etmek batıl olmuş olur.²⁷⁴

3- İbadet, saygı ve ta'zim çeşitlerinin en ileri derecesidir. Dolayısıyla ibadetin, nimet çeşitlerinin en büyüğünün sadır olduğu zata yapılması gerekir. Bu nimetler ise hayat, akıl, kudret ve gerek dünya gerek ahiretle ilgili olarak kulların menfaatine olan her şeydir. Şu halde, menfaat ve zararların hepsi, Allah'tan sudur ettiğine göre, ibadetin de ancak Allah'a mahsus olması gerekir.²⁷⁵

Neml Suresi'nin 67 ve 68. ayetleri şöyledir:

لَقَدْ وَعِدْنَا هَذَا نَحْنُ وَآبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِذَا كُنَّا تُرَابًا وَآبَاؤُنَا أَنْتِنَا لَمُخْرَجُونَ “İnkâr edenler dediler ki: Sahi, biz ve atalarımız, toprak olduktan sonra, gerçekten (diriltilip) çıkarılacak mıyız? Bu tehdit bize de önceden atalarımıza da yapıldı. Bu, öncekilerin masallarından başka bir şey değildir.”

Ayetlere göre müşrikler, bu tehdidin önceki peygamberler tarafından da yapıldığını ancak aradan uzun zaman geçmesine rağmen bugüne kadar yeniden diriltilemenin olmadığını ifade etmişlerdir.²⁷⁶ Böylece kendilerinin de öncekiler gibi yeniden diriltilmeyeceklerini söylemek istemişlerdir.

Yukarıdaki ayette yer alan لَقَدْ وَعِدْنَا هَذَا نَحْنُ وَآبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ (Bu tehdit, bize de, önceden atalarımıza da yapıldı.) ifadesi müminun suresi 83. ayette لَقَدْ وَعِدْنَا نَحْنُ وَآبَاؤُنَا şeklinde geçmektedir. Anlam aynı olmakla beraber “هَذَا” zamiri yer değiştirmiştir. Bu konuda Razi şu açıklamayı yapmıştır: Bir ifadeyi başa almak onun asıl maksat olduğunu ve sözün sırf bunun için söylendiğini gösterir. Buna göre müşriklerin iki

²⁷⁴ Razi, age, XVII, 59.

²⁷⁵ Şenocak, a.g.t, s. 48.

²⁷⁶ Razi, age, XXIII, 289.

durumda ise 1.gruba göre 2. grup daha kötüdür. Çünkü 1.grup sadece inkâr etmiştir. 2. grup ise inkâra alay etmeyi de eklemiştir.²⁸¹

“Allah çocuk edindi" dediler. Haşa! O bundan münezzehtir. Bilakis, göklerde ve yerde ne varsa yalnız O'nundur. Hepsi de O'na boyun eğmişlerdir.”²⁸²

“O, göklerin ve yerin eşsiz-örneksiz yaratıcısıdır; bir şeyin olmasını dilediğinde ona "ol!" der, hemen olur.”²⁸³

Ayette bahsedilen konulardan biride tezimizin konusunu ilgilendiren Yahudilerin, Hristiyanların ve müşriklerin kötü fiillerinden biri olan Allah' a çocuk isnat etmek yoluyla şirke düşmeleridir. Çünkü Yahudiler “Üzeyr Allah'ın oğludur” (Tevbe, 30); Hristiyanlar “İsa Allah'ın oğludur” (Tevbe, 30), müşrik Araplar ise melekler Allah'ın kızıdır demişlerdir. Allah onların bu iddialarına, “Allah, kendisinin çocuğu olmaktan münezzehtir” (Nisa, 71) buyurmuştur. Ayetin devamına baktığımızda göklerde ve yerde ne varsa hepsi onundur. Deliliyle de bunu pekiştirmiştir. Mahluk olan vacibul vücudun çocuğu asla olamaz, ifadesiyle Razi ayete açıklık getirmiştir. Zaatları gereği mümkün olan her varlık tek bir yaratıcıya muhtaçtır. Allah'tan başka her şey daha önce yok olduğu halde sonradan var olmuştur. Varlığı ise ancak Allah'ın yaratması, yok iken var etmesi ve icat etmesiyle meydana gelmiş, ortaya çıkmış olur. Bu sebeple Allah'ın dışındaki bütün varlıklar Allah'ın kulu ve mülküdür. Bundan dolayı onun dışındaki varlıkların Allah'ın çocuğu olarak görülmesi imkansızdır. Eğer böyle olsaydı ezeli olan şeylerden birisine çocuk, diğerine baba dememiz gerekirdi. Çünkü çocuk isnat etmek ona uluhiyet vererek onu da ezelleştirmek demektir. Allah'ın bir çocuğu olsa idi babasının cinsinden olması gerekirdi. Dolayısı ile onun Allah'a benzer bazı bakımlardan da ondan ayrı olması gerekirdi. Böyle bir şey de her birinin hem mürekkep hem de muhtes olmasını gerektirir. Bu ise imkansızdır. Allah ile onun çocuğu aynı cinsten olamayacağına göre Allah'ın çocuğunun bulunması imkansızdır. Genel olarak çocuk babanın işlerini yerine getirmede aciz kaldığı durumlarda kendisinin yardımının umulduğu ve yaşlılıkta kendisine ihtiyaç hissedileceği için

²⁸¹ Razi, age, XXVII, 682. Bkz. Kılıç, agm, s. 153.

²⁸² Bakara, 2/116

²⁸³ Bakara, 2/117

istenir. Böyle bir durumda çocuk yapmak kendisine fakirlik, acizlik olacak kimseler için düşünülür. Bütün bunlar Allah için muhal olmayacağına göre Allah'ın çocuk edinmesi de muhal olmaz. Allahu kendisine çocuk nispet eden kimselerin sözlerini Kur-an'da birçok yerde nakletmiş ve onlara karşı yerde ve göklerde mevcut olan herkes Allah'ın kuludur delili ile cevap vermiştir.

5. RAZI'YE GÖRE MÜŞRİKLERİN İRADE VE KADER ANLAYIŞI

Fahreddin Razi'ye göre nübüvveti inkâr edenlerin ileri sürdüğü şüphelerden biri de kader inancı ile ilgilidir. O, bunu şöyle anlatır: Kafirler, peygamberliği tenkit etmek için "cebr" (insanın hiç iradesi olmaması) görüşüne tutunarak şöyle demişlerdir: "Allah eğer iman etmemizi dileseydi, ey Muhammed, sen gelsen de gelmesen de biz iman ederdik. Ama eğer Allah kafir olmamızı murad etmiş ise, sen (peygamber olarak) gelsen de gelmesen de küfrümüz yine olacaktı. Durum böyle olunca, her şey Allah'tandır. O halde, senin peygamber olarak gönderilmende bir fayda ve hikmet yoktur. Dolayısıyla nübüvvet (peygamberlik) müessesesinin batıl (asılsız) olduğunu söylemek gerekir."²⁸⁴

O, ayetle ilgili birkaç meseleden bahseder: O kafirler, "Her şey Allah'tan olduğuna göre, peygamber göndermek abes olur" şeklinde bir fikir ileri sürmüşlerdir. Bu söz, Allah'a karşı bir itirazdır. Çünkü kafirler, "Peygamber göndermede, imanın gerçekleşmesi ve küfrün ortadan kaldırılması konusunda fazla bir tesiri olmayınca, Allah'ın peygamber göndermesi uygun değildir" demişlerdir. Dolayısıyla bu söz, Allah'ın hüküm ve fiillerini mutlaka bir sebebe bağlama manasına gelir ki, bu yanlıştır. Aksine Allah'ın, kendi mülk ve melekutunda istediği hükmü verebilmesi ve istediğini yapabilmesi gerekir. Bundan dolayı, Allah'a karşı, "Bunu niçin yaptın veya şunu niçin yapmadın?" denilemez. Bunun, bir inkâr olduğunun delili şudur: Allah bu ayetin sonunda, bu hususu açıkça belirterek, "Andolsun ki biz her ümmete "Allah'a kulluk edin, putlardan kaçının" diye tebliğde bulunması için bir peygamber gönderdik" buyurmuş ve böylece, kulları hakkındaki sünnetinin (adetinin), onlara peygamber göndermek, Allah'a ibadet etmelerini emretmek ve tağuta ibadetten nehyetmek şeklinde beyan buyurmuştur. Daha sonra da "Sonra Allah, içlerinden kimini hidayete erdirmiş, kiminin üzerine de dalalet hak olmuştur" buyurmuştur.

²⁸⁴ Razi, age, 14/211.

Allah her ne kadar herkese imanı emretmiş ve herkesi küfürden nehy etmiş ise de bir kısım insanları hidayete erdirmiş, bir kısmını da saptırmıştır. O halde bu, Allah'ın kulları ile ilgili ezeli bir kanunudur" demektir. Bu da Allah'ın herkese imanı emredip, küfrü nehy etmesi, sonra da bazılarında imanı, bazılarında küfrü yaratmasıdır. Allah'ın sünneti, bu anlamda bütün peygamberler, ümmetler ve milletler hakkında kadim olup, Allah'ın da kendisinin itiraz edenlerin itirazından, ihtilaf edenlerin isteklerinden uzak ve beri bir ilah olmasına hükmetmesi güzel ve yerinde olunca, o kafirlerin böylesi bir soruyu ileri sürmeleri cehaletlerini, sapıklıklarını ve Allah'tan uzaklaşmalarını gerektirmiş olur.

Razi'ye göre müşrikler bu sözü alay etmek için söylemişlerdir. Bu tıpkı, Şuayb'a kavminin, "çünkü sen, yumuşak huylu, akli başında bir adamsın" (Hud, 87) demeleri gibidir. Eğer onlar bu sözü inanarak söylemiş olsalardı, mümin olurlardı."²⁸⁵

Kuran'da, müşriklerin ileri gelenlerinin yeniden dirilişin olmayacağı ve Allah'ın yeniden diriltmeyeceği itirazları yer almıştır. Bu itirazları aktaran ifadelere bakıldığında, onların kesinlikle yeniden dirilişe iman etmedikleri anlaşılabilir. Öyle ki "Allah diriltmeyecek!" diye yemin etmiş oldukları görülmektedir:

وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللَّهُ مَن يَمُوتُ بَلَىٰ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ

"(Onlar), yeminlerinin bütün şiddetiyle: 'Allah ölen kimseyi diriltmez!' diye Allah'a yemin ettiler. Hayır diriltecektir, bu, O'nun gerçek olarak verdiği sözdür. Ama insanların çoğu bilmezler."²⁸⁶

Razi'ye göre nübüvveti inkâr hususunda ileri sürülen şüphelerden biri de budur. Onlar derler ki: "Öldükten sonra dirilme, haşr ve neşr olduğunu söylemek asılsızdır. Dolayısıyla peygamberlik diye bir şeyin olmaması gerekir." Ayetteki "Onlar, olanca güçleriyle Allah adına yemin ettiler" cümlesi, müşrik olan kimseler adına nakledilmiş bir nakildir. Ayetteki bela "hayır" ifadesi ise, nefyden sonra gelen ifadeyi ispat etmek içindir. O halde bu, "Elbette, ö onları öldükten sonra da diriltir!" demek olur. Ayetteki "bu O'nun üzerinde, gerçek bir vaaddir" ifadesi de tekid için getirilmiş olan mefulü mutlakdır. Yani, "Allah, öldükten sonra diriltmeyi, kendisinde herhangi bir cayma olmayan hak ve gerçek bir vaad ile vaad etti" demektir. Çünkü

²⁸⁵ Razi, age, 14/212-213.

²⁸⁶ Nahl 16/38.

O'nun, "O onları diriltir" şeklindeki ifadesi, "O onları diriltmeyi vaad etti" manasına delalet eder. Ayetteki "Onlara hakkında ihtilaf edegeldikleri şeyi açıklasın... diye" ifadesi, "Onlara, öldükten sonra dirilme gibi, hakkında ihtilaf ettikleri hususları beyan etmek için..." demektir ki, bu da "Elbette, Allah onları, hem ihtilaf ettikleri şeyleri onlara beyan etmek, hem de kafirlerin, hakkında yemin ettikleri hususlarda yalancı olduklarını bilip anlamaları için, öldükten sonra diriltecektir..." demektir.²⁸⁷

Ayetin öncesinde müşriklerin büyüklendiklerine ve hiç azap edilmeyeceklerini sanıp şirkte ısrar ettiklerine işaret edilmektedir. Ayrıca ayetin nüzul sebebiyle ilgili rivayette müşriklerin bu konuda alay ettiklerinden Hz. Peygamber'le alay edildiğinden söz edilmektedir. Bu durumda denebilir ki; onların itirazları aslında yeniden dirilişe değil, ahirette azap edilecek olmalarınadır. Çünkü müşrikler Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmedikleri halde henüz azapla karşılaşmamış olmalarını doğru yolda olduklarına delil saymış olabilirler. Buna göre onlar, dünyada cezalandırılmadıklarını ve dolayısıyla ahirette de cezalandırılmayacaklarını düşünerek büyüklendiklerinden ve Hz. Muhammed'i peygamber olarak kabul etmediklerinden onun verdiği haberleri yalanlamış olmak için böyle yemin etmiş olabilirler. Bununla beraber, ödül ve cezanın verileceği yer olan ahiret yokmuş gibi tutum ve davranışlarda bulunmaları Kuran tarafından bu şekilde tasvir edilmiş de olabilir.

Öte yandan, dünya hayatına sarılan müşriklerin, bu dünya hayatından başka bir hayatın olmadığı ve yeniden dirilişin olmayacağı itirazlarının olduğu kesin ifadelerle Kuran'da bildirilmiştir:

إِنَّ هِيَ إِلَّا مَوْتُنَا الْأُولَىٰ وَمَا نَحْنُ بِمُنشَرِينَ: "İlk ölümümüzden sonra bir şey yoktur. Biz bir daha diriltilecek değiliz."²⁸⁸

Ayetin geçtiği Duhan suresinde bu ayetten önce müşriklerin yeniden dirilişe şüpheyle baktıkları ve dünya hayatıyla meşgul oldukları anlatılmaktadır. Buna göre yeniden diriltilmeyeceklerini kesin olarak söylemiş olsalar da müşriklerin yeniden diriliş hakkında şüphede oldukları anlaşılmaktadır.

Başka bir ayette de müşriklerin "Bizi ancak dehr helak eder." dedikleri bildirilmiştir:

²⁸⁷ Razi, age, 14/218

²⁸⁸ Duhan 44/35; Ayrıca bkz. Enam 6/29; müminun 23/37; Casiye 45/24; Teğabün 64/7.

وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ وَمَا لَهُم بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ

“Dediler ki: Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdır. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak dehr helak eder. Bu hususta onların hiçbir bilgisi de yoktur. Onlar sadece zannediyorlar.”²⁸⁹

Ayette geçen الدهر (ed-dehr) kelimesi “günlerin ve yılların geçmesi” ve “uzun ömür” anlamlarına gelmekte olup bunlar zaman kavramıyla alakalı anlamlardır. Bu kelimenin geçtiği "Bizi ancak dehr helak eder." tabiri ise “ölüm ve hayatın sadece bu alemde gerçekleşeceği” iddiasını güçlendirme maksadını taşımaktadır. Demek ki anlam şudur: “Yaşayanlarımız zamanın tesiriyle ölüme doğru yol almaktadırlar.” Buna göre müşrikler insanın zaman içerisinde çeşitli sebeplerle yıprandığını ve ölüme sürüklendiğini ifade etmişlerdir. O halde müşrikler genel olarak ölüm hadisesi hakkında şunu ifade etmiş olabilirler: Zaman içerisinde yıpranırız ve sonunda ölürüz. Öldükten sonra da beden bozulur, toprak ve kemik haline gelir. Sonra kemikler de çürümeye başlarlar. Böyle bir süreçten sonra nasıl olur da tekrar dirilme gerçekleşir.²⁹⁰

Bir ayette müşriklerin dünyada iken kıyameti kesin olarak inkâr etmedikleri, onu zandan ibaret gördükleri anlatılmaktadır:

وَإِذَا قِيلَ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَالسَّاعَةُ لَا رَيْبَ فِيهَا قُلْتُمْ مَا نَدْرِي مَا السَّاعَةُ إِنْ نَظُنُّ إِلَّا ظَنًّا وَمَا نَحْنُ

بِمُسْتَيْقِنِينَ: “Allah'ın vadi gerçektir, kıyamet gününde şüphe yoktur” dendiği zaman: ‘Kıyametin ne olduğunu bilmiyoruz onun bir tahminden ibaret olduğunu sanıyoruz; biz ona kesin olarak inanmıyoruz’ demiştiniz.”²⁹¹

Müşriklerin iki kısımdan oluştuğu kanaatinde olduğunu ifade eden Razi şu açıklamada bulunmuştur: Müşriklerden bir kısmı yeniden dirilişin ve kıyametin olmayacağını kesin olarak reddedenlerdir. Önceki ayette onlardan bahsedilmektedir. 2. kısmı ise bu konuda şüpheli ve şaşkın olanlardır. Sonraki ayet de bunlardan bahsetmektedir. Daha sonraki gelen وَبَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ “Yaptıklarının kötülükleri onlara görünmüş, alay edip durdukları şey onları kuşatmıştır.” ayetinde ise onların “alay ettikleri” anlatılmaktadır. Bu durum “onun bir tahminden ibaret olduğunu sanıyoruz” diyen grubun bunu alay ederek söylediğine

²⁸⁹ Casiye 45/24.

²⁹⁰ Kılıç age, s. 138-140.

²⁹¹ Casiye 45/32.

delil gibidir. Bu durumda ise 1.gruba göre 2. grup daha kötüdür. Çünkü 1.grup sadece inkâr etmiştir. 2. grup ise inkâra alay etmeyi de eklemiştir.²⁹²

Razi bu konuda şu ayeti işaret ederek müşriklerin bahane ileri sürdüğünü ifade eder. "Müşrikler dediler ki: "Eğer Allah dileseydi ne biz ne de atalarımız O'ndan başka bir şeye tapardı. O'nun hükmü olmaksızın hiçbir şeyi haram kılmazdık." Onlardan evvelkiler de böyle yaptılar. Peygamberlerin üzerinde, açık bir tebliğden başka bir vazife var mıdır? And olsun ki biz her ümmete, "Allah'a kulluk edin, putlardan kaçın" diye tebliğde bulunması için bir peygamber gönderdik. Sonra Allah, içlerinden kimini hidayete erdirmiş, kiminin üzerine de dalalet hak olmuştur. Şimdi yeryüzünde gezinin de yalanlayanların akıbetinin nice olduğunu görün. Sen onların, hidayet bulmalarını çok arzu etsen bile, Allah dalalette bırakacağı kimselere hidayeti nasip etmez. Onların bir yardımcıları da olmaz".²⁹³

6. MÜŞRİK TOPLUMUNUN SİYASİ VE İKTİSADİ ÖZELLİKLERİ

Siyasi özelliklerinden kastımız, inanç, davranış ve değerlerin birey tarafından benimsenme şeklidir. Yani böyle bir toplumun, içtimai çarkı hangi değerler üzerine, nasıl ve ne şekilde kurulmasını ve işlenmesini istemektedir. Benimsedikleri davranış ve değer yargıları öz olarak hangi esaslara dayandığını göstermektedir.

Ekonomik özelliklerinden kastımız ise; insanın cemiyet içinde yaşama olgusu, ihtiyaçlarını temin etmek arzusunun neşet ettiğini bilmekteyiz. O halde bu ihtiyaçları temin etme istikametinde hangi esaslara dayandığına öz olarak temas etmektir.

Allah insanı yaratmış gıdasız yaşaması, hayatını devam ettirmesini mümkün olmayacak şekilde özellik tayin etmiş, fitratı ile gıdasını aramaya ve kendisine tevdi edilen kudretiyle bunu elde etmeyi belletmiştir²⁹⁴.

İnsanların her birisinin tek başına muhtaç olduğu gıdayı elde etmeye güçleri yetmez. Bu nedenle insan cemiyet içinde yaşamaya müsait olarak yaratılmıştır. İnsan

²⁹² Razi, age, 19/624; Kılıç age, s. 153.

²⁹³ Nahl, 16/35-37

²⁹⁴ İbn Haldun, Ebu Zeyd Abdurrahman b. Muh. (808/1406), *el-Mukaddime*, (Çev. Süleyman Uludağ). İstanbul, 1979, I/271.

yapısındaki servet biriktirme arzusu iş ortaklığına ve daha yüksek arzuların çıkmasına zaruri olan şartların teminine yardım eder. İnsanların ihtiyaçlarının benzerliği mutlak surette bir arada yaşamalarını zaruri kılan önemli sebeplerden biridir.

Cemiyet içinde maddi kazanç isteği diğer birçok istekler gibi hayra yaradığı kadar şerre de hizmet edebilir. Maddi kazancın hâkim olduğu bir toplumda, maddi kazanç her şeyin üstünde tutuluyorsa, itibar ferdin biriktirdiği şeylerin sayısı ve kıymetleri ile ifade edilir. Burada kazanç ve itibar işleri birbirine karışmış durumdadır²⁹⁵.

Birçok toplumda görülen farklılığın ve değişik hallerin sebebi dünya görüşü ve bu görüşe istinâd eden ekonomik anlayıştır. Her şeyi madde planında değerlendiren topluluklar, bütün himmetlerini bu yolda sarf ederler. Ruh terbiyesini askıda bırakan topluluklar, ekonomik refaha ulaşıncaya kötü alışkanlıklar edinmeye başlarlar. Kendilerini her şeyin asıl sahibi imiş gibi telakki ederler, Kur'an'da fert olarak Karun, toplum olarak Ad bunun en tipik misalidirler.

Günümüzde, kapitalizm belli zenginlerin tahakkümüne fertleri götürdüğü gibi, sosyalizmde, devlet tahakkümü, fertlere hâkimdir. Ne var ki artık dünyada ne tam bir kapitalizm nede sosyalizm var. Her ikisi de yıpranma ve aşınma sürecine girmişken Artık bu iki sistem, birbirinin karışımından ibaret bir durum arz etmektedir.

Ekonomik ve siyasi güce sahip olan kişilerin kendilerini, insanlara karşı meziyetli görmeleri, her şeye kendilerinin layık oldukları sanmaları bu asrın tedavi edilmez bir yarasıdır. Bu telakki, yardımlaşmayı, kadirşinaslığı, teşebbüs ruhunu öldürmektedir. Toplumda derin bir uçurum olan ekonomik eşitsizlik, milli servetin dağıtılmasındaki dengesizlik, çeşitli sınıfları birbirine düşman yapmaktadır. Hürriyetçi ve insan haklarına saygılı bir sistem olarak tanıtılan hür dünyada bunun birçok misalleri bulunmaktadır.

²⁹⁵ Turhan, Mümtaz, *Cemiyet İçindeki Fert*, Devlet Kitapları, İstanbul, 1970, s. 155.

Bir toplumun, hayata bakış tarzını belirleyen dünya görüşü ile ekonomik hayat arasında çok yakın bir ilişki vardır. Bu bağlamda, ekonomi hayat tarzı, siyasi felsefenin tabii bir sonucudur. Toplum hayatında önemli bir yeri olan bu iki fonksiyonun temel çizgilerini oluşturan bir kaç özelliği belirteceğiz.

Şirk ve tevhid kavramlarının taşıdığı anlamlar birbirine zıt olduğu gibi her ikisinin topluma tanzim eden esaslarda farklıdır. Fert ve devlet ilişkileri şirk toplumlarında genelde maddi bazda ele alınır. İslam'da toplumun bütün münasebetlerini belirleyen esaslar ilahi hükümlerdir. Uygulamada beşeri boyutun varlığı da söz konusudur.

6.1. İnsan ve Egemenlik İkilemesi

Kur'an; Peygamberlerin halkları ile olan mücadelesini anlatırken hâkimiyeti ellerinde tutan muayyen bir sınıftan veya topluma tamamıyla tahakküm eden bir hükümdardan bahseder. Birinci anlamda, bir sınıfın, diğerinde ise bir zorbanın sorumsuzca hâkimiyeti söz konusu edilmektedir.

Cahiliye döneminde bir kabileyi teşkil eden fertlerin hakikaten kendi kabilelerine mensup olan veya öyle kabul edilen birisi haklı veya haksız mutlak surette kayıtsız şartsız başkalarına karşı korumayı, ona destek olmayı temin eden kabilecilik düşüncesi zalimi ve mazlumu ayırmıyordu²⁹⁶. İnsanların arasındaki ilişkileri düzenleyen bir hukuk ve icra anlayışı yok gibidir. Aslında hukuk en küçük bir kabilede bile vardır. Ancak meselenin özü insanların hakkı doğru prensipler üzerine kurulmuş mudur? Hukuk bütün fertlere eşit olarak uygulanmakta mıdır? Çağların değişmesi ve günlerin geçmesiyle millet ve kavimlerin hallerinin değişeceği hususu dikkatten kaçmamalıdır. Milletlerin ve âlemin halleri de her zaman bir tek süreç ve istikrar içinde devam etmez²⁹⁷.

Ancak tarihi bir gerçek olarak karşımıza çıkan, insanlık tarihinde insanların kuvvete sahip olanları diğerlerini kul ve esir yaparak insanları kendi keyifleri istikametinde ezmişlerdir.

²⁹⁶ İbn Haldun, a.g.e., I/119.

²⁹⁷ İbn Haldun, a.g.e., I/241.

Baskı ve zorbanın altında bedbinleşen insanları, Allah tarafından gönderilen peygamberler adil esaslar doğrultusunda hukuku bir statüye kavuşturmak için gayret sarf etmişlerdir. İlahi dinlerde bir kişinin heva ve hevesine dayalı bir hâkimiyetten bahsedilemez.

Son ilahi kitap olan Kur'an meşveret ve eşitliğe dayanan prensipler getirerek sınıf hâkimiyetini ve ferdi diktatörlüğü ortadan kaldırmıştır. En güzel şekilde yaratılan insana, layık olduğu değeri vermiştir.

“Onların işleri her zaman müşavere iledir”

“İşlerde onlarla müşavere et”

“Müminlerden sana uyanlara kanadını indir”

“Müminler ancak kardeşirler”

“De ki: Bende ancak senin gibi beşerim. Yalnız bana Rabbinin bir tek Allah olduğu vahyediliyor”

“Allah'tan başkasına tapmayalım. Ona hiç bir şeyde ortak koşmayalım. Onu bırakıp da birbirimizi Rabler diye tanımayalım”

“Sizden olan yöneticilere itaat ediniz”

“İnsanlar adaletle hükmediniz”

“Eğer müşriklerden birisi emân dilerse ona emân ver”²⁹⁸

Danışma, kardeşlik, ilahi hükümlerin disiplinin de terbiye, insanlara tapınmama itaat, her kim olursa olsun hukuki antlaşma ile insani muameleye tabi tutma, adalet Kur'an'ın getirmiş olduğu egemenlik düşüncesinin özellikleridir. Kendi şahsi menfaatine dokunsa dahi adaleti yerine getirmek bütün çağları ihata eden bir prensiptir. Hakikatte bunlar bir idarenin varlığı ile beraber insana verilen değeri ortaya koymaktadırlar.

²⁹⁸ Şura, 42/30; Al-i İmran, 3/159, Şuara, 26/215; Hucurât, 49/10; Kehf, 18/110; Al-i İmran, 3/64; Nisa, 4/59; Tevbe, 9/16.

“Andolsun biz insanoğullarını şerefli kıldık; onların karada ve denizde gezmesini sağladık, temiz şeylerle onları rızıklandırdık, yarattıklarımızın pek çoğundan üstün kıldık”²⁹⁹sözleri, insanın varlık âlemindeki merkezliğini, sorumluluğunun boyutunu ve değerini anlatmaktadır. Yüce Allah: İnsanları bu dünyada aynı gaye için veya hepsini aynı şekilde insan olarak yaratmıştır. İnsan olmak itibariyle herkes aynı değere sahiptir.

Fert inancı sebebiyle değer kazanır. Hak ve hukuk yönünden eşit olmasına rağmen inanç ve amel yönünden insanlar arasında bir üstünlük vardır³⁰⁰.

Toplum dolayısıyla insanları bir inanca davet etmek başka şeydir. İnsana inancından dolayı haksızlık yapmak, eziyet etmek başka şeydir. Çeşitli sınıflara ayırarak imtiyazlı bir hâkimiyet ihdas etmek hem insan tabiatına hem de gerçek bir hukuka aykırıdır.

Belli bir sınıfın veya şahsın devlet gücünü elinde tutarak insanlara baskı yapmak şirk toplumlarında daha baskın olarak görülür. Bütün peygamberler, zorba hiç bir kanuna dayanmadan diktatör veya Aristokratik bir sınıfın hâkimiyetine karşı mücadele vermişlerdir. Kendilerini imtiyazlı görenler fakir insanlarla bir arada bulunmayı düşüklük saymışlardır. Meselenin esası, imana ve kâinata bakış açısından kaynaklanmaktadır. Kur'an'da halk ve iktidar anlayışı herkesin Allah'ın emirlerine uyma ve bağlı olma zorunluluğunu ortadan kaldırmaz.

İslam'da egemenlik, bilgin ve faziletli kimseler tarafından işletilir.

Zira: bilgin olanlar cahillere göre itaate daha layıktır³⁰¹. Bu insanı tanıma, devlet işlerini bilme ile alakalıdır. Yalnız bu hâkimiyet içtimai bir mutabakatı, konsensüsü tazammun eder. Zira Peygamber (s.a.v); “Müslüman Müslümanın kardeşidir. Ona zulüm etmez ve kötülük yapacak birinin eline onu bırakmaz. Bir kimse mümin kardeşinin ihtiyacını giderirse, Allah'ta ona yardım eder. Her kim bir Müslümanın sıkıntısını giderirse. Allah'ta onun iyiliğine mukabil kıyamet günündeki

²⁹⁹ İsra, 17/70.

³⁰⁰ En'am, 6/132; Mücadele, 58/11, Mürselat, 77/20; Tarık, 85;5-7; Mü'minûn, 23/12-14.

³⁰¹ Akkad, Abbas Mahmud, *Kur'an Felsefesi*, Nur Yayınları, t.y., s. 99.

sıkıntılarından birini giderir. Her kim bir Müslümanın ayıbını örterse, Allah'ta kıyamet gününde onun ayıbını örter"³⁰² buyurmaktadır.

Kur'an bu gerçeği şöyle dile getirir:"Yalnız Allah'a çağırıldığımız zaman inkâr ederdiniz de O'na eş koşulunca inanırdınız. Bu gün hüküm Yücelerin yücresi Allah'ındır."³⁰³. Müşrik, bu tutumu ile maddi üstünlüğü varsa, otorite ve zorbalığıyla Allah yolundan alıkoyan, cahiliye anlayışının bir ferdi olarak hakikatten uzaklaşmıştır.

"Kavmin büyüklük taslayan ileri gelenleri: Ey Şuayb; ya dinimize dönersiniz, ya da andolsun ki, seni ve seninle beraber inananları kasabamızdan çıkarırız" dediler³⁰⁴. Müşrikler inanan insanlara güçlerine dayanarak iki seçenek tanımaktalar. Ya inancından döneceksin veya memleketi terk edeceksin. İşte bu gücü hiç bir insani ve hukuki olmayan sahada keyfi şekilde kullanmışlardır. Böyle bir anlayış hem hukuka hem de insanın yaratılışına aykırıdır.

6.2. Eşitsizlik-Sınıflaşma

Toplum birimlerinde görülen düzensizlikleri meydana çıkaran husus toplum içinde kişilerin yönlerini tayin etmede kullandıkları değerler ve bunların ortaya çıkaracağı toplumsal amaç ve türleri ve bundan doğan topluluk şekilleridir³⁰⁵. Değerlerin topluma verdiği yönlendirme etkisi ilk sırada yerini almaktadır.

Cahiliye dönemi Arap toplumları da üç çeşit sınıf vardı. Bunlar hürler, esirler, mevalidir. Hürler toplumun birinci sınıf vatandaşı sayılırdı. Bununla beraber bu hürler arasında bile bir takım farklılıklar bulunmaktaydı. Kâhinler, şairler ve savaşlarda kahramanlık yapmış kişilerin cemiyet içerisinde özel bir yeri vardı. Hürlerin sahip oldukları hak ve şereften mahrum olan esirler, köle ve cariyelerden teşekkül ederdi.

³⁰² Müslim, a.g.e., s. 58-72.

³⁰³ Mümin, 40/12.

³⁰⁴ Araf, 7/88.

³⁰⁵ Mardin, Şerif, *Siyasal ve Sosyal Bilimler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 103.

Esirler alınan satılan kişilerdi. Sahipleri tarafından her türlü baskıya maruz kalırlardı. Hatta efendilerin bunları öldürme hakları bile vardı. Hürlerin haklarından hiçbir şekilde faydalanamazlardı.

Buna göre ahlaklı olmak; muzaffer ve en kuvvetli olmaktır³⁰⁶. Kuvvetin, kudretin, fazileti doğurduğuna inanmak hatalı bir tutumdur. Kuvvetli ve kudretli olmak ahlaklı olmayı beraberinde getirmez.

“Sınıf ayrımları bir rütbe eşitsizliği” diye tanımlanmaktadır. Bu eşitsizlik bir takım sebeplere dayandırılmaktadır.³⁰⁷ Bunlar; toplum içinde oynayan rol; Hayat tarzı. Ruhsal tutum ve kolektif bilinçtir. Anane, tarihsel geleneklerinde etkisi vardır. Hayat tarzı herkesin gelir tutumuna göre değişir³⁰⁸ denilmektedir.

Sömürgecilik, ırkçılık, toprak sahibi olma gibi arzular insanlar arasında baskıya dayanan bir sınıflaşma meselesini getirmiştir. Hukukta eşit olmak yazılı olarak vardır. Uygulamada yoktur. İşverenle işçilerin karşı karşıya getirilmesi özgürlük fikirlerinin bağrında yetişen bir problem olarak insanlığın karşısına çıkmıştır. Partiler toplumsal ayırımın bir takım tezahürleridir. Ciddi esaslara dayanmayan, sadece yazılı olarak kâğıt üstünde kalan bu düşünceler ve uygulamalar yakın çağımızdan bu yana sınıflaşmayı, dayağı, haksızlığı ve sömürüyü beraberinde getirmiştir. Hakikatte bütün bunlar, fikirlerin ve inançların kıyasıya mücadelesidir.

Yüce Allah Kur’an’da zenginliği ile meşhur olan Karun’u anlatır. Onun zenginliğine imrenen insanların Karun’u bahtiyar olarak vasıflandırmalarını nakleder. Kurtuluşun Allah’a iman, ferdin ve toplumun gelişmesine yönelik güzel ameller, ilimle mümkün olacağını belirten Kur’an; kardeşlik, merhamet, yardım etme duygularından uzak bir servetçinin³⁰⁹ ferde ve topluma sadece zarar getireceğini açıklar.

³⁰⁶ Bolay, S. Hayri, *Türkiye’de Ruhcu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi*, Nobel Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 300-304.

³⁰⁷ Laroque, Pierre, *Toplum Sınıfları*, (Çev. Nihat Önal), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969, s. 7.

³⁰⁸ Laroque, a.g.e., ss. 9-10.

³⁰⁹ Kasas, 28/82.

6.3. Kuvvet-Menfaate Dayanmak

Müşrik'in ibadeti madde gayesi güden bir ibadettir. Bu yüzden ibadet, maddi bir işin elde edilmesi ve aynı zamanda maddi bir menfaatin sağlanmasıyla bağlantılıdır. Taptığı mabuttan bir menfaat gelmediği veya devam etmediği zaman, müşrik kişi, ibadet ve ihtiramını fayda ve zarardan korunması umulan başka bir varlığa çevirir.

Ortak koşan kimsenin çıkar veya zarardan korunma arzusuyla ibadet ve saygısını bir varlıktan diğerine çevirmek, onun başta ve sonda kendi maddi menfaatlerini gerçekleştirmek isteyen bencil kişiliğinden ileri gelmektedir.³¹⁰

Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır.

“Deki: Allah'ı bırakıp taptığınız şeyleri görüyor musunuz? Yeryüzünde ne yaratmışlar bana göstersoniz. Yoksa Allah'ın ortakları gökte midir? Eğer doğru sözlü iseniz size indirilmiş bir kitap, bilgi kalıntısı varsa bana getirin. Allah'ı bırakıp da kıyamet gününe kadar cevap veremeyecek şeylere yalvarandan daha sapık kim olabilir. Çünkü yalvardıkları şeyler onların yalvarışlarından habersizdir.”³¹¹ Müşrik görmediği, mahdut duygular ile hissetmediği, dokunmadığı, işitmediği, içmediği şeylere inanmaz. Ona göre varın tanımı; hemen faydalandığı, güven duymak için dayandığı bir varlıktır. O bizzat görülen varlıkların, müspet ilimlerin münasebetlerinden anlar. Madde ötesi her şey O'na göre yoktur.

“Onlar, kendilerine izzet ve kuvvet olsunlar diye Allah'tan başka İlahlar edindiler”³¹² ayeti müşriklerin izzet ve kuvvete düşkün olduklarını anlatır. Çünkü onlar, izzet ve kuvvetle menfaat temin edip, diğer insanlar üzerinde hâkimiyet kuracaktır. Muhteris olmaları onları hayata tapacak kadar bağlar. Nitekim Kur'an-ı Kerim onların maddeye bağlılıklarını şöyle açıklar: “Bunları (Yahudileri) hayata

³¹⁰ Behiy, Muhammed, *İnanç ve Amelde Kur'ani Kavramlar*, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2003, s. 84.

³¹¹ Zümer, 39/4-5.

³¹² Meryem, 19/81.

insanların en fazla bağlananları olarak bulursun. Müşriklerinden de haris.”³¹³ Çünkü onlar dünya hayatından başka bir şey bilmezler. Kabuğa duydukları muhabbet, onların özü idrak etmelerine mani olur.³¹⁴

Kur’an’ın söz konusu hükmü, Yahudi ve müşriklerin, hile ve aldatma ile mal toplayan, insan emeğini az bir para ile değişen, fakirleri zenginlerle çarpıştıran, gayri meşru kazancı teşvik eden, fesat komiteleri kurarak insanları karıştıran toplumlar olduklarını açıklar.

“Biz Allah’ı açıkça görmedikçe senin sözüne asla inanmayacağız”³¹⁵ şeklindeki HZ. Musa’ya Yahudilerin tepkisi, maddeye düşkün maneviyatta da kör olduklarını gösterir. Birçok nimetten sonra Allah’ı görmeden sana inanmayız diyerek; Hz. Musa’ya isyan etmek ne büyük bir küfürdür. İnsanlar terakki edecekleri zaman nazarları, kalpleri yükselir. İdrakleri yalnız gözleri önünde durup mahsûsâta bağlanıp kalmaz. Akılları ile gaybe iman ederler. Sukut edecekleri zamanda akılları kalmaz, kalpleri körlenir, gözleri mahsûsâta dikilir³¹⁶. Gözlerine batmayan bir şeye inanmazlar. İnanmak için görmek isterler. Bunlar tapmak için görülmesi gereken şeyler ararlar.

Biz herhangi bir memlekete uyarıcı gönderdikse; muhakkak oranın refahı ile şımartılmış olanları: “Biz sizinle gönderilen şeyleri tanımıyoruz” dediler. Ve dediler: “Biz malca da daha çoğuz, evlatça da Biz azap olunmayız”³¹⁷

6.4. Propaganda Aracı Olarak Yalan ve Hile

Kizb: İtikadi anlamda kullanıldığı zaman şirkittir. Ameli anlamda kullanıldığı zaman doğru olanı saptırmak ve yalan haber vermek anlamlarına³¹⁸ gelir.

Hile ise; gizli olarak başkasının zararını istemektir.

³¹³ Bakara, 2/96.

³¹⁴ Beyzavi, a.g.e., I/99.

³¹⁵ Bakara, 2/55.

³¹⁶ Yazır, a.g.e., I/359.

³¹⁷ Sebe, 34/34-35.

³¹⁸ Ragıb el-İsfehani, *el-Müfredat fi Garibi'l Kur'an*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2008, s. 143.

Kur'an, bu anlamda "mekr" kelimesini kullanmaktadır. Dinden yüz çevirtme, muhalefeti şiddetlendirme ve eziyete teşvik etmek olarak tanımlanmaktadır. İnsanları, putlara tapmaya yönlendirmek, Allah'a imandan yüz çevirtmek, gibi anlamlarda da kullanılmaktadır.

"Bak, Allah'a karşı nasıl yalan uyduruyorlar. Apaçık bir günah olarak yeter. Bakmadın mı kendilerine kitaptan nasip verilmiş olanlara? kendileri puta ve şeytana inanıyorlar da, Allah'ı tanımayanlara: "Bunlar, gittikleri yolca müminlerden daha doğrudurlar" diyorlar. Onlar, Allah'ın kendilerine lanet ettiği kimselerdir"³¹⁹ Bu ayeti celîlede; Allah'a şirk koşma anlamında yalan ile siyasi hile beraber kullanılmaktadır. Allah'tan başka canlı ve cansız varlıkları ilah edinmek, ehl-i kitap olanların, putlara tapan insanlara giderek bunların yolca ehl-i tevhidden daha doğru olduklarını söylemeleridir.³²⁰

"Artık bir yalanı Allah'a iftira eden ve O'nun ayetlerini yalanlayandan daha zalim kim olabilir?"³²¹

"Onların büyükleri gayet büyük hileler yaptılar"³²²

Bu iki ayette de hem "kızb" hem de "mekr" şirk anlamında kullanılmaktadır.³²³

Bütün belgelere ve delillere rağmen Allah'a ve O'nun elçilerine iftira eden ve çeşitli tuzaklar kuran insanlar, normal hayatta her türlü yalana başvurmaktan kaçınmazlar. Bir millet menfi ve kötü yollara saptırıldı mı doğruyu çıkartma yeteneğini kaybeder. Ve artık doğru karar alamaz. O millet hakiki gayesini ve hedefini bulamaz. Böyle bir durumda Allah elçisini gönderir. Rasûl o milleti hakka çağırır. Fakat onlar bunu tanımazlar.

³¹⁹ Nisa, 4/50-52.

³²⁰ Yazır, a.g.e., II/1368.

³²¹ Yunus, 10/17.

³²² Nuh, 71/22.

³²³ Âlûsî, Mahmud b. *Abdillah, Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-Seb'il-Mesânî*, Dâr-u İhyai't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut ts., s. 29/76-77.

6.5. Servetin Kötüye Kullanılması

Bütün toplumların, hatta asgari seviyede bir kaç insanın bulunduğu yerde, kendilerine göre bir takım kurallar bulunur. Yalnız bu kurallar doğru olmayabilir. İnsanın yaratılışındaki mevcut kâbiliyet farklılıklarından neşet eden farklılaşmayı belli bir vasata getirmek için, müspet münasebetlerin tesiri zaruridir.

Servet zenginler veya devletin elinde bir baskı aracı olarak kullanılırsa, toplumda sosyal dengenin mihengi haksızlığa meyleder. O zaman servet toplam yararına değil de belli kişiler adına kullanılır hale gelir. Böyle bir durumda servet zulüm aracı olur. Toplumun belli bir kısmı saadet, diğer bir kısmı da sefalet içinde yaşar. İki konum artı ve eksi gibi birbirine zıttır. Yüce Allah: “Muhakkak ki insan kendini sahip olduğu mal ile Allah’tan müstağni görmekle azgınlık eder”³²⁴ buyurmaktadır. Ayet böyle bir yapılanmayı “azgınlık” olarak tanımlar.

Bu azgınlığa cüret edenler maddi imkânlarını başkalarına pek ucuza vermezler. Servetlerini, halkın aleyhine kullanarak konumun devamını sağlarlar. Kendi durumlarını daha da kuvvetlendirirler. İlahi mesaja direnmenin temelinde, kendi menfaatlerini muhafaza etme düşüncesi yatmaktadır. Çünkü menfaat ve itibar kazanmak toplumdaki haksız kazanç ve benzerlerinin nedenidir. (460)

Cemiyetin menfaatleri her zaman ferdin menfaatinden üstün tutulmalıdır. İçtimai adalet, dayanışma, güvenlik toplumun hepsine şamil olmalıdır. Serveti cemiyetin zararına kullanmak toplumsal dayanışmaya aykırıdır. Böyle bir uygulama fertlerin mesuliyetsizliğinden veya bastırılmasından ileri gelir. Mesuliyetsizlik, hürmet ve merhamet duygularının yok edilmesine sebeptir.

Kur’an; toplumların yok oluşunu hazırlayan ana sebeplerden bahsederken, ilk önce toplumun inancı, sonra etki bakımından önemli bir yer tutan ekonomik eşitsizliği zikreder. Bunların ikisi aynı paranın ön ve arka yüzleri gibidir.

Aslında iktisadi güç farklılığı fertler arasında tabiidir. Cenab-ı Hak bu hususta: “Rabbinin rahmetini onlar mı taksim ediyorlar? Onların dünya hayatındaki geçimlerini biz taksim ettik. Bir kısmını derecelerle diğerlerinin üzerine çıkarttık ki,

³²⁴ Kalem, 68/6-7.

bazısı bazısını tutsun çalıştırsın. Rabbinin rahmeti ise onların toplayıp durduklarından daha hayırlıdır.”³²⁵ buyurmaktadır. Bu farklılık iktisadi hayatın canlılığı için zaruridir. Bu içtimai hareketliliği sağlar. İmtiyaz aracı olmamalıdır. Çünkü kişinin üstünlüğü şahsi meziyetleri ile mümkündür. Buda ahlaktır.

İktisadi farklılığı tabii olarak kabul eden Kur’an şirk toplumun önemli bir özelliğinin “zekâtı men etme” olduğunu söyler.³²⁶ Kur’an ve Sünnet iktisadi hayatın seyrini belli esaslara oturtur.

“Allah’ın size helal kıldığı güzel şeyleri kendinize haram kılmayınız”³²⁷

Allah’ın vermiş olduğu serveti haram hale getirmek, emeksiz kazanmak, karaborsacılık İslam tarafından reddedilmektedir.

Kur’an; inkâr ehlinin, mallarını Allah yolundan alıkoymak, peygambere karşı gelmek, insanlara tahakküm etmek için harcadıklarını³²⁸ belirtir.

Teşebbüs özgürlüğünün serveti tekelleştirmesi, geride kalan insanları bir lokma ekmeğe muhtaç etmektir. Kardeşliği, karşılıklı anlayışı, aslında insan değerini ortadan kaldırmaktadır. İşçilerin alt birimlerin tefeci gücün elinde köle haline gelmesidir.

Kapitalizmin daha çok üretimi teşvik etmesi, üretimi gerekli gereksiz artırmasının refaha etkisi yoktur. Ödünç verilen paranın sonuna kadar kar getireceği kesinlik kazanmadıkça, beklemek çekingen davranmak bir para babasına bir şey kazandırmaz. Her şeye kar düşüncesiyle yaklaşmak fiyat artışlarına sebep olmaktadır. Para sermayesini değerler karşısına koyma mantığı da yanlıştır.

Sosyalizm ise, insan kişiliğinin manevi ve ahlaki yönden gelişmesine engeldir. Çünkü seçme ve hareket özgürlüğü yoktur. Bir dereceye kadar sınırlı tutulması gereken özel mülkiyet ve teşebbüs özgürlüğü temel hak olmalıdır. Oysa

³²⁵ Zuhruf, 43/32.

³²⁶ Maun, 107/4-7.

³²⁷ Maide, 5/87.

³²⁸ Enfal, 8/36.

zorbalık rejimi, sınıf çatışması, maddecilik, ahlaki felsefenin değişkenliği komünizmin temel öğelerini oluşturur.

Kur'an anlayışında servet İslam inancının yaşanması ve işlerlik kazanması içindir, İslam'ın iktisadi görüşü, insan tipi, toplum tipi, ekonominin örgütlenmesi ve işleyişi bakımından farklıdır. Irk, kan, gelir farklılığı ve ayrımı yapmadan entelektüel bir düzene göre hayatın tanzimidir.

SONUÇ

Şirk ve tevhid mücadelesi, dünyanın kuruluşu ile birlikte var olan bir mücadeledir. Kainattaki her şey Allah'ın birliğinin en kesin delili iken, insanlık her dönemde bilgisizlik, toplum baskısı, atalarını taklit veya nefsin arzularına yenik düşme gibi saiklerle şirk bataklığına bulaşabilmiştir.

Tevhid, semavi kitapların en temel konusudur. Kuranı Kerim'in öncelikli hedefi de Allah'ın eşi ve benzerinin olmadığı konusudur. Özellikle Mekke döneminde inen ayet ve surelerde şirk ve müşrikler yerilmiş; tevhidin önemine dikkat çekilmiştir. Tarih boyunca hem Kalam ilmine dair kitapların hem de Tefsir ilmine dair yazılan eserlerin öncelikli hedefi şirk ve tevhid konusuna dikkat çekmek olmuştur.

Fahreddin Razi de bir kelimacı ve tefsir bilgini olarak, konuya etraflıca değinmiştir. Tefsiri Kebir'inde şirk kavramına ve müşriklere çokça yer vermiştir. Şirkin kaynağı, sebepleri ve çeşitleri üzerinde ilgili ayetleri açıklama sadedinde genişçe durmuştur. Özellikle cehalete ve toplumsal baskıya dikkat çekmiştir. İslam dininin temeli olan Tevhid meselesi, Razi'nin diğer eserlerinde de karşımıza çıkar. Tevhid konusunda iki anahtar kelime "şirk" ve "müşrik" olduğundan; Razi'nin Tevhid'in akli ve nakli delillere genişçe yer verdiğini söyleyebiliriz. Şirkin bir yansıması olan putperestlik de tarih boyunca insanların içine düştüğü en kötü yollardan biri olmuştur.

Tevhid'den ayrılma noktasında Hristiyanlık, ilahi dinler arasında farklı bir konumda durmaktadır. Razi de bunu açıkça vurgular. Zamanla tevhid ilkesinden Hristiyanlar, teslis inancına düşerek şirke bulaşmışlar; Yahudiler ise "Uzeyr Allah'ın oğludur" diyerek şirke düşmüşlerdir.

Diğer taraftan, Kuran'da, müşriklerin ölümden sonra yeniden dirilişe inanmadıkları ve bu dirilişe de itiraz ettikleri yer alır. Lakin sadece bu itirazlarından hareketle müşriklerin ahirete inanmadıklarının tespit edilebileceği görülmemektedir. Çünkü bu itirazların genellikle müşriklerin ileri gelenlerine ait olduğu görülmekte ve bu itirazlara Kuran'da verilen cevaplarda onların yeniden diriliş hususunda şüphe içinde oldukları bildirilmektedir. Müşrikler, Allah'ın insanı ilk defa yarattığını,

gökleri ve yeri yaratan olduğunu, her türlü yaratmayı en iyi bildiğini kabul etmişlerdir. Ancak Allah'ın yeniden diriltmeye kadir olduğunu, insanı öldükten sonra en ince ayrıntılarına varıncaya kadar diriltebileceğini, yeniden dirilişin ve Allah'ın huzurunda toplanmanın O'nun için kolay olduğunu tefekkür edememişlerdir.

Şer'i hükümler ile ilgili ayetlerin sayısı, altı yüzden daha azdır. Geriye kalan ayetler ise, tevhid, nübüvvet, müşriklere red ve müşriklerin çeşitlerini açıklama hakkındadır.

İnsanlık tarihi boyunca tevhid inancından sapan kişilerin ve kavimlerin çeşitli vesilelerle şirke meylettikleri görülmüştür. Kendi açılarından çok masum bireysel hareket olarak öne çıkan müşriklik, Hz. İdris'den sonra toplumsal bir boyuta dönüşmüş, peygamberlerin en çok uğraştığı mücadelelerin temeli haline gelmiştir. İslamiyet öncesinde Arabistan'da putçuluğun başlamasındaki en önemli isim olarak da Amr b. Luhay gösterilebilir. O tarihten itibaren halk Hz. İbrahim'in tebliğ ettiği Hanif dinini bırakarak putperestliği ve çok İlahcılığı (politeizm) benimsediği için bu hadise Arapların İslamiyet'ten önceki tarihlerinde bir dönüm noktası sayılır.

Müşriklerin iki kısımdan oluştuğu kanaatinde olan Razi, onların bir kısmının yeniden dirilişin ve kıyametin olmayacağını kesin olarak reddettiklerini ifade eder. Ona göre 2. kısım ise bu konuda şüpheli ve şaşkın olanlardır. Kuran'ın ilgili ayetleri buna ışık tutacak özelliktedir.

Oldukça hacimli olup sonraki dönemlere çokça tesir eden Razi'nin tefsiri, tevhide aykırı olan nifak gibi başka inanç problemleri açısından da ele alınmalıdır. Yine birçok türü olan şirk konusunu diğer tefsirler ışığında ele alacak yeni çalışmalar, Kuran ve Sünnet'in bu hususta nasıl bir perspektif ortaya koyduğunun şahidi olacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- ADASAL**, Rasim, *Liderler ve Kahramanlar Psikolojisi*, Minnetoğlu Yayınları, İstanbul, 1979.
- AKKAD**, Abbas Mahmud, *Kur'an Felsefesi*, Nur Yayınları, t.y., s. 99.
- ALIŞKAN**, Zülal, *Kuranda Put ve Putlaştırma*", Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (Yüksek Lisan Tezi), İstanbul, 2003.
- ÂLUSİ, MAHMUD B. ABDULLAH**, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-Seb'il-Mesânî*, Dâr-u İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut.
- BAYRAKLI**, Bayraktar, *Kuran'da Çevre Kavramı*, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2009.
- BİLMEN**, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, 1. Baskı, DİB Yay., Ankara, 1955.
- CERRAHOĞLU**, İsmail, *Razi ve Tefsiri*, Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, S. 2, 1977.
- ÇALIŞKAN**, Mehmet, *Tefsir Bilgileri*, Nobel Kitabevi, Adana, 2005.
- ÇELEBİ**, İlyas ve Yavuz, Y. Şevki, *İslam'da İnanç Esasları*, Çamlıca Yayınları, 2016.
- ÇETİN**, Mustafa, *Tefsirde Dirayet Metodu*, b.y.y., ts.
- ÇOŞKUN**, İbrahim, *İslam Düşüncesinde İnkâr Problemi*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2014.
- EBU'L-FADL** Şihabuddin Ahmed b. Ali b. Hacer el-'Askalani, *Lisanu'l-Mizan*, Beyrut, Müessesetü'l-A'lam, 1390/1971.
- EL-KİFTİ**, Ebu'l-Hasan Cemaluddin Ali b. Yusuf b. İbrahim, *İhbaru'l-'Ulema bi Ahbari'l-Hükema*, Kahire, 1326.
- EMİN**, Ahmed, Zuhru'l-İslam, Kahire, *Mektebetu Nahdeti'l-Mısriyye*, 1996
- EN-NEDVİ**, Muhammedu'r-Rabi Hüsey'n'i, *et-Terbiye ve'l-muctema*, Dımeşk, 1991.

- ER-RAZİ**, Muhammed b. Ömer b. el-Huseyn b. el-Hasan b. Ali el-Kureyşi el-Bekri et-Teymi et-Taberistani Fahrudin, *el-Muhassal (Kelama Giriş)*, (çev. Hüseyin Atay), Ankara, 1978.
- ET-TABBARA**, Afif Abdulfettah, *Ruhu'd-Dini'l-İslam*, Beyrut, 1966.
- FAHRUDDİN ER-RAZİ**, *Mealimu Usuli'd-Din*, (çev. Nadim Macit), İhtar Yayınları, Erzurum, 1966.
- FİRUZABADİ**, Muhammed bin Yakub, *el-Kamusu'l-Muhit*, İthal Yayınları, İstanbul, 2004.
- GÖLCÜK**, Şerafeddin, Süleyman Toprak, *Kelam*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1988.
- GUENON**, Rene, *Niceliğin Egemenliği ve Çağın Alametleri*, (Çev. M. Kanık) İz Yay., İst. 1990.
- İBN HALDUN**, Ebu Zeyd Abdurrahman b. Muh. (808/1406), *el-Mukaddime*, (Çev. Süleyman Uludağ). İstanbul, 1979.
- İBN MANZUR**, Ebu'l Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mukerrem *el-Ensari, Lisanu'l Arab*, Daru'l-Mearif, Kahire ts.
- İMRAN**, Mustafa, “*İmamü'l-Mütekellimin*”, Mecelletu'l-Ezher, S. 8, 1975.
- KAYA**, Remzi, “*Kurani Kerime ehl-i kitap*”, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 19, Konya, 2005.
- KILAVUZ**, Ahmet Saim, *İman ve Küfür Sınırı*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1990.
- KILIÇ**, İsmail, “*Kur'an'da Müşriklerin Yeniden Diriliş İnancı*”, İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi, IV, Sayı 1, Bahar 2018.
- KÜÇÜK**, Ali, *Besair'ul-Kuran*, Adım Matbacılık, Konya, 2016.
- MACİT**, Nadim, *Kuran ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, Damla Matbaacılık, İstanbul, 1992.
- MALİK**, *Muvatta*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2014.

- MÜSLİM**, Ebu'l Hüseyin Müslim ibnu'l-Haccac el-Kuşeyri, *Sahihu'l- Müslim*, Kahire, 1955.
- RAGIP EL-İSFEHANİ**, *el-Müfredat fi Garibi'l Kur'an*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2008.
- RAZİ**, *Mefatihü'l-Gayb*, (çev. Prof. Dr. Suat Yıldırım, Prof. Dr. Lütfullah Cebeci, Prof. Dr. Sadık Kılıç, Öğr. Gör. C. Sadık Doğru), Akçağ Yayınları, Ankara, 1995.
- SABUNİ**, Nureddin, *Kitabü'l-Bidaye mine'l-Kifaye fi'l-Hidaye fi Usuli'd-Din*, (Edt. Bekir Topaloğlu), Şam, 1979.
- SABUNİ**, Nureddin, *Matüridiyye Akaidi*, (Çev. Bekir Topaloğlu), DİB Yayınları, Ankara, 1978.
- SARIÇAM**, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2007.
- SİNANOĞLU**, Mustafa, "Hristiyanlık", DİA, XVII.
- SOFUOĞLU**, Mehmet, *Tefsire Giriş*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- ŞENOCAK**, Hatice, *Razi'nin Tefsiri Kebir'inde Allah'ın Birliği (Tevhid)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2007.
- TOPALOĞLU**, Bekir, *İnsan Kainat ve Ötesi*, Dergah Yay., İstanbul, 1977.
- TOPÇU**, Nurettin, *Sosyoloji*, Kutulmuş Mat. (8. Baskı), İst. 1963.
- TURHAN**, Mümtaz, *Cemiyet İçindeki Fert*, Devlet Kitapları, İstanbul, 1970.
- ULUDAĞ**, Süleyman, *Razi, Hayatı, Fikirleri Eserleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991.
- ULUTÜRK**, Veli, *Kuranda ehl-i kitab*, 1996, İstanbul.
- USAYBİA**, Ebu'l-‘Abbas Muvaffakuddin Ahmed b. Kasım İbn Ebi', *Uyunu'l-Enbafi Tabakati'l-Etubba*, Beyrut, Daru Mektebeti'l-Hayat, 1965.
- YAVUZ**, Yusuf Şevki, "Fahredden Razi", DİA, İstanbul, 1995,

YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, Azim Yayıncılık, İstanbul, 1999.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Özgeçmiş

Adı Soyadı:	OSMAN ARACAN	İmza:		
Doğum Yeri:	KONYA			
Doğum Tarihi:	12.08.1975			
Medeni Durumu:	EVLİ			
Öğrenim Durumu				
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim	CENGİZ TOPEL			
Ortaöğretim	KONYA İHL.			
Lise	KONYA İHL.			1994
Lisans	SELÇUK ÜNİ. İLAHİYAT FAK.			2002
Yüksek Lisans	NECMETİN ERBAKAN ÜNİ. İLAHİYAT FAK.	KELAM	SOSYAL BİLİMLER ENST.	2019
İş Deneyimi:	İMAM- HATİP			
İlgi Alanları:	İLAHİYAT İLİMLERİ			
Aldığı Ödüller:	MEB TEŞEKKÜR BELGESİ, KARATAY MÜFTÜLÜĞÜ TEŞEKKÜR BELGESİ			
Tel:	05426032632			
Adres	FEVZİ ÇAKMAK MAH. 10424. SK. EDALI SİT. 36/7 KONYA			
Ekleme istediğiniz hususlar	1975 yılında Konya'da doğdu. İlahiyat öğreniminden sonra DİB Afyon Emirdağ Karaağaç köyü, Konya Karatay Yağlıbayat Köyü, Konya Karatay Matbacılar Sanayi Cami İmam Hatipliği görevlerinde bulundu. Halen görevine devam etmektedir. Evli 4 çocuk babasıdır.			

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

--	--

